SOME NOTES ON
THE ADHYAKSHA-PRACĀRA; BOOK II OF THE KAUṬILĪYAM-ARTHAŚĀSTRAM

INAUGURAL-DISSERTATION

VERFASST UND DER HOHEN PHILOSOPHISCHEN FAKULTÄT
DER KGL. BAYER. JULIUS-MAXIMILIANS-UNIVERSITÄT WÜRZBURG

ZUR ERLANGUNG DER DOKTORWÜRDE

VORGELEGT AM 8—JULI, 1913.

VON

IRACH JEHANGIR SORABJI, B.A. (Bom. and Cantab.)
BARRISTER-AT-LAW
AUS HAIDERABAD DECCAN, INDIEN

ACAD.
LUGD. BAT.
BIBL.

DRUCK VON INDIAN PRESS IN ALLAHABAD 1914

REFERENT: Geheimer Hofrat Prof. Dr. Julius Jolly.

TO MY MOTHERLAND.

INTRODUCTION.

In the following pages I have confined myself to criticism of he Text of the Second Adhikaraṇa of the Kauṭilîya Arthaśâstra. I have also tried to criticise the translation of this book done by Mr. R. Shamasâstry B. A., Librarian of he Government Oriental Library, Mysore. This latter I have found f immense use in my work, without it, indeed, my work would have been practically impossible and for it I record here my deep gratitude o the learned translator.

I have had access to two MSS. (or rather copies of two MSS.) which are in the Royal Library at Munich. The printed text which I ave designated A. is printed at Mysore in 1909 and is No. 37 in the Bibliotheca Sanskrita published by the Mysore Government. It is ntitled: The Artha śastra of Kautilya, edited y R. Shama Sastri, B. A., Librarian, Govt. Oriental Library, Mysore.

MS. B. is from the Munich Royal Library. It is catalogued by Prof. Jolly in his Catalogus Codicum Manuscriporum Bibliothecae Regiae Monacensis, No. 334. It is a copy of a MS. belonging to the Government Oriental Library in Mysore. The original MS. is on Palmleaf and is from Tanjore. It is in Grantha characters. But the copy is in Devanâgari. It is carefully written, but is interspersed with European punctuation marks such as commas, brackets, &c., There re 163 pages, folio size. On the whole, it agrees completely with the printed text A.

MS. C. is No. 335 from the Munich Royal Library and is catalogued by Prof. Jolly in the catalogue mentioned above. It is a careful opy of a MS. in Madras. The original MS. is in Grantha haracters, but the copy is in Devanāgari. This consists of 03 quarto-size pages. This has been a most valuable MS. with a wealth of variations. And in a very large number of cases the eadings of this MS. are better than those of A. In some places long passages missing in A. are found in this MS.

These are the only variations of the text I have been able to procure. Very likely there are many more in different other places in India.

Besides these, there is a Commentary to the Second Adhikaraṇa called प्रतिपदचन्द्रिका (अर्थशास्त्र टीका), the work of भट्टस्वामिन्. It is MS. No. 3873 in the "Catalogue of MSS. in the Madras Government Oriental MSS. Library by M. Rangâcârya M. A., Rao Bahadur" (vol. viii). This contains the text with commentary of the 8th to the 36th Adhyâyas of the Second Adhikaraṇa of the Arthaśâstra. It is a very valuable commentary, and I have given fairly copious extracts from it in the following pages. I have got a carefully made copy of this procured from Madras. This copy is in Devanâgari writing and has 310 pages. This is indicated by the abbreviation Com.

S. denotes Pandit Shamasastry's translation, which bears the Title:

"Chanakya's Arthasastra or Science of Politics, translated by R. Shamasastry B. A. Part I. Books I. and II. 1908. The G. T. A. Press, Mysore."[1]

For allowing me to use this translation I am very grateful to Prof. Jolly. And for the use of a copy of Monier Williams's Sanskrit-English Dictionary I have to thank the Master of Emmanual College, Cambridge. In the end I must express my deep gratitude to Professor Doctor J. Jolly of Würzburg University and to Professor E. J. Rapson of Cambridge University for their great help in my work. Both have helped me very substantially in my work and have always encouraged me. To both these teachers I owe practically all that is contained in this paper.

Among other Professors whom I have consulted in this work and who have at various times given me hints and encouragement I have to specially mention Professor Doctor A. Hillebrandt of Breslau, Professor Doctor K. Geldner of Marburg and Professor Doctor H. Jacobi of Bonn.

---

[1] I may here mention that Pandit Shama Sastry is contemplating a second and improved issue of his translation soon.

BOOK II

CHAPTER 1.

P. 45. l. 16. निवेशयेत् S. translates "may construct." A better way of taking is "causing to be colonised."[1]

l. 17. शूद्रकर्षकप्रायम् S. translates "consisting of agricultural people of the Śūdra class." Perhaps it were better to take the first part शूद्रकर्षक as a द्वन्द्व compound and so translate "consisting of (or rich in) Śūdras (*i.e.* labourers) and agriculturists."

P. 46. l. 5. अन्तफलदुर्गाणि S. takes this with the following sentence in his translation, a decided improvement.

l. 10. गोपस्थानिक &c. See chapter 35 of this book. They are distinct officials.

अनीकस्थ S. translates "Veterinary Surgeons." This meaning is not known in the Sanskrit Lexicons[2].

P. 47. l. 3. वैदेहका S. translates it "Traders" which is palpably incorrect in this context. The literal meaning, "Foreign," applies here. The local labour or that imported from other places is to be employed.

l. 4. अकृषन्तोऽपहीनं दद्युः S. takes this with the previous clause and connects them thus: "Lest those owners who do not properly cultivate them might pay less." The obvious sense seems to be: "Those who do not cultivate shall pay the loss (in the fertility) caused by their negligence". धान्यपशुहिरण्यैश्चैनाननुगृह्णीयात्तान्यनुसखेन दद्युः S. translates the whole sentence incorrectly. He says, "If cultivators pay their taxes easily, they may be favourably supplied with grains cattle and money." The meaning, however, is, "They

---

[1]. Cf. Jacobi in Sitzungsberichte d. kgl. Preuss. Ak. d W. 1911. P. 960.

[2]. It is found in the Indian Lexicons in the sense of "an elephant trainer" Cf p. 135. l. 17.

(the cultivators) are to be helped with grain, animals and money. These they (the cultivators) should return at their convenience (अनुसुखेन)

l. 14. C. has stop after आरामाणां च which is a better reading.

l. 17. हरितपण्यानां Does this mean "Pastures"? S. translates "trading in vegetables."

सेतुषु S. translates "Reservoirs and lakes," thus confining the meaning only to water-works. It may be more in accord with the whole to take this to mean, "Public buildings" in general (cf. सेतुबन्ध p. 142, l. 5., p. 166. l. 2., p. 168. l. 4., p. 169. l. 15., P. 170. l. 1.)[1]

l. 20. अप्रजातां should be translated simply as childless, not as S. has, "when they are carrying."

P. 48. l. 1. वर्जयेयुः C. also reads thus, the suggested reading of S. in A. वर्धयेयुः is certainly better.

l. 5. अन्यत्र पतितेभ्यः This possibly means, "unless the people mentioned become पतित". S. takes it to refer to शक्तिमतः and translates, "a capable person other than an apostate (पतित)"

अन्यत्र मातुः seems to be an evident interpolation in the text here. It is suggested to put a stop after पतितेभ्यः and to read अन्यत्र मातुः after the phrase स्त्रियं च प्रव्राजयतः. C. has a stop after पतितेभ्यः

l. 8. आवृश्चय धर्मस्वान् S. translates, "after distributing properties of his own acquisition." आवृश्चय, however, signifies "having cut off." Probably the धर्मस्वान् has to be taken on the analogy of सर्वस्व. Or does it stand for स्वधर्मान्? C. has the reading धर्मस्थान्

l. 15. कोशविष्टि···भवतीति. S. translates this as a sort of reason for the actors &c. to come in: "In view of procuring money &c. no actors &c." Perhaps it were better to take this as an independent sentence and put a stop after पुरुषाणाम्. And the translation would be, "Thus (*i.e.* by keeping out actors &c.) there shall be an increase of money &c".

l. 17. परिहरेत् S. translates, "should avoid taking possession of". Better meaning would be "should protect".

---

[1] Also Cf. सेतुरूप P. 170 l. 19.

व्ययक्रीडाः S. translates, "expensive sports." It would be more in keeping with the context, though certainly less literal, to translate simply, "extravagant expenditure."

P. 49. l. 2. द्रव्यं द्विपवनम् S. translates as if this was one compound द्रव्यद्विपवनम् Cf. p. 47. l. 10 द्रव्यहस्तिवन°

CHAPTER 2.

P. 49. l. 8. प्रदिष्टाभयस्थावरजंगमानि S. translates "being rendered safe from the dangers from animate and inanimate objects." प्रदिष्टाभय, however, signifies almost दत्ताभय here. The translation, "where animate and inanimate things are granted safety" accords well with the idea of तपोवनानि &c.

l. 10. गोत्त (त) पराणि C. reads गोत्तकपराणि which is better.

l. 11. दान्तमृगचतुष्पदम् S. in translation needlessly takes it with the तोयाशयम् Indeed, all the compounds here, including उत्तानतोयाशयम् agree with the मृगवनम्

l. 12. °मृगवनम् Simply means, "a park," and there is no need to translate, "full of...male and female elephants, young elephants, and bisons," as S. translates it. And C. has the better reading °कलभं मृगवनम्

l. 15. कुप्यप्रदिष्टानां च द्रव्याणाम् "Of things described as कुप्य (*i.e.* forest products). "(Cf. p. 99. ff.)" S. translates, "In view of procuring all kinds of forest produce described elsewhere."

l. 16. °कर्मान्तान् Here evidently refers to "timber forests." See Chapter 17 of this book where the word occurs more than once, pp. 99-101.

द्रव्यवनकर्मान्तान्...निवेशयेत् S. translates, "Manufactories to prepare commodities from forest produce shall also be set up. Wild tracts shall be separated from timber forests. In the extreme limit of the country, elephant forests separated from wild tracts shall be formed." This does not clearly bring out the sense of अपाश्रयाः and रक्षन्. The suggested translation is, "Tracts for forest produce and timber and wild forests protecting ro (surrounding) these shall be marked out. At the boundaries there shall be marked out an elephant forest (similarly) guarded by a wild-forest.

P. 50. l. 1. नागवनाध्यक्षः is evidently the हस्त्यध्यक्षः (*cf.* pp. 135 *ff.*), not as S. takes it, "the Superintendent of forests."
नादेयम् C. reads नाभेयम्

l. 4. स्वयम् S. translates it as if it were स्वयंमृतस्य instead of स्वयंमृगस्य. It is certainly a very fine suggestion.

l. 6. °च्छन्नगन्धाः and °प्रतिच्छन्नाः According to the reading A. these would refer to the नागवनपालाः, but S. translates these as if they were adverbial "by following the course of सूत्र &c. and along forest-tracts covered over with branches of भल्लातकी" C. reads प्रतिच्छन्नान्. The whole construction is very loose grammatically.

l. 10. निबन्धेन विद्युः S. translates, "They shall also ascertain whether any mark is due to the movements &c." Better translate, "They shall also ascertain by signs the presence of &c."

l. 1. अनीकस्थ see p. 46. l. 10. Here it evidently refers to some head village official. S. translates, "elephant doctor." It is found in the Indian Lexicons to mean "elephant trainers."

CHAPTER 3.

P. 51. l. 1. दैवकृतं "taking advantage of the natural position" S. takes it less literally to mean "on grounds best fitted for the purpose."

l. 4. खजनोदकं स्तंबगहनं S. translates, "full of wagtail (खजन)[1] and water and thickets." The translation of खजन is palpably wrong. Could the खजनोदकम् mean, "well supplied with rain water." स्तंबगहनम् is evidently "hidden with thickets."

l. 5. जनपदारक्षस्थानम् The reading should be emended here to जनपदरक्षस्थानम्

l. 6. आपाद्मप्रसारो C. has आपद्मपसारो which is better and means "a refuge in times of difficulty." S. keeps the reading of A, but in the translation he puts the stop after अटवीस्थानम् and takes आपाद्मप्रसारोवा with the next sentence, translating, "or with ready preparations for a flight."

l. 7. समुदयस्थानम् S. "the seat of his sovereignty." समुदय also means "treasury." So this would mean the "seat of his treasury."

---

[1] खंजन does mean a wagtail. Thus it would mean "marshy soil."

P. 51. l. 12. दण्डानुविस्तीर्णा: C. has दण्डान् विस्तीर्णा:

l. 18. मंचपृष्ठं "square at the bottom" S. मंच is "a seat" and पृष्ठ is "the top." So this would mean, "with the top arranged to serve as seats" *i.e.*, "with a flat top."

कुंभकुक्षिकं "bulging in the middle" S. has "oval in the centre."

P. 52. l. 1. वप्र. The वप्र seems to be "the embankment" of earth erected inside the third ditch over which is built the प्राकार or the wall. S. translates वप्र by "rampart" and प्राकार by "parapet" which leads to some confusion in understanding.

ll. 1—2. The sentence वप्रस्योपरि.....कारयेत् is extremely obscure. S. translates "Above the ramparts, parapets in odd or even numbers with an intermediate space of from 12 to 24 h a s t a s from each other shall be built of bricks raised to twice the height of their breadth." In this he evidently takes विष्कंभ to mean "intermediate spaces." Then again there is no word in the Sanskrit to correspond to the word "breadth." The suggested translation is "He should cause to be made a rampart over the embankment (वप्र), twice the height of its support (विष्कंभ) (*i.e.* the वप्र itself) from twelve to twenty-four h a s t a s (in height)." Note that the वप्र is said to be षड्दण्डोच्छ्रितम् p. 51. l. 16. The word विष्कंभ also occurs in that sentence in much the same sense, "support" or "base."

l. 5. विष्कंभचतुरश्रम् S. has "square throughout" suggested translation "with a square base."

l. 7. There may be put a stop after अट्टालकयो: सहस्यंद्वितलम् "with two-storied buildings". S. translates "in two compartments covered over with a roof."

च्छिद्रफलकम् S. in his translation omits the word च्छिद्र, which refers to the holes in the defence-works through which the arrows may be shot.

l. 10. इन्द्रकोश is a balcony. S. has not translated the word at all.

ll. 11—12. अन्तरेषु.....कारयेत् "On the inside on a base two h a s t a s (wide) alongside the rampart and the length four times (the width) (*i.e.*) eight h a s t a s long should be made the royal path." This was evidently a path on the inner side of the I n d r a k o ś a, where the archers stand, and was used for the officers and others who had to go about carrying

orders, without interfering with the archers. S. translates, "There shall also be a road for the Gods (देवपथ) which shall measure two hastas inside (the towers ?), four times as much by the sides, and eight hastas by the parapet." It seems that देवपथ was the name of this passage and did not have any particular significance.

P. 53. l. 3. प्राकारमुभयतो मंडलकमध्यर्धदण्डं कृत्वा "making the rampart bulge out to the extent of half a daṇḍa both sides (*i.e.* outside and inside)." S translates, "Having made on both sides of the rampart a circular hole of a daṇḍa and a half in diameter."

l. 5 & l. 6. पंचदंडादेको.....वा. This refers to the size and shape of the door mentioned above l. 4. "It may be square (in shape) from five daṇḍas increasing by one up to eight, or it may be a sixth part (of the pratoli) (in length), and in the width an eighth in excess." That is to say, the door may be either square or rectangular. The reading of C instead of षड्भागायामाद: is षड्भागमायामाद:, which is clearer. S. translates "A square (चतुरश्रा) is formed by successive addition of one daṇḍa up to 8 commencing from five, or in proportion of $\frac{1}{8}$th of the length up to $\frac{1}{8}$th."

A suggested emendation in this sentence is पंचदण्डादेकोत्तरवृद्ध्या आ अष्टदण्डमिति .

l. 7. तलोत्सेध: "The height of the top." S. has "the rise in level." C. reads एकोत्तरमाष्टा . A further emendation suggested is एकोत्तरमाष्टादशहस्तमिति (=°रम् आ अष्टा)

l. 9. परिक्षेपाष्पडायामा. "The measure (*i.e.* the height) is six times the circumference (परिक्षेप). S. has "in fixing a pillar six parts are to form the height on the floor."

द्विगुणो निखात: The part buried is twice (the परिक्षेप), not as S. has it, "12 parts."

चूलिकाया: C. has चूडिकाया: This is one of the rare cases where C. reads a ड for ल in A. Generally, we find the ल and ळ mixed up.

ll. 11—17. This is another obscure passage. S. in his translation seems to get very mixed up. This is the description of the two talas referred to above, p. 52, l. 7.

l. 11. दशभागिको means "divided into ten compartments. S. takes it to mean "ten-lengths" (of the pillars ?)

ll. 11—12. अंतरासाणिहम्यं .....स्थूणाववन्धश्च. "In the interior a treasure-chamber in height half the upper storey and a support of pillars (for it)". S. translates, "An upper storey twice as high as its width; carvings of images".

ll. 12—13. आर्धवास्तुकमुत्तमागारं त्रिभागान्तरंवा. "The upper storey is half the building or occupying a third of the space." S. translates, "An uppermost storey half or three-fourths as broad as the first floor."

l. 15. द्वौ द्वौ परिघौ. "The gateways in pairs". The word परिघ in this sense occurs in the R ā m ā y a ṇ a. S. translates, "two and two cross-bars." This seems needless (though परिघ also means "a bolt"), because the इन्द्रकीलः, "the fastening bolt," is mentioned just after.

l. 16. हस्तिपरिघा seems to be "elephant-gates." *i.e.* gates large enough to admit elephants. S. translates "beams to shut the door against elephants."

ll. 11—17. In this passage, as given in A, instead of commas there should be put full-stops (।) after the following words. प्रतिमंचौ (l. 11), स्थूणाववन्धश्च (l. 12), इष्टकावन्धपार्श्वं (l. 13), इतरतः (l. 14), तोरणशिरः (l. 14), कवाटयोगौ (l. 15), इन्द्रकीलः (l. 15), अर्गिद्वारम् (l. 16), हस्तिपरिघा (l. 16), निरुदके (l. 17).

l. 16. निवेशार्धम् S. has "outside the ramparts." Perhaps it means outside the (fort) gates."

l. 17. मुखसमसंक्रामो S. translates, "Raised up to the height of the face of a man." Could it mean, "with its entrance equal to (*i.e.* facing) the entrance (to the fort)"? Cf. प्राकारसमं in next line.

l. 18. त्रिभागगोधामुखं S. translates, "Its front resembling an alligator up to three quarters of its height." C. reads "गोधामुखं," which is equally unintelligible. Suggested emendation: त्रिभागमधोमुखं. The गोपुर is to be in three parts and with its entrance below. The गोपुर here seems to be a sort of upper turret over the gateway.

P.54.ll. 1—4. Very obscure passage; and S. translates it thus: "In the centre of the parapets, there shall be constructed a deep lotus-pool; a rectangular building of four compartments, one within the other; an abode of the Goddess K u m ā r ī (कुमारीपुरम्) having its external area 1½ times as broad as that

of its innermost room ; a circular building with an arch-way ; and in accordance with available space and materials, there shall be constructed canals (कुल्य) to hold weapons and three times as long as broad." The following translation is suggested instead. "In the midst of the fortress (lit. the walls) having constructed a lotus-pool, there should be constructed the quarters for women provided with a gateway with four halls in the centre and extending half-way up to the walls (अर्धान्तराणीकम्) (from the central lotus-pool), (and also) a vaulted chamber two storeys high with an arched doorway, or, (instead of the latter), as the space and materials permit, trenches to keep stores in, a third as long again (as broad ?)" This is of course very conjectural and demands the reading of lines 1 & 2 to be emended thus : पुष्करिणीं सद्वारं चतुश्शालमध्यमर्धान्तराणीकम् .

l. 3. C. reads दाण्डवाहिनी: instead of भाण्डवाहिनी:. Would that mean "for storing arms" standing for दण्डवाहिनी: ? This seems to accord with the verse following. ll. 5—6.

l. 5. काण्डकल्पना: is it a mistake for दण्डकल्पना: ?

l. 6. मुसण्ठि C. reads मुत्सण्ठि . The real word seems to be मुसुण्ठि or भुशुण्डि, "a kind of weapon," perhaps a variety of fire-arm. The word is found in the epics in this sense.

CHAPTER 4.

P. 54. l. 13. युक्तोदकभूनिच्छिद्रपथ: S. translates, "Provided with both a land and water way kept secret." Could it mean, "provided with a water way, a land way, and a secret way (leading up to it)" ?

P. 55. l. 5. संक्षिणश्चावसेयु: C. reads संक्षिणश्चावसेयु:, which is more grammatical. Perhaps emending the phrase yet further by reading संक्षिणश्चाधिवसेयु: we might bring it in accord with the whole of this paragraph, for the word अधिवसेयु: occurs several times over in this passage.

l. 14. आवरण shields. S. translates "gloves."

ll. 12—15. पश्चिमदक्षिणभागं.....दिशमधिवसेयु: C. omits.

ll. 17—18. वास्तुच्छिद्रानुलासेषु S. seems to omit the word, अनुलास, for he says, "In the several corners." The meaning, however, seemes clear. "Taking advantage of opportunities afforded on

the ground (*i.e.*, of acquiring grounds). The word अनुलास is a difficulty, for it means "a peacock" which is obviously inapplicable here. A proposed emendation is वास्तुच्छिद्रानुसारेण.

l. 18. श्रेणीप्रवहणनिकायाः S. translates "guilds and corporations of workmen." It is much the same to translate "guilds and associations of merchants." The meaning of प्रवहणी in the compound seems to be "merchant."

l. 19. अपराजित &c. These are all Jaina deities, a fact very noticeable.

P. 56. l. 1. °अश्विश्रीमदिरागृहम् C. reads अश्विनी मदिरागृहम् which is no better. S. translates "Aśvina, and the honorable liquor house." This probably requires to be read °अश्विश्रीमंदिरगृहम् "The temples of.....Aśvins and Śri."

CHAPTER 5.

P. 57. l. 10. बन्धनागारम् S. evidently translates it as "armoury." It means, however, "prison."

P. 58. l. 6. C. has a stop after कारयेत्, but not after वा. Thus the words प्रासादं वा go with the next sentence and make better sense. S. translates according to this reading.

ll. 8—9. विवृतस्तंभावसारम् S. translates "with a row of pillars on both sides (उभयतः) kept apart." The word अवसार is the difficulty here. It occurs also in l. 11., where C. reads अवसरतः Can the words अवसर (to adopt here also C.'s reading) mean "exits" or "doors"? In that case the suggested translation is, "with public exits supported on pillars."

l. 10. तदेव भूमिगृहयुक्तमायुधागारम् S. translates, "And connected both with the underground chamber and the armoury." Suggested translation, "And it (the अंतःकुड्यगृहम्) being connected (by passages) with the underground chambers, shall also be the armoury."

l. 11. अवसारतः सुगुप्तकट्यम् C. reads अवसरतः S. translates "with many compartments well guarded." Taking अवसर as above, l. 9., to mean "gates," the translation should be "with its walls well guarded from the gates."

l. 13. खात S. in translation suggests "privy" which seems very probable.

शालाखातोदपानवच्च The construction seems rather loose and un grammatical. Suggested emendation शाला: खातोदपानवतीश्च मार्जार &c. Cf. Book I., Chapter 20. (p. 40. l. 15.)

l. 14. स्वादैव पूजनदक्ता: C. reads युक्ता: Instead of स्वादैव we may rea स्वदैव and translate with S. "guardian gods appropriate t each (शाला)."

l. 18. C. has a stop after कारयितुश्च, which seems necessary.

P. 59. l. 1. C. has a stop after प्रतिगृह्णीयात्,

ll. 4—5. पणादि चतुष्पण: परमापहारेषु, C. reads चतुष्पणपरमा° which seems better The मा ought to be shortened to म. S.'s translation agree with C.'s reading.

l. 5. °वधा: S. omits the word in the translation.

l. 6. S. translates घात: by "whipping" which is quite inappro priate.

l. 7. अर्धदण्ड: No doubt it was this word that led S. to translat घात: above (l. 6.) as whipping. But could not the अर्धदण्ड mean "fine equal to half (the loss to the treasury)" ?

l. 8. चोराणामभिप्रधर्षणे चित्तोघात: S. translates in a strange round abou fashion, "If, with the intention of giving a hint, robber are frightened (by the guards), (the latter) shall be tor tured to death." In A. he gives a footnote on this pag to explain this. All this is needless, because अभिप्रधर्ष ordinarily means "assaulting," and in this context woul mean "robbery with violence."

l. 9. आनुतिष्ठेत् C. reads अनुतिष्ठेत्, which is better.

CHAPTER 6.

P.60. ll.1—4. There is a strange looseness in this enumeration o what constitutes the duty of the समाहर्त in the दुर्ग. It wer better perhaps to have a big compound from सुरा up t देवताध्यक्ष: (ll. 2—3). C. reads in line 1. शुल्कदण्ड:
For बहिरिका see p. 57. l. 4.

l. 6. चोररज्जू: S. translates "ropes to bind thieves" and adds i a footnote that the meaning is uncertain. The word चोरस्ना is to be found and Wilson has explained it as the "L e c h i r t a" (see Mon. Wm. Dict. चोरस्नायु). The word agai

occurs in Book IV., p. 232. l. 10. अनिर्वीतानां चोररज्जुकः [1] The word रज्जु preceding seems unnecessary.

l. 7. रसधातवः S. seems to omit the signification of the word रस in his translation. The phrase भूमिप्रस्तरधातवः occurs again in Chapter 12 of this book. Does रसधातु here mean a metal (or mineral) ore which is to be extracted by melting?

l. 10. परिग्रह S. omits this word in the translation. Does it mean "maintenance" or "looking after"?

l. 14. परिघः S. does not translate this word. Does it mean "investment"? It may also be the name of a tax.

l. 15. अंतःपुरमहानसम् C. reads अंतःपुरं महानसम् which is better.

l. 17. वाह्याः S translates "museums." The word literally means "enclosures." It probably refers to zoological gardens.

l. 18. काष्ठतृणवाटः S. translates "storage of fire-wood and fodder." It seems strange to translate the word वाट in two ways in the same passage. Could this (supposing the rendering in l. 17. is correct) refer to a botanical garden, taking काष्ठ to mean "trees" and तृण to mean "plants" in general?

ll. 19—20. व्युष्ट...पूर्णाः S. translates: "the dawn (व्युष्ट), the third and the seventh Pakshas of (the seasons such as) the rainy season, the winter season, and the summer short of their days, the rest complete." Suggested translation: "the time of sunrise during (each of the three seasons) the rains, the winter and the summer, the third and the seventh fortnights (of each of these seasons) (which are) incomplete in days and the rest (which are) complete."

P. 61. l. 1. S in translation construes this line with अवेक्षेत understood. In that case the word नीवीं ought to be read in the accusative. सिद्धं शेषम् C. reads सिद्धमशेषम्

l. 2. शरीरावस्थापनम् S. translates "collection of the necessaries of life." Perhaps it were more in keeping with the context to render this "establishing the body (of the Government)."

---

[1] In Aśoka Inscriptions there occurs the word लजूकः as the designation of some official. [See Bühler Aśoka Inscriptions, Pillar Ins. VII. Dehli Sevalik), note (*e*) on p. 273]. But there he appears to have been a high official of the Scribe caste. In the Arthaśâstra (p. 232. l. 10.) where the word occurs again S. says (Mysore Review) it is the name of an officer whose duty it was to guarantee the security of merchandise in the country places.

l. 5. शासनमुक्तम् Perhaps better to emend it शासनोक्तम्

ll. 6—7. सिद्धकर्मयोग: &c. S. translates "Preparation of plans of profitable works, &c., balances of fines due, demand for arrears of revenue kept in abeyance, and examination of accounts —these constitute what is called part of a work in hand which may be of little or no value." At best this translation is very doubtful. The passage itself is very obscure.

l. 8. अन्यजात: S. translates "accidental." The ordinary translation would be "got in another way."

l. 10. परप्रचार: S. has "whatever is in the hands of others." Does it mean "arrears"?

l. 11. परिहीणकम् C. reads परिहिंगीयकम्: does this mean "confiscations"? S. translates "compensations for damages."
डमर S. in translation has "epidemics," but in the footnote 1. says डमराणि परराजकृता उपद्रवा:

l. 13. व्याधितान्तर "(An undertaking which is) weak in itself."
व्ययप्रत्यय "Cause of expenditure" or what may be called "heads of expenditure". S. translates "the means to check expenditure".

l. 14. There might be a stop after व्याजी

l. 16. लाभो लाभोत्पादिक S. merely translates "profitable." The first लाभ: seems to mean 'investment', hence the phrase means "an investment bringing profit." See also p. 62. l. 2.

CHAPTER 7.

P. 62. l. 10. विभक्तोपस्थानम् "With seats (for clerks) kept apart"—S. But उपस्थान means "a room." This seems to go with the निबन्धपुस्तकस्थान ("the place of the records") and means "in a separate room".

l. 12. प्रचारसंजाताग्रम् "The total (अग्र) produced by the working (प्रचार)." There should be a comma after कर्मान्तानाम्

l. 14. प्रतिमानमानोन्मानावमान C. has प्रतिमानोन्मानावमान:should the last word be अवमान ?

l. 17 रत्नभूमिलाभनिर्देशोत्पातिकप्रतीकार लाभम् C. reads रत्नभूमिलाभं निर्देशोत्पादिक-प्रतीकारलोमम् Except for the last word, लोभम्, the reading of C. seems better.
मित्रमित्राणाम् It should evidently be मित्रामित्राणाम्

P. 63. l. 2 उपस्थानं प्रचारचरित्रसंस्थानम् Suggested emended reading उपस्थानप्रचार-चरित्रसंस्थानम् "the history (संस्थान) of the work and procedure of the department (उपस्थान)."

l. 5. सहग्राहिण: प्रतिभुव: "Co-partners and sureties." S. translates "his sureties who conjointly received from the Government."

l. 7. कर्म संवत्सर: S. translates as if the words were separate as in A. Taking them as one word it would mean "a working year."

P. 64. l. 2. पुस्तभाण्ड C. reads पुस्तकभाण्ड

l. 3. एकत्रसंभाषावरोधम् C. reads एकत्रासंभाषावरोधम् and S. translates following C.

l. 7. अपुस्तनीविकानाम् should be अपुस्तकनीवीकानाम् This is evidently a misprint.

l. 10. प्रचारसनम् Perhaps this ought to be read प्रचारं समम्

l. 13. C omits the word दण्डम्

l. 14. नीविकम् ought to be नीवीकम्

l. 15. निर्वर्तन ought to be निवर्तन "subtraction" (?)

l. 17. व्युष्ट S. omits to translate this word both here and in lines 18 and 20. Very probably it means "fixed."

P. 65. l. 2. दण्ड: C. reads बन्ध:

CHAPTER 8.

P. 65. l. 13. सर्वारंभा: C. reads समारंभा and omits the stop after this word.

l. 15. समर्धि: C. reads समृद्धि:

युक्तप्रतिषेध: Prevention (of corruption) among officers. S. translates "dispensing with (the services of too many) Government servants."

l. 18. व्यवहार: S. translates "trading." He should add "with the state money." Of course this is private trading. See below p. 66. l. 3.

P. 66. l. 1. सिद्धीनाम् &c. The Com. begins from here. S. translates सिद्धि here as "undertakings." The Com. says द्रव्याणाम्

अनवतारणम् Com. says उत्पन्नानां वाऽनवतारणमपहस्तिकरणम्

अप्रवेशनम् अपहस्तिकृतानां च...अनुपनयनम् Com.

l. 3. पण्यव्यवहार Com. कोशद्रव्यैर्वाणिज्यकरणम्

l. 12. सिद्धमायम् Com. reads निबद्धमायम्

निबन्धम् S. translates "ordered to be spent." This is rather "recorded as spent". Cf. निबन्धपुस्तक in the previous chapter. The Com. also supports this view, for it explains this as लेख्यकारोपितम्

l. 13. विप्रतिजानीत इति C. reads °जानीते इति Com. has °जानाति इति S. translates "misrepresents," and in a footnote explains "denies the receipt."

ll. 16—17. असिद्धं सिद्धं कृतम् C. omits this.

P. 67. l. 7. सनागमविषम: Com. explains दृष्टस्य भक्तवेतनदाने कदाचित् परोक्षमपि दृष्टव्यं कृत्वा स्वयं गृह्णाति

सुख विषम Com. says आयसुख

l. 8. निर्वर्तनविषम Com. explains वर्णान्तरोत्तरणेऽपि नावध्यक्षो ब्राह्मणा एवोत्तीर्णा इति तद्दैवसिकवेतनं भुंक्ते

पिण्डविषम Com. omits this. S. translates "inconsistencies in dealing with fixed items." पिण्ड means "sum total." Hence this means "falsified totals."

वर्णविषम Com. omits वर्ण refers to test-marks on gold and silver corresponding to the "hall-mark" of modern times.

ll. 8—9. मानविषम C. omits. The Com. seems to take मानविषम to mean false weights, मापनविषम to be false linear measure and भाजनविषम to be false cubic measure. S. translates "making use of false weight and measures, deception in counting articles, and making use of false cubic measures such as Bhâjana."

ll. 10—11. वैयावृत्यकर: Com° कर: कर्मका: S. takes this with मंत्रि and translates "the ministerial servants of the officer." The word occurs in the Kalpasūtras and also in Nārada to mean "one who has to do a particular work." The word also occurs at p. 179. l. 12.

l. 12. प्रचारे Com. जनपदे

अपघोषयेत् Com. has अवघोषयेत्

प्रकृतेन Com. युक्तेन

l. 15. अर्थापचारे C. has अर्थोपचारे, Com. has अर्थापहारे

l. 16. अवस्थसूचक: C. and Com. reads अवस्थ: सूचक: अवस्थ: means "one who has appeared in the court". Com. explains it as प्रतिभू:

l. 17. भृतक: Com. has हृतक: and explains अनुजीविप्राय:

CHAPTER 9.

P. 68. l. 3. C. has a stop after कारयेत्

l. 5. उदयम् Com. has समुदयम् and explains it as लाभम्

l. 7. संहताभद्यायेयु: Com. says. संहता: परस्परदोषप्रच्छादनेन भद्यायेयु: । कर्माणीति वर्तते । अत्रकर्मशब्दश्च कर्मफले वर्तते ।

l. 9. अत्ययम्—दण्डम् Com.
C. has a stop after स्थापयेत्
l. 12. C. omits the stop after भक्षयति
l. 13. आचार्याः S. (here and elsewhere) translates in the singular number "(my) teacher." Who that particular one is, is not known. But perhaps the word is intended to be plural, meaning "the (previous) masters (of this science)." Cf. Jacobi l. c. 1911. p. 958.
l. 14. C. gives the name of the author in this as well as in other places throughout the book as कौटल्यः
ll. 17—19. The Com. in this connection quotes this verse :
यथाग्नकर्शनात्प्राणाः क्षे (क्षी?) यन्ते सर्वदेहिनाम् ।
तथा कोश नरेन्द्राणां क्षीयन्ते राष्ट्रकर्शनात् ॥
The source of this is not mentioned.
द्विगुणम् Com. says द्विगुणशब्दोऽत्र आधिक्यमात्रोपलक्षणार्थम्
P. 69. l. 1. C. omits the स before पुरुषकर्माणि.
उपनयति Com. reads अपनयति.
समुदयम् The accusative case of this word the Com. explains by समुदये प्रवेशयति "puts into the board", *i.e.*, does not use for the good of the public. S. translates "spends (without bringing in any profit)".
पुरुषकर्माणि Com. takes this as a द्वन्द्व compound.
l. 2. कर्मदिवसद्रव्यमूल्यपुरुषवेतनापहारेषु Com. takes this to be the अपहार of कर्मदिवसद्रव्यमूल्य (the price of the commodity produced in the day) and of the पुरुषवेतन S. translates it as "the value of the work done, the number of days taken, the amount of capital spent, and the amount of daily wages paid."
l. 4. आयव्ययौ च-चशब्दाच्चौर्वीच Com.
l. 6. C. has no stop after भक्षयति
l. 9. पर्यादातव्यः S. "shall be caught hold of". The Com. says गृहीतसर्वस्वः कार्यः
l. 10. यः C. omits.
उपनिधत्ते C. reads अवनिधत्ते This agrees with the अवनिधत्ते in next line.
l. 11. अवनिधत्ते Com. reads उपनिधत्ते
l. 12. सत्रि Com. reads स्त्री
l. 14. यश्चापरविषये...विद्यात् C. reads अपरविषयतया S. translates "whoever in or foreign country carries out the work of such a niggardly

person shall be prevailed upon to give out the secret". The suggested translation is "if one sends out his wealth to foreign lands, his secret should be found out by means of spies (अनुप्रविश्य) Com. explains भृत्यादिभावेनानुप्रविश्य...मंत्रं विद्यात् कदर्थादिरहस्यं जानीयात् ।

l. 15. शत्रुशासनापदेशेन "Under pretext of being ruled by the enemy (of the land)". The letters he receives from foreign land have to be got hold of first and then he is to be accused as the Com. explains. S. translates "apparently under the orders of (his) avowed enemy".

l. 16. अस्य–राज्ञः Com.

P. 70. l. 1. अनित्यस् S. seems to take this as applying to the मुख्यम् and translates "having several temporary heads". But this evidently refers to the अधिकरणम्. The Com. explains अनित्यस्य निर्व्यपेक्षा जानपदा यथावस्थितं पृष्टाः कथयंति । न च भैतिभावं भयं चोपगच्छन्ति.

l. 4. ह्यर्थचरेण C. reads अप्यर्थचरेण

l. 11. चरता. In Gujarāti the same idiom is used in the sense of embezzling public money just as here.

CHAPTER 10.

P. 70. l. 19. शासनाधिकारः Com. has here as heading of this chapter शासनाधिकार इति सूत्रम् Com. also quotes कौटिल्येन नरेन्द्रार्थे शासनस्य विधिः कृतः the last line of this chapter here for comparing. Cf. Jacobi, l. c. 1911. pp. 964 ff.

P. 71. l, 1. आशुग्रन्थः–सकृदुक्तग्राही । शीघ्रकविरिति केचित् । Com. S. translates according to the second alternative "smart in composition."
सर्वसमयवित्–सर्ववर्णाश्रमाचाराभिज्ञः । सर्वं लोपिज्ञ इति केचित् । सर्वभाषाभिज्ञ इत्यपरे । Com.

l. 3. देशैश्चवंश &c. C. and Com. read देशैश्वर्यवंश &c. S. also translates accordingly. Com. explains ऐश्वर्य as भूमिकोश दण्डसंपत् । तद्यथा मध्यदेशाधिपं परिमाणकोशराशिसंख्याताः प्रतिहतदण्डसापिताशेषरिपुवर्गमित्यादि ।

l. 5. कुलं स्थान ° C. reads कुल स्थान°

l. 6. कर्म—अनिन्दितं चानुष्ठानम् । जीविकेत्यपरे । Com.

ll. 7—8. समीक्ष्य...अनुरूपम् C. reads [समीक्ष्य कार्येाले] यौनानुबंधं च समीक्ष्य कार्ये लेखं विदध्यात् । पुरुषानुरूपम्. This seems evidently a mistake of the copyist.

l. 13. प्रस्तुतस्य Com. reads प्रकृतस्य
विधानम् Com. reads अनुविधानम्

l. 15. दृष्टान्त्यैः C. reads दृष्टान्तैः

P. 72. l. 3. क्रियाविशेषिता: C. and Com. read क्रियाविशेषका:

ll. 5—6. एकपदावर:...कार्य: Com. explains ननु सुप्सुपेति वचनादेकस्य पदस्य समासो नास्ति । तस्माच्चिकृष्ट: पदद्वयस्य पर: पदत्रयस्य वा वर्ग: समास: कार्य इत्यर्थ: । ततोऽधिकपदसमासे तु पूर्वोक्तमाधुर्यादिगुणहानि: । उक्तं च ।

माधुर्यमभिवांछंत: प्रसादं च सुमेधस: ।
समासवन्ति भूयांसि न पदानि प्रयुंजते ॥

केचित्तु वर्गो विरामोऽवसानं यतिविच्छेद इति ।...सुखवाचनार्थमिति

l. 21. मम द्रव्यम् C. reads यन्मम द्रव्यम्

P. 73. l. 9. परकारम् C. and Com. read वरकारम् which seems better.

l. 20. तत्वजान् C. reads तत्वज्ञान्. Com. agrees with A.'s reading and explains सुनिश्चितान्

P. 74. l. 1. विविधान् C. and Com. read द्विविधान् which is better.

l. 5. पथिकार्थम् C. and Com. read पथिकार्थम्

l. 13. ज्ञाति...संकीर्तनम् Com. explains some of these words as follows यौनो त्रैवाह्य: । मैत्र: शिष्याचार्यसंबंध: । स्त्रौवो याज्ययाजकसंबंध: ।.....हृदयं स्नेह: । शौर्यं त्यागादि इत्यपरे ।

CHAPTER 11.

P. 75. l. 13. तज्जात This word here as well as in the footnote to this page, where the quotation from the Com. is given, should be तज्ज्ञात

l. 15. तांत्र[2] Com. reads ताम्र[2] and explains पांडवेषु ताम्रपर्णाख्या नदी ।

पाण्डकवाटकम्—तत्रैव (पांडवेषु) मलयकादिपर्वतोत्पन्नम् । Com.

पाशिक्यम्—A river named पाशा is mentioned by Com. the text of which here seems corrupt.

कौलेयम्—सिंहलद्वीपे मयूरग्रामसमीपे कुला नाम नदी Com.

चैर्णेयम्—केरलेषु सुर्चीपत्तन समीपे घुर्णी नाम नदी Com.

l. 16. माहेन्द्रम्—महेन्द्रगिरिसमीपे समुद्रोत्पन्नम् Com.

कार्दमिकम्—पारसीकेषु कर्दमा नाम नदी Com.

स्रौतसीयम्—बर्बरकुले स्रोतसी नाम नदी Com.

ह्रादीयम्—बर्बरकुल एव समुद्रैकदेशे स्त्री (श्री ?) घण्टाभिधानो ह्रद: Com.

l. 17. In connection with this the Com. quotes two verses, without giving their source.

करका वारिधाराश्च मलयाद्रे (श्च ?) न्दनोदकम् ।
शंखशुक्तिनिपीतं यन्मौक्तिकं तत्प्रजायते ॥
वर्षाल्लाया प्रमाणाद्धि रूपेतं कालयोगत: ।
त्रिविधं तद्विजानीयात्परमार्थं समं क्रमात् ॥

The Com. explains प्रकीर्णकम् as गजमस्तकादिप्रभवकम्.

P. 76. l. 1. मसूरकम् Com. reads मसूकर, evidently a mistake. The Com. also adds कामण्डलुकम् after अर्धचन्द्रकम्. मसूरकम् and त्रिपुटकम् it explains by मसूरत्रिपुटौ धान्यविशेषौ. These are two kinds of pulses. S. translates त्रिपुटकम् "that which consists of these joints."
C. has a stop after अर्धचंद्रकम्
कंचुकितम्—सपटलकम् Com.

l. 2. कामण्डलुकम् Com. has not got this word in this place. अप्रशस्तम्। S. has "inauspicious," Com. दुष्टम्

l. 3. निस्तलम् S. translates "without bottom." Com. says श्लक्ष्णायां भूमावनवस्थायि । पांसुनिका यदुपरिसुक्तं तलाभावान्नावतिष्ठते । (So smooth as to roll away on a smooth surface and on which, owing to its even surface, dust does not adhere).

ll. 5—6. शीर्षकम् ..यष्टिप्रदेशः—शीर्षकमेकं प्रधानमौक्तिकं मध्ये यस्याः । शेषाणि तु सर्वाणि तुल्यानि । (उपशीर्षकम् ।) प्रधानपंचमौक्तिकयुक्तम् । प्रकाण्डकम् । तथा प्रधानमेकमञ्जमौक्तिकं मध्ये कृत्वा तदनु किंचिन्किंचिदपचीयमानक्रमेण गृहीतसमस्तमौक्तिकम्···। अवघाटकम् । तथा तुल्यप्रमाणसमस्तमौक्तिकग्रथितम् । तरलप्रतिबन्धम् । च शब्दः समुच्चये ।
The last (तरलप्रतिबन्धम्) S. explains in a footnote to his translation as "a necklace of pearls with one brilliant in the centre," and says this explanation is from the Com. But in the copy in my possession this is not found. तरल means a ruby.

l. 8. गुच्छाः C. reads गुच्छः

l. 10. एत एव—C. reads एक एव—Com. reads त एव

l. 12. त्रिफलकः—स एव (माणवकः) त्रिभि फलकैः सौवर्णफलकैः...पद्मरागाद्युपलाश्रयभूतैरुपेतः Com.
सूत्रमेकावली शुद्धा—एका अद्वितीया आवली लता शुद्धा मणिरहिता शीर्षकादि पंचभेदाः सूत्रसंज्ञा भवन्ति [2] Com. S. translates "An only string of pearls is called a pure Ekāvalī."

l. 14. सुवर्णसूत्रान्तरम्—समासद्वयं भवति । सूत्रमन्तरे मध्ये यस्य सूत्रयोर्वा अन्तरं सुवर्णं च। तत्सूत्रान्तरं सुवर्णसूत्रान्तरं च । Com.

l. 17. मणिः &c. By way of introduction the Com. quotes seven verses mostly in āryā metre. These deal with the place of origin, the colour, the qualities, &c., of various gems.

---

[1] This word is not in the text of the commentary.

[2] In this quotation some obvious grammatical errors have been corrected.

Of these the first, regarding the places where they are found, may be of interest.

अनुवेलं मलयगिरिः सिंहलभूमौ च राहणोद्देशः ।
कर्णिवनं च तेषामुत्पत्तेर्योनयस्त्रिस्रः ॥

कौटः—मलय समुद्रान्तरं कोटिः । Com.

मौलेयक Com. has मालेयः and says मलयस्यैवैकदेशः कर्णिवनमितिप्रतीतो माला । पारसमुद्रकः—सिंहलद्वीपे रोहणाभिधानः । Com.

l. 18. सौगन्धिकः—रक्तवर्णो मनाङ्नीलगुण इति केचित् । अन्ये तु सौगन्धिक इति माणिक्य जात्यधिकारान्तस्य व्याख्या । Com.

पद्मरागः अनवद्यरागः—C. and Com. read पद्मानवद्यरागः

ll. 18—19. बालसूर्यकः C. reads महानीलो बालपूर्वो. But the word महानीलो is cut out in the MS. (or the copy C.) C. also omits stop after बालसूर्यकः

l. 19. वंशरागः Before explaining this and the following words Com. adds वैमल्यादपिभावितवर्णः

l. 20. नीलावलीयः इन्द्रनीलः—नीलश्यामराग इति केचित् । अन्ये तु शुक्लस्तरंगाकार नीलावलिबहुल इति इन्द्रनीलः शिखिपिच्छकनिभः । Com.

P. 77. l. 1. नन्दकः—अन्तः शुक्लो बहिर्नीलः Com.

l. 2. स्रवन्मध्यः Com. reads स्रवन्मद्यः and explains स्यन्दमानोदकाकारकिरणः । After this the Com. goes on to say : शुद्धस्फटिकः नितान्तशुक्लः । मूलादिवर्णं उद्वृतस्नेहदधिवर्णं (:) शीतदृष्टिश्चन्द्रकान्तः । सूर्यकान्तः सूर्यसन्निरिति ।
The various words here may be names of the gems or perhaps their qualities.

l. 3. तीव्ररागसंस्थानवान् Com. and C. read तीव्ररागः संस्थानवान् Com. explains these two as अतिभास्वर and आभरणप्रयोजनयोग्यः S. translates "possessed of dazzling glow".

l. 4. अंतर्गतप्रभः प्रभानुलेपी. S. translates "transparent and illuminating". Com. says अंतर्गतप्रभो मध्ये प्रतिभास्वरप्रभः । भिद्यमानोप्यभिन्नळाय इत्यपरे । प्रभानुलेपी स्वतेजोरंजितापाश्रयः ।

l. 7. पित्तकः C. and Com. read वित्तकः

l 8. मृतांशुकः Com. reads मृगाश्मकः
आहिच्छत्रकः C. reads अहिच्छत्रकः Com. reads (according to the copy) अहि[2], but this has been later corrected to आहि with red ink.

l. 9. क्षीरपकः, C. reads क्षीरवकः, Com. reads क्षीरकः :

ll. 7—10. All these are names of the various gem-stones and the Com. gives the colours with each name, but does not other-wise explain.

l. 11. काचमणय: "Quartz crystals". S. translates quite literally the explanation of the commentary (काचो धातुद्रव्यमय:) and translates "metallic beads". Very likely the धातुद्रव्य in Com. is "quartz."

l. 12. काश्मक (कान्तीर) राष्ट्रकम्. C. reads कान्तीर (काश्मीर ?) Com. has काश्मक with A.
श्रीकटनकम् Com. reads श्रीकानुकम्.

ll. 12—13. The following is the geographical information in Com.
मधाराष्ट्रकम् वैदर्भकम् । मध्यमराष्ट्रकम् कोसलोद्भवम् । काश्मकराष्ट्रकं कोशी (काशी ?) विषयजम् ।
श्रीकानुकम् वेदोकटचर्वतजम् (पर्वतजम् ?) । मणिमन्तकम् उत्तरापथे मणिमन्तकपर्वतजम् ।
इन्द्रवानकम् कानिं (क्तिं ?) गकम् ।

l. 14. प्रकीर्णकम्—पूर्ववत् Com. See p. 75. l. 17.

l. 15. च is omitted by C. and Com.

l. 16. मूलाटीपुष्पकवर्णम् S. translates "like the flower of Mālati"—a very good emendation.

l. 17. कुभासि S. translates "refractive of light." Unfortunately the text of Com. is hopelessly corrupt in this place.

l. 19. निरश्रीकम् S. "uneven". Com. अश्ररहितम्. Whereas नष्टकोणम् is explained as कुण्ठशिखरम्.

P. 78. l. 1. आलकन्दकम्—आलकन्दो बर्बरकूलसमुद्रैकदेश: ।
वैवर्णिकम्—यवनद्वीपे विवर्णो नाम समुद्रैकदेश: ।

ll. 1—2. करटं गर्भिकावर्जितम्—C. reads करटागर्भिणिका—Com. reads करटंगर्भिणिका. S. translates "which is very hard and which is free from the contamination of other substance inside". Com. says:
करटं कृमिभिरुपभक्षितम् । गर्भिणिका मध्ये स्थूला यष्टि: ।

l. 3. सातनम्—Com. reads सतनम्
कालतान्नम्—Com. कृष्णारुणम्. C. reads तालतान्नम्.

l. 4. आम्रगन्धि—C. reads आत्मगन्धि.
Com. has the words शुकपत्रवर्णमात्र (म्र ?) गन्धि to explain तार्णसंच.
बस्तमूत्रगन्धि—Com. says: बस्तश्छाग: । तन्मूत्रस्य हि परिणामेऽतीव सौगन्ध्यं भवति इति प्रतीति: ।.....। अन्ये तु कस्तूरिकामाचक्षते ।

l. 6. जापकं च—Com. reads जालकं च—C. omits च—Com. explains
कामरूपजं रक्तं पद्मगंधं च ।
जोंगकम् Com. says काररूपजमेव...गन्धतस्तु पद्मगन्ध्येव ।
तौरूपम् च—Com. says कामरूपजमेव तच्छों (ज्जों ?) गकवत् । C. omits stop after तौरूपं च

l. 7. मालेयकं Com. reads मालेयम् and says पद्मगन्ध्येव
कुचन्दनं काळरूक्षमगरूकालं Com. reads. कुचन्दनं कालवर्णकं गोमूत्रगन्धि कालपर्वतव

रूक्षं अगरुकालं and explains thus : गोमूत्रं हि परिणामेऽतीव सुगन्धिभवति । गोमूत्रं नीलोत्पलमित्यपरेषां च संप्रदायः । कालपर्वतकं रूक्षं अगरु कालं रक्तं रक्तकालं वा । एवं कालपर्वतकस्य त्रैवर्ण्यं भवति । गोमूत्रगन्धस्तु कुचन्दनादीनां शाकलान्तानाम् (l. 10) षण्णामप्येक एव ।

l. 8. कोशाकारपर्वतकम् C. reads कोशागार°—Com. reads काशकार° ।

l. 9. पद्माभम् Com. reads पद्मरागम्
कालस्निग्धम् C. reads ताल°

l. 10. कपिलम् S. translates "brown". Com. says बहुवर्णम्

l. 11. अप्यानम् S. translates "moist". Com. अचिरशोषि
अनुल्बणम्—S. translates "of mild smell". Com. says अनुल्बणम् सूक्ष्मवादनुद्भटम्

l. 12. अविरागि—वर्णगंधयोरविकारि—Com.
उष्णसहम्—तदालिप्तस्य ही (स ?)ति प्रतापेऽपि बाधाभावात् Com.
दाहग्राहि—परितापहारि Com.

l. 14. देंगकम् Com. has जोंगकम्
पारसमुद्रकम्—C. पारसमुद्रम्—Com. पारसमुद्रजम् According to Com. it means Ceylon.

l. 15. निर्हारि—दूरनिर्गतस्थायिगन्धम् Com.
असंप्लुतधूमम्—विच्छिन्नधूमम् Com. S. translates "gives out continuous smoke while burning."
समगन्धि—दह्यमादिमध्यावह (सा ?) नेषु द्रव्यान्तरसंयोजितं वा समगन्धम्

l. 17. तैलपर्णिकम्—C. and Com. read °वर्णिकम् Com. explains गन्धिवर्णिकम् "Fragrant ointments."
अशोकग्रामिकम्—अशोकग्रामः कामरूपेषु Com.
चोंगकम् C. and Com. read जोंगकम्

l. 18. ग्रामेरुकम्—Com. says ग्रामेरुकामरूपेष्वेव । It also adds the quality स्निग्धम्

l. 19. सौवर्णकुड्यकम् C. reads सौवर्णकुप्यकम् Com. reads सौवर्णकुड्यकम् and explains कामरूपेष्वेव सुवर्णकुड्यः ।
मातुलुंगगन्धि—C. and Com. read मातुलंग
पूर्णकद्वीपकम्—कामरूपेष्वेव Com.

20. भद्रश्रीयम्—तं च प्रतिविप्रतिवक्तयो (पत्तयो ?) व्याख्यातृणाम्
केचित्कर्पूरमित्याहुः केकालमिति चापरे ।
श्रीवासकं तथा केचित् केचिल्लोहितचन्दनम् ॥ Com.
In Suśruta the word भद्रश्रीय means sandal.
पारलौहित्यकम्— कामरूपेषु लौहित्यसमीपजम् । Com.
जातीवर्णम् S. "of the colour of nutmeg."

P. 79. l. 1. आन्तरपत्यम्—C. reads अन्तरवश्यम्—Com. reads आन्तरवत्यम् and explains कामरूपेष्वेवान्तरवत्यभिधाननदीकूलजम्।

चेति C. reads वेति There ought to be a stop after this, as in the Com.

कालेयक: C. reads कटलेयकम् Com. says काष्ठविशेष:।

ll. 1—2. स्वर्णभूमिज:—Com. reads सुवर्णभूमिज and explains सुवर्णद्वीपोत्पन्न:। S. translates "gold producing land". Probably Sumatra is meant. Generally Burma is meant (cf. Day. Dict. of Ancient Ind, Geography).

l. 2. औत्तरपर्वतको—उत्तरपर्वतो हिमहा (वा ?) न्। Com.

रक्तपीतक: C. reads रक्तपीत:

l. 3. क्वाथ—C. reads क्वाया—Com. reads °क्वाय°

l. 5. कान्तनावकं प्रैयकम् चौतरपर्वतकम्—कान्तनावकप्रैयके हिमवत्यैकदेशजे। औतरपर्वतकम् हैमवतम्। अधिकारश्चायं सर्वचर्मणाम्। Com.

l. 8. बिसी महाबिसी च द्वादशग्रामीये।—Com. reads भिसी महाभिसी च and explains हिमवत्यैव म्लेच्छाधिवासभूता द्वादशग्रामा:।...। तेषु भवे...द्वे चर्मणी।

l. 9. दुहिलितिका—Com. reads हिलिका and explains as in footnote in A. on this page. Perhaps दुहिलितिका may mean द्विलितिका or द्विलतिका, meaning "with two stripes".

l. 11. आरोहजा:—Com. says हिमवदन्तर्गत एवारोहाभिधानो देश:। C. reads आरोफजा:

l. 13. हस्तायता—चतुर्विंशत्यंगुला Com. In this place the Com. also adds: येषां चर्माणां वर्शप्रमाणानि नोक्तानि तान्यनन्तरं पूर्वाभिहितान्येव दृष्ट्व्यानीति केचित्। अनियतवर्शप्रमाणत्वादनिर्देश इत्यपरे।

l. 14. चन्द्रचित्रा—चन्द्राकार शुक्लमण्डलचित्रा। Com.

C. omits stop after चन्द्रोत्तरा and puts it after कदलीत्तिभागा. S in translation adopts the reading of C. Com. reads like A. Com. also says that कदलीत्तिभागा means अष्टांगुली. Cf. Com. on हस्तायता in line 13.

शाकुला Com. reads शाकला

कोठमण्डलचित्रा Com. reads कोमण्डल and explains रक्तमंडलबहुला। S. translates "with large round spots like those in.....a kind of leprosy".

l. 15. कृतकर्णिकाजिनचित्रा—Com. reads कृतकर्णिकाजिना and explains स्वाभाविकोत्पन्नचर्मग्रन्थिका।

l. 16. सामूरम् Com. reads सादूरम्

बाह्लवेया: Com. has this reading, but further on says भाल्हवा हिमवदेकदेश:। Is this Balkh, or Pahlava country? Bahlikâs are also mentioned as an Indian people.

l. 17. रक्तकाळी पांडुकाळी Com. in both words reads° काशी

l. 19. ओद्राः—Com. जलचराजिनः The word is rendered by the English "otter" to which it is etymologically related.

P. 80. l. 1. नळतूलवर्णाः—नलस्तृणविशेषः । तत्तूलंकुसुमपद्मम ।

l. 4. पद्मरक्तम्—Com. reads पद्मरक्तम् (एकदेशरक्तम्).

l. 5 C. puts a stop after it, taking कंबळः with the following sentence. Com. also has a similar reading. This seems better. S.'s translation also agrees with it.

l. 6 कौचयकः Com. reads केचलकः and says वनगोचराणाम् शीतवारणम् ।

कुलमितिका—Com. reads कथमितिका, explains thus : शिरस्त्राणम् (वनगोचराणाम्?) कथमितिका ।

सौमितिका—गजास्तरणिपर्यायाश्चस्त्राङ्गीयते सोमितिका । सैव कृष्णवर्णागजपर्यायस्योपरिद्दीयते । Com.

वर्णकम्—वर्णकंबलः । Com.

ll. 6—7. तालिच्छकम्—Com. reads तलन्धरुतल्पकः does it stand for तलन्ध उपतल्पकः ?

l. 7. वारवाणः—Com. has वारवारणः कंचुकम् ।

परिस्तोमः—विस्तारिका चित्रा । कुथेत्यपरे । Com. कुथा in the epics means a variagated cloth used for elephants' housings.

समन्तभद्रकम्—संनाहपट्टः (दृढ)। गजादिजघनत्रमित्यपरे । Com.

l. 8. पिच्छलमार्द्रम् "Soft and heavy"—S. translates "slippery as a (इव) wet surface"—Com. पिच्छलमतिश्लक्ष्णम् ।...आर्द्रमतिगुरु ।

l. 9 अष्टप्रौतिसंघात्या—प्रौतयः खण्डानि । Com.

ll.11—12. संपुटिका'''सत्तलिकेति—Com. संपुटिका सुक्ष्मणाभिधाना जंघात्राणार्थम् । चतुरस्रिका दशारहिता कोणेषु नवांगुलिचिह्निता शीतत्राणाय भवति । लंबरानाम प्रच्छदपटः । कटवानकं स एव स्थूलसूत्रो (त्रि ?)तो भाष्यक इति तद्देशीयानां प्रसिद्धः । प्रवारकः स स्वान्यतरते दशेरोमावर्तक इतितद्देशीयानां प्रसिद्धः । सतद्विका (this is evidently another reading for सत्तलिका) तूलकाख्यास्तरणविशेषः । द्विपुटं प्रावरणमित्यपरे ॥

l. 13. वांगकम्—वांगेषुम् भवम् Com. This refers to Bengal and evidently to the famous Dacca muslin.

दुकूलम्—सूक्ष्मबल्कलम् Com.

पौंड्रकम्—पुण्ये (ण्ड्रे ?) षु भवम् Com. Modern Bengal and Behar. The name occurs in Ait. Br. 7. 18. 2.

ll. 13.—14. सौवर्णकुडवकम्—कामरूपेषु सुवर्णकुडवे भवम् Com.

l. 14. सूर्यवर्णम्—बालार्कप्रभम् Com. Both C. and the Com. have a stop after this. This is certainly better, for what follows gives the three kinds of weaving processes.

मणिस्निग्धोदकवानम्—यदुक्तं दुकूलस्य द्रव्यं तदुदकेनार्द्रीकृत्य मणिनावघृष्य इति ।

ll. 14—15. व्यामिश्रवानम्—Com. reads व्यामिश्रकं Com. explains कौशेयकेन कार्पासकेन च वानक्षेप्त्रेण (shuttle, Panjabi खड्डी ?) तन्यते...वीरणेनोयते वीरणेन वा तन्यते वे क्षेप्त्रेण वा तन्यते इति केचित् । वर्णान्तरव्यामिश्रमित्यपरे । एवं त्रिविधं दुकूलवानं भवति ।

l. 16. एकांशुकम्—एकतनमेकतन्तुकं च सूक्ष्मत्वाच्छ्रेष्ठं भवति । Com.

अर्धद्वित्रिचतुरंशुकम्— C. reads मध्यर्धद्वि° Com. says अस्यार्धांशुकमेकगुणं तन्यते द्विगुणं भूयते द्विगुणं वा तन्यवदे (ते ए ?) कगुणमूयते तद्वयर्धांशुकं स्थूलत्वादेकांशुकादवकृष्टं भवति । एवमपरेष्वपि योज्यम् ।

l. 18. षत्तोर्णा:—षट्टसूत्रयोनि: । Com.

P. 81. l. 5. माधुरम्—दक्षिणापथम् Com. Madura.

आपरान्तकम्—कोंकणविषयजम् Com.

वात्सकम् Com. reads वात्स्यकम् and explains कौशांबीदेशजम् ।

माहिष्मकम्—माहिष्मतीदेशजम् Com.

l. 8. निधानम्—संगोपायनविधिम् । यथा निधीयमानमनाशि भवति । Com. S. translates " utility ".

हिंस्राणाम् S. translates "those that are inauspicious". Com. says कसारीकादीनाम् Does this mean vermin ? The Com. seems to support this view. In Gujarāti कसारी means "a cockroach" or any insect.

CHAPTER 12.

P. 81. l, 14. शूल्बधातुशास्त्र C. reads शूल°

रसपाकम् Chemistry. S. translates " the art of distillation and condensation of mercury."

मणिरागज्ञ:—मणीनां नानावर्णोत्पादनज्ञ: Com.

तज्ज्ञसं : com. reads तज्ज्ञसख:

l. 15. तज्ज्ञात C. reads तज्ज्ञात° Com. explains तद्योगा: किट्टम् लोहमलम् Com.

l. 16. भूमिप्रस्तररसधातुमत्यर्थवर्णगौरव उग्रगन्धरसं परीक्षेत । S. translates " which may be newly discovered on plains or mountain-slopes possessing mineral ores, the richness of which can be ascertained by weight, depth of colour, piercing, smell and taste." Com. says भूमि मृत्तिका पु(प्र ?)स्तर: पाषाणो रस: सलिल पारदा(दा ?)दि: । धातु: सत्वप्रकृति: । स च भूम्यादिभि: प्रत्येकं अभिसंबध्येत । अत्यर्थवर्णमुत्कृष्टस्वभाववर्णं चक्षुषा परीक्षेत । अत्यर्थगौरवं अतिभारित्वं तोलनेन । उग्रगन्धं तीव्रगन्धं घ्राणेन । उग्ररसं अत्यर्थकटुकादिरसोपेतम् आस्वादनेन ।

l. 18. अभिज्ञातोद्देशानां—अभिज्ञाता: पूर्वजनरेन्द्रैश्चिन्तिता: सच्छास्त्रेषु वा परिपठिता: । Com.

गूढखात—गूढखातम् महाशिलापिहितद्वारम् । बिलमन्तर्गतगूढनदी वा । Com.

l. 19. पक्वहरिद्राभेद:—शोधित हरिद्राभंग: । Com. "Section of fresh turmeric."

P. 82. ll. 1.—2. विशदा: S. translates "transparent"—Com. says : तद् (*i.e.*, चिक्कण) विपरीता:

l. 3. अप्सु C. reads अप्सु also Com. This is an evident misprint. पंकमलग्राहिण: Com. says : अपरित्यक्तनीलपंकजमलत्वान्न स्वच्छीभवन्ति This is not very clear. But the Com. gives another alternative explanation : उदकप्रक्षिप्ता वा तत्पंकमलमादाय गुरुत्वादधो गच्छन्तीत्यपरे । The second explanation seems better. Does the Com. read पंकजमल° in the first alternative ?

l. 4. शतादुपरिवेद्वार:—S. translates "which amalgamate with more than cent per cent (of copper and silver)."—Com. ताम्रपलशते रूप्यपलशते वा स्वेन विधिना पलकमेकमुपक्षिप्तं सर्वं कांचनीकरोति । शतादिति पंचम्या वेद्वा इति गुणप्रसारणयोश्च लक्षणं मृग्यम् ।

l. 6. भिन्ना: Com. reads छिन्ना:

l. 7. कुसर—तिलोदन: Com.

l. 8. अनवद्य—कुंकुमम् Com. S. omits this in his translation.
चुंचुवालुका—सूदमा वालुका Com.

l. 9. सगुळिका—C. reads सगलिका Com. reads सगुलक: (का:?) and explains निंबफलाकारशर्करोपेता:

l. 10. प्रतीवापार्था:—C. reads प्रतीपापार्था:—Com. reads प्रतिवापार्था: and explains प्रतिवापश्चूर्णीकृत्य आवर्तमाने ताम्रे रूप्ये वा तच्छास्त्रोक्तविधिना प्रक्षेप: । वेधना:—हेमत्वापादका: (त्वेात्पादका: ?) Com.

l. 11. विमलक:—श्वेतरक्तो मणिविशेष: Com.

l. 12. सस्यक:—नील: Com. S. translates "opal."
गोमेदक—Com. reads गोमेधक and explains गोपित्ताकार:
मत्स्यण्डिका—शर्करा Com. S. translates "granulated sugar."

l. 13. ससीसा:—Com. reads ससीसका:
सांजना: S. translates "in combination with iron (anjana)". Com. says सीसकवत् शुक्लवर्णसंजनम् ।

l. 14. मृदव: Soft. S. omits this word.

l. 15. स्फटन्ति S. translates "split." "Splutter" would be better for the Com. says तटतटायन्ते
C. and Com. omit the stop after रूप्यधातव:, thus taking that word with the next sentence. In the Com. the previous sentence ends with बहुफेनधूमाश्च. A. is decidedly better.

l. 17. तीक्ष्णम्—नरसूत्रम् Com. The Com. also gives an alternative explanation of this phrase तीक्ष्णक्षारभाविता: taking भावना तीक्ष्णक्षार as one word meaning the ashes of the k a d a l ī, a p ā m ā r g a and various other plants (the text of the Com. is rather

corrupt here). In this case मूत्र is taken separately. Of cours this would necessitate the reading मूत्रतीक्ष्णक्षारभाविता: S. trans lates तीक्ष्ण as "oxide of mercury" and क्षार as "alkalies." भाविता:—असकृत्पायिता "Drenched thoroughly." S. translate "(chemically) treated."[1]

गोपित्तरोचना Does this mean the गोरोचना prepared from th ox bile? The compound must be continued over the nex word, thus making one word राजवृक्ष.....पिण्डबद्धा:

ll. 17—18 करट S. translates "elephant" which is very likely. The Com. is here of no use, as the text of it seems to be very corrupt.

l. 19. कदली Com. reads कंदली, which reading S. adopts and trans lates "mushroom." कंदल is given in Monier Williams's Dict as "Name of a plant with white flowers (which appear very plentifully and all at once in the rainy season)." The word occurs in Suśruta, Ṛitusaṃhāra and other places.

वज्रकन्द S. translates "antiquorum." Com. says वज्रकन्दो विष्णुकन्देति केचित् । सुरभीत्यपरे । वनसूरण इत्यन्ये ।

P. 83. l. 1. मधुकम्—यष्टिमधुकम् Com. This seems to mean "liquorice" Gujarāti जेठिमध.

घृतगुडकिण्वयुतम् Com. gives another reading गलचूर्णयुतम् "with powdered resin."

l. 3. गोदन्त°—Com. says अत्र गोशब्देन केचित्संप्रदाच्छागमाचक्षते ।

l. 4. भूमिभागो वा—भूमिभागो मृद्धातु: । वा विकल्पे । Com.

. 6. काकमेचक: S. translates this as name of a plant. Com. says काक इव कृष्णवर्ण:

°रोचना° is गोरोचना, as explained in Com.

l. 8. ऊषर कबुर:—आपाण्ड (ण्डु?) रक्तम् "Sandy colour." S. translate "variegated in colour as saline soil."

त्रपु—शुक्लसीस Com. S. translates "Tin."

कुरुंब: C. and Com. read खुरुंब (see footnote to this page in A.) But curiously enough in the very next line the Com reads कुर(रु?)ब: and explains श्लक्ष्णपाषाणप्राय: S. translate "orange coloured."

ll. 8—9. पाण्डुरोहित Com. reads °लोहित

---

[1] In this sense भावना occurs in the Bower Mss. (see Hœrnle's e Index, "Bhāv."

l. 9. तीक्ष्णधातुः Com. अयोधातुः

l. 10. काण्डभुजपत्रवर्शः C. reads काकाण्ड°—Com. explains काण्डं समुद्रान्तरक्तं वल्लीफलम् । भुजपत्रम् । भूर्जाभिधानो वृक्षः ।

वैक्रन्तकधातुः Com. वैक्रन्तको लोहविशेषः Is it mercury?[1]

l. 11. शीततीव्रः S. translates "very hard"—Com. says अग्नेरपनीतः शीघ्रं शीतीभवति । स्वतोऽति शीत इत्यपरे ।

मणि धातुः "mineral ores" as opposed to "metallic ores." S. translates "precious stones"—Com. explains as काचपत्रहेतुः

l. 12. धातुसमुत्थितम्—C. reads सातुसमुत्थितम्—Com. reads धातुसमुत्थम् and explains आकरोत्पन्नं सुवर्णादिद्रव्यम्

तज्ज्ञातकर्मान्तेषु C. and Com. read तज्ज्ञातकर्मान्तेषु, and Com. explains सुवर्णाद्याकरेषु

l. 13. कृतभाण्डव्यवहारम्—C. and Com. read अकृत°

कृत...सुखम् Com. says ईषद्घटिताघटितभाण्डसुवर्णादिक्रयमेकसुखमेकापणसस्मिन्नेव प्रदेशे क्रयविक्रयादिकं कर्तव्यमिति ।

l. 15. अन्यत्ररत्नेभ्यः Com. explains रत्नापहारे तु घातं वक्ष्यति ।

l. 16 अनिसृष्टोपजीविनम्—अननुज्ञातधातुवाद्व्यवहारिणम् Com. S. translates "who carries on mining operations without licence."

l. 17. भाण्डोपकारिणम् च C. reads दण्डोपकारिणश्च. Com. reads भाण्डोपकारिणश्च and takes these words with the previous sentence putting a stop after it. Com. says भाण्डोपकारिणश्च संग्रहाद्यु पक्रोशगृहीतान् तद्दण्डदानासमर्थान्बध्वा कर्म कारयेत् । This seems to be a very good explanation. S. takes the words to be a compound adjective agreeing with आकरम् and translates "mines which yield such minerals as are made use of in preparing vessels." This is a very queer use of the word उपकारिन्

व्ययक्रियाभारिकम्—Com. बहुव्ययसाध्यम् कर्मभूयिष्ठम् (च) । See, however, note on p. 84. l. 13. *infra.*

P. 84. l. 1. लोहाध्यक्षः—लोहशब्देन सुवर्णरजतव्यतिरिक्तं ताम्रादिकं गृह्यते । Com.

आरकूट—रीतिक Com. S. translates "brass."

वृत्त, ताल and लोध्र are names of metals evidently. The Com does not explain them. Is the लोध्र meant for लोह?

l. 3. लक्षणाध्यक्षः—टंकशालाधिकारी । Com. "Superintendent of the mint."

l. 4. माषबीजयुक्तम् S. omits बीज in his translation. Com. says माषप्रमाणेन बीजेन बन्धन्या (ना?) र्थेन युक्तम् ।

---

[1] Garbe in his work on Die Ind. Mineralien renders this by "Scheindiamant". Cf. also the Rājanighṇṭu of Narahari 89.

l. 5. पादाजीवम् S. translates "made up for four parts of an alloy." The आजीवम् is rather hard to explain. Com. says आजीव्यत इत्या जीवः रूप्यरूपस्य चतुर्भागः । As further explanation Com. adds ताम्रमयं रूपं रूप्यस्य चत्वारो भागाः । ताम्रस्य च एकादशभागाः । पूर्ववत्तीक्ष्णादीनामन्यतमभागयुक्तम् ।

l. 6. काकणीम्—तद् (अर्धमाषक) अर्धम् । Com.

l. 7. रूपदर्शकः—रूपपरीक्षकः Com. S. "Examiner of coins."

पणयात्राम्—दातृगृहीतव्यवहारम् Com. S. "currency."

व्यावहारिकीम्—लोकव्यवहारार्थं पादाजीवं ताम्ररूपमित्येवंलक्षणाम् । Com. S. "as a medium of exchange".

कोशप्रवेश्याम्—व्ययभाण्डागारप्रवेशनार्हां चतुर्भागताम्रं रूप्यरूपमित्येवंलक्षणाम् । Com. S. "as legal tender admissible into the treasury".

l. 8. पंचविंशतिपणमत्ययं च—Com. चकारादनन्तरोक्ताष्टभागिकशब्दो (line 9) ऽत्रानुकृष्यते । पणाष्टभागमात्रापचारेण जानपदादीनामध्यक्षपुरुषकर्मकराणां वा पंचविंशतिपणं अत्ययं दण्डं स्थापयेत् । एवं पणचतुर्भागापहारे चतुर्भागिकं । पंचाशत्पणमित्येवम् । अपचारवृद्धौ दण्डवृद्धिः ।

l 10. अन्यत्र etc. Com explains that these persons mentioned here have to pay a heavier fine of 1000 p a ṇ a s.

l. 11. खन्यध्यक्षः evidently refers to objects produced in the ocean, so S. translates "Superintendent of ocean mines."

शंख—Com. reads शंख and explains तत्रशंखकर्मान्तान् पाटनघर्षणादिभिर्वलया-दि क्रिया ।

क्षार—यवक्षारादीनाम् । Com. Evidently sea-salt is meant.

l. 13. पाकसुक्तं...प्रक्रयंच—भागार्पितलवणाकरलब्धव्यम् । प्रक्रयंच परिपणार्पिताकरलब्धव्यम् । उक्तं हि व्ययक्रियाहारि कर्माकरम् भागकेन प्रक्रयेण दद्यादिति । Com. The last sentence here gives a very beautiful variation of reading for lines 17—18, on page 83.

l. 14. रूपम् S. seems to be in a difficulty over this word and would like to suggest the variation रूपिकम्. The Com. seems to be clear on the point and translates रूपम् by पारिक्षिकम् which means the fee for examining or analysing the salt which is $\frac{1}{8}$th per cent. (see p. 84. l. 9. above). S. seems to translate रूपं here as it stands by "in cash".[1]

l. 16. रूपम् to be taken once again as in l. 14. S. again translates "in cash."

राजपण्य could here be best translated by "royal monopoly." S. translates literally, "king's commerce."

l. 18. विलवणम् C. reads द्विलवणम् Com. seems to omit this sentence

[1] Cf. p. 193, ll. 1—4. where रूपम् is the name of a tax.

altogether विलवणं... दद्यात्, Can this be the विट्लवण mentioned by U. C. Dutt in his "Indian Meteria Medica," p. 84? S. translates "Adulteration of salt."

l. 19. तपस्विनः—पाषण्डाः Com.

विष्टयः—तत् (लवणाकर) कर्मपराः Com.

P. 85. l. 1. अतो...दद्यात् Com. says शुल्कमेवं दद्यात्। तच्च स्वयमेव पण्यति। सैन्धव सामुद्रवि (विट्?) लयवक्षारसु (सौ?) वर्चकोद्भेदजलवणवर्जम्। Cf. p. 94. l. 14.

l. 2. मूल्यं विभागम्—C. reads मूल्यविभागम्—Com. apparently reads मूल्य (वि) भागौ.

व्याजीम्—Com. says व्याजी द्विविधा। पंचकं शतम्। मानोन्मानविशेषश्च।

परिघम्—Com. पारीक्षिकमिति केचित्। धातुसमुत्थितानां तज्ज्ञा(ज्ञा?)तकर्मान्तेषु प्रयोगाल्लाभविशेष इत्यपरे।

अत्ययम्—अत्यय आप्रावित। वक्ष्यति हि अत्ययं च ज्ञापयेत् (in p. 84. l. 14. it is स्थापयेत्) इति। दण्डस्तु अत्ता(प्रा)वित एव। Com.

l. 3. रूपम्—द्विविधमभिहितम्। रूपरूपं ताम्ररूपं चेति। Com.

ll. 6—7. S. omits to translate this. Com. says that this is a निगदव्याख्यातः श्लोकः।

CHAPTER 13.

P. 85. l. 11. सुवर्णरजतकर्मान्तानाम्—Com. says अलंकारादिषु न क्रियानावसानभूतां शालां कारयेत्। असंबंधावेशन° S. omits this word in translation. Com. says परस्परमसंश्लिष्टानि आवेशनानि शिल्पकर्मस्थानानि।

l. 13. प्रात्ययिकम् Com. अनेकशोदृष्टप्रत्ययम्। उपधाशुद्धमित्यपरे। C. reads प्रत्ययितम्. Com. says that the work of the goldsmith shall be dealt with in the next chapter (14). His mention here is to show that he is under the सुवर्णाध्यक्ष.

l. 14 जांबूनदम्—मेरौ जंबूनदीसमुत्पन्नम्। जंबूरसवर्णम्। तच्च देवतानामेवेह तस्य निर्देशः कदाचिद्विद्याधराभिरानीयते। Com.

शातकुंभम्—शतकुंभपर्वतजम्। पद्मकेसरवर्णम्। Com.

हाटकम्—हाटकाकरोत्पन्नम्। करन्दकुसुमवर्णम्। Com.

वैणवम्—वेणुपर्वतजम्। कर्णिकारकुसुमाभम्। Com.

शृंगशुक्तिजम्—Com. reads शृंगिशुक्तिजम् and gives its colour as that of मनःशिला The Com. does not explain what or where this शृंगिशुक्ति is. Is it perhaps the same as the शृंगशैल जातरूपम्—एवमेतस्य पंचप्रकारस्यापि त्रिविधामुत्पत्तिमाह जातरूपमिति। Com. The Com. also quotes a verse closely parallel to this passage giving the colours of the various varieties of gold.

l. 16. किंजल्कवर्णम्—Com. explains तप्ततप्तं च पद्मकेसरवर्णम् ।
अनुनादि—Com. reads अनादि, but notes also the reading अनुनादि

l. 18. श्रेष्ठानाम्—S.'s translation seems to omit this word and the Com. also seems to omit it. It says सांप्रतं शु (अशु ?)
द्वस्य लक्षणं शोधनप्रकारं चाह—पांडुश्वेतं चाप्राम्लकमिति ।
अप्राम्लकम्—द्रव्यान्तरसंगमादुत्तमवर्णांत (र्णता ?) भागतम् । तद्योनयावताऽपद्रव्येणाप्राम्लकमशुद्धम्

P. 86. l. 1. C. puts a stop after शोधयेत् and after ध्मापयेत्

l. 2. निषेचयेत् C. reads निक्षिपेत्

l. 3. पाकपत्त्राणि कृत्वा–तन्तुपत्त्राणि कृत्वा Com. S. translates "heated wound round with cloth". Probably it means, in a hot state should be beaten out into thin leaves (तन्तुपत्त्राणि of the Com.)

ll. 3—4. गण्डिका—Com. reads गन्धिका and explains काष्ठाधिकरणेष्टकाष्टघुक्तिकया-कुट्टयेत् । S. translates this by "wooden anvil."

l. 4. कल्के Com. explains कषाये ; S. translates "mixture."

l. 5. तुत्थोद्गतम्—तुत्थपर्वतोत्पन्नम् जातिकुसुमाभम् Com.
गैडिकम् Com. reads गैलिकम् and explains कामरूपजात (तम ?) गरपुष्पाभम् Com.
काममलंकबुकम् Com. reads कांबूकम् and explains कांबुपर्वतजम् C. reads कामलूकम्
चाक्रवालिकम्—चक्रवालाकारोद्भवम् । तदुभयम् (*i.e.* काबुकम् and चाक्रवालिकम्) कुन्दकुसुमोपमम् Com.

l. 8. उद्गतचूळिकम्—उद्गतबुदबुदम् । Com. Both C. and Com. read लि instead of ळि
अच्छम् C. reads अर्थम्

l. 9. हारिद्रस्य—Com. reads हरिद्रस्य and explains सुवर्णजाते :
वर्णक : Com. reads वर्ण: and explains it to be षोडशमाषप्रमाणक:
S. translates the sentence up to वर्णक: thus : "when the streak of pure gold (made on touchstone) is of the colour of turmeric, it is termed suvarṇa". Suggested translation : "The one standard (वर्ण:) of pure gold (हारिद्रस्य) is called suvarṇa."
There should be a stop after वर्णक:

ll. 9—10. शुल्बकाकण्युत्तरापसारिता Com. explains शुल्बस्य काकणीं प्रक्षिप्य उत्तरासुवर्णकाकणी यदा (यदि ?) अपसारिता अपनीता भवति ।
आचतुर्स्सीमन्तात् Com. says आ(आ ?)शुल्बचतुर्माषावधे:
षोडषवर्णका: Com. says. इत्येवं शुद्धवर्णकेन सह एते सप्तदशवर्णका भवन्ति ।

l. 11. निकष्य Com. reads निकृष्य
निकषयेत् C. reads निकर्षयेत्

In the sentence सुवर्णम्...निकषयेत् S. takes सुवर्णम् in the sense of standard gold (l. 9.) and वर्णिकाम् to mean the gold to be examined. The Com. takes सुवर्णम् as परीक्षणीयम् and, instead of वर्णिकाम्, reads वर्णकम् and explains that to be one of the seventeen standards mentioned above. The rendering of S. seems to be more reasonable here. The text of the Com. is besides rather corrupt here.

l. 12. निकषितम्—निच्छद्म विद्धादिति वाक्यशेषः । Com.

l. 13. गैरिकेण—गैरिकाख्येन धातुविशेषेण । Com. S. translates "glittering powder" गैरिक is yellow ochre (see Dutt's Indian Materia Medica.)

l. 16. सकेसरस्निग्धः C. and Com. read सकेसरः स्निग्धः
निकषरागश्रेष्ठः Com. reads, निकषरागः श्रेष्ठः

l. 17. From कालिंगकस्थाली up to करणमध्ये दद्यात् (p. 87. l. 14.) is omitted in my copy of the commentary.

P. 87. l. 2. अप्रतिरागी S. omits in trans.

l. 4. तापो बहिरन्तश्च समः S. translates this as if he read तप्तः which would be a good emendation. But S. refers this to the gold, not to the touchstone. This is quite inadmissible on account of the masculine gender used here.

l. 8. उच्छेद्यः S. translates "should be beheaded." Can it not mean "should be stopped"?

l. 9. सरूप्यस्वर्णः It may be better to read सरूप्यसुवर्णः

l. 10. कांचनघृषित —S. translates "pure gold (solid gold?) and hollow ornaments." Is this perhaps काचघृषित°? For each of these is spoken of later काचकर्म in l. 20.
त्वष्टृ S. translates "setting gems in gold."
तपनीय S. in a footnote to his translation quotes from the Com. तपनीयम्—घटनीयम्

l. 11. चरक S. omits in translation. "Attendants."
पांसुयावकाः C. reads पांसुकधावकाः (sweepers and messengers?). S. translates "sweepers". Cf. p. 202. l. 1.
निष्कसेयुश्च C. omits stop after this.

l. 13. अवतिष्ठेरन् C. reads अवतिष्ठेत्

l. 20. अर्पयेत्...मानम् S. seems in his translation to take on the sentence up to वा p. 88. l. 1. So he translates अर्पयेत्...वा thus: "For setting jewels in gold, 5 parts of kâncana (pure gold) and 10 parts of gold alloyed with 4 parts of

copper or silver shall be the required quantity (mânam)." Com. says काचकर्मण: मणिसंयोजनकर्मण: । मणौ पंचमं भागं तलभागकांचनमित्याधारसुवर्णं प्रवेशयेत् । दशभागम् सुवर्णप्रवेशितार्धं कटमानं प्रवेशयेत् । मणेर्दार्ढ्यार्थं वास्तुकोपरि-सुवर्णपट्टकाधानम् कटमानम् ।

P. 88. l. 1. There should be a stop after वा. The तस्मात् refers to मानम्

l. 2. पृषितकाचकर्मण:—व्यामिश्रकाचकर्मण: । Com. S. translates "For setting jewels in hollow ornaments". परिभाण्डम् S. translates "to hold the jewel". Com. says पंचधा सुवर्णं विभज्य त्रयोभागा: परिभाण्डम् पृषितमणि-बन्धादर्थम् ।

वास्तुकम्—आधारपीठबन्ध: । Com. S. translates "bottom".

l. 3. चत्वारो &c. Com. explains यद्वा परिकर्मवशात्सुवर्णम् सप्तधा विभज्य चत्वारो &c.

l. 4. तष्टृकर्मण:—घनपत्रादिकर्मण: Com. Probably this refers to gold plating. S. in a footnote explains "a goldsmith preparing solid ornaments and setting gems in gold".

संयूहयेत् Com. reads संव्यूहयेत् and explains दृढपत्रिकृतेन योजयेत् ।

l. 5. अवलेपयेत् S. has simply translated "may be mixed". The idea is that of gilding. Com. says तनुपत्रकृतैरनुलेपयेत् ।

l. 6. वासयेत्—योजयेत् । Com.

l. 7. तपनीयम्—घाटनीयम् । Com. Cf. note on p. 87. l. 10.

सुरागम् C. and Com. read सरागम् and Com. explains स्निग्धम् । भ्राजिष्णु ।

अतिक्रान्तम् S. translates "combined". Com. says शोधितम् पाकपत्रपक्वम् Com. अरण्यगोमयदग्धम् ।

l. 8. सैन्धविका—सौराष्ट्रमृत्तिका Com.

l. 10. तीक्ष्णं Com. says लोहविशेष: । S. says in a footnote "Tikṣhṇa is probably copper sulphate."

The Com. takes तीक्ष्णं चास्य as a separate sentence and puts a stop after it and explains अस्य नीलादेर्वर्णस्य प्रकृतिर्भवति ।

चिमिचिमायतितम् C. reads °यतिकम् Com. reads चमिचमायति तद्

l. 11. पीतपूर्णितम् Com. reads पीतचूर्णितम्

l. 12. तारम्—रूप्यम् Com.

अस्थितुत्थे—अस्तितुत्थ: अस्थिचूर्णमिश्रमृत्तिकामाषा (मूषा ?) Com.

शुष्कतुत्थे—शुष्कतुत्थ: कटकशर्करामाषा Com.

l. 13. कपाले—कपालं शुद्धमृत्तिकामाषा Com.

गोमये—गोमयमिश्रमृत्तिकामाषा

l. 16. मूर्च्छिता:—मूर्च्छितमावर्तितम् Com. S. translates "are melted with".

l. 17. ताम्रं पीतं करोति—पूर्वत्रयोशास्तपनीयस्य । श्वेततारस्थाने च ताम्रं योजनीयम् । इत्येवं पीतकं रागं (कं ?) सुवर्णं करोति । Com.

l. 18. रागत्रिभागम् C. reads रंगत्रिभागम् Com. says तीक्ष्णलोहस्य सुवर्णकाकणिको (के ?) रागार्थं प्रक्षेपो विहितः ।

P. 89. l. 1. अर्धभाग—तृतीयांशस्तपनीयस्योक्तः तदर्धम् षड्भागः कालायसस्य भवति Com.
अभ्यक्तम् S. translates "drenched". Com. says अनुलिप्तम् । अभ्यक्तग्रहणमावर्तनप्रतिषेधार्थम् । (The word आवर्तन here seems to mean fusing or उज्ज्वालनम्)

l. 2. प्रातिलेपिना Com. reads प्रतिलेपिना The explanation of the commentary is unintelligible in parts, but it seems to imply that this word means द्रवीकृत and refers to कालायस. Com. also reads रसेन
च द्विगुणाभ्यक्तम्—बहुलतराभ्यक्तम् Com.

l. 3. प्रतिवर्णिकाम्—S. translates "their test streak...on the touch-stone". Does not the sentence perhaps mean, "Before use these special varieties shall get the mark (indicating their standard) of purity, &c."? Does it refer to some series of "hall-marks."

l. 4. तीक्ष्ण.....बुद्ध्येत—Com. explains इतरेतरान्तरपरिच्छेदार्थम् । ... । तच्छोधनमनुक्तमपि धातुशोधना (न ?) शास्त्रतः तद्विद्भ्यो वा बुध्येत

l. 5. अवनेयिमानम्—C. reads अपनेयि?—Com. reads अपनेयमानम् which is the best of the three. Com. says सुवर्णोदाहरणाद्रजतादिरूपाणां अपनेयमानमपनीतत्वम् । .....। केचित् कथ्यमानमपनेयमानमिति ।

l. 7. समद्वंद्वम्—स्वसमानद्वितीयम् । तौल्यतोवर्णतश्च । Com.
असक्तपृषितम्—S. translates "devoid of hollow bulbs". Com. reads असक्तदृषितम् and explains असंसक्तगुणिकासन्निवेशम् ।

l. 8. सुविमृष्टम्—Com. reads सुप्रमृष्टम् and says पूर्वोक्तविधिना सैन्धविकयाऽतिशयोज्ज्वा (ज्ज्वा ?) लितम् । केचित्तदसृष्टमिति पठन्तो (न्तः ?) कृत्रिमछायमाचक्षते ।
विभक्तम्—सुविभक्तावयवम् Com.

l. 9. संस्थानमधुरम्—आकृतिरमणीयम् । Com.

CHAPTER 14.

P. 89. l. 14. रूप्यसुवर्णम्—रूप्यमयं सुवर्णमयं भाण्डमाकर्षणादिकम् । (आकर्षण testing ?) Com.
आवेशनिभिः—आवेशन शिला तन्निवासिसुवर्णकारादिभिः । Com.

l. 15. निर्दिष्टकालकार्यं च—चकारात्परिभाषितवेतनादिकं च । Com.
C. omits stop after अपदेशम्

P. 90. l. 1. निक्षेपम्—घटनीयद्रव्यम् । Com.
कालान्तरादपि Com. says that even if the goldsmith gets ill or dies, his heirs should restore the निक्षेप intact.

l. 2. क्षीणपरिशीर्णाभ्याम्—क्षीणमुपभोगादिनाघृष्टम् । परिशीर्णं भग्नम् । Com. S. seems to understand here that gold bullion is being brought to the mint to be coined, and translates accordingly. The Com., however, takes the passage to refer to any gold articles.

l. 3. आवेशनिभि:.....जानीयात् The Com. gives two explanations. When there is a dispute as to the exact nature of the निक्षेप, as when the owner claims that the entrusted article has been damaged, तद्विपर्ययु विवादेषु आवेशनिभि: साक्षिभूतै: तत्तत्सत्यासत्यादि सर्वं सुवर्णाध्यक्षो जानीयात् । अथवा आवेशनिभि: सुवर्णकारादिभि: सुवर्णादिप्रयोगेषु तुलाविषमादि इरणोपायेषु क्रियमाणेषु तत्तत्सर्वं सौवर्णिको (*i.e.* सुवर्णाध्यक्ष:) जानीयात् । सुवर्ण: किंजत्कवर्णादि (p. 85. l. 16.) पुद्गलमाह (भ ?) रगादिलक्षणांचिन्हितम् प्रयोग: परिवर्तनम् । अन्यत्र क्षीणपरिशीर्णाभ्यासित्युक्तम् ।

l. 4. तप्तधौतकाया:—तप्तमशुद्धं सुवर्णम् । कलधौतम् रूप्यम् । Com. त्रयो देय:—काकणिप्रमाणक: सुवर्ण षोडशमापके त्रयो देय: । निक्षेपकाले तावन्मात्रमधिकं देयम् । घटितं वा न्यूनप्रार्थनीयम् । Com.

ll. 4—5. तांदणकाकणी रूप्यद्विगुणे Com. reads द्विगुण. The reading of A. seems better. Com. explains तांदणकाकणिसंस्कृत लोहकाकणि रूप्यद्विगुणा रूप्यकाकणिद्वययुक्ता ।

रागप्रक्षेप: Cf. p. 88. l. 18.

तस्यषड्भाग:—तयस्यषड्भागोऽर्धकाकणिक: । Com.

l. 6. वर्णहीनेमापावरे—ज्येष्ठवर्णिकं मापमात्रमपि यदा हीनवर्णिकं करोति Com.

l. 7. C. has a stop after उत्तम:

कृतभाण्डोपधौ—घटितरूपपरिवर्तनादौ । Com.

l. 8. अदृष्ट्वा Com. reads अदिष्ट्वा

l. 9. सापसारश्चेत्—कारयिता कस्येद कुतो वा लब्धमिति पृष्ट: (ष्ट: ?) तत्स्वामिनं शुद्धागमं वा यदा प्रतिपादयेत् तदा यथोक्तदण्ड: । Com.

l. 10. C. puts a stop after दण्ड:

पणच्छेदनं—पंचांगुलिछेदनम् । Com.

l. 12. तुलाप्रतिमानभाण्डम् Com. reads तुलामानभाण्डम् and takes it to mean तुलाभाण्डम् (including the तुला and the प्रतिमानानि) and मानभाण्डम् (द्रोणादि).

पौतवहस्ताम् Cf. Ch. 19. p. 103.

अन्यथा—स्वयंकरणेऽन्यत्रक्रये वा Com.

l. 14. घनसुषिरम्—भृंगारादि । Com. At p. 88. l. 5. the Com. gives कलशादि ।

संयूह्यमवलेप्यम् Cf. p. 88. ll. 4—5.

संघात्यम्—कटिसूत्रादि । Com.

वासितकम् Cf. p. 88. l. 6.

l. 15. पेटको पिंक: C. reads पेटक: पिंक:

l. 16. उत्कीर्णिका Com. reads उत्कर्णिका and explains पारतपूरितान्त:सुषिरा

उपकण्ठी Com. reads उपकर्णि (र्णी ?) and explains ग्रन्थिबहुला

ll. 16—17. सकटुकदया Com. reads सदकदया, but does not explain what it means. S. translates "Of bad cups or pans."

l. 17. पारिवेल्ययस्कान्ता Com. reads पारिवेल्यायस्कान्त: C. reads परि°

P. 91. ll. 1—3. अवसार्यते and अवसार (wherever it occurs) in this passage is अप° in C. and in Com. This agrees much better with p. 90. l. 15.

l. 1. त्रिपुटकम् Com. reads त्रिपाकम्. This is evidently the name of an alloy of two parts of silver and one of copper which looks like आकरोद्गत gold.

l. 2. वेल्लकेन—तीक्ष्णलोहम् रूप्यं च समभागमावर्तितम् । Com.

l. 4. सूकमूषा—ससंपुटा अर्धमूषा । Com. Does it mean a crucible with a hollow bottom ?

पूतिकिट्ट: Com. reads पूतिकिट्व: and explains लोहमलम्

करटुक मुखम्—घुल्लिमुखम् । Com. "Pincers" S.

नाली संदंशे—Com. reads नाली संदंशौ "Tongs" S.

जोंगनी—लोहकुटिका । वेणुशलाकेत्यपरे Com. S. translates "metallic pieces." This evidently refers to a small metal box or a small hollow reed in which the stolen gold may be hidden.

ll. 4—5. सुवर्चिका लवणम् Either "borax and salt" or "the क्षार known as सुवर्चिका" (Com.) It is not clear how these two serve as the अवसरणमार्गा: (Com. reads अवसारण°), unless we suppose them to be used for certain chemical processes.

l. 5. तदेव सुवर्णमिति—श्रेष्ठं त्रिपुटकादिना परिवर्त्य कृतकद्वायं तदेवेदं सुवर्णमिति वदन् Com.

l. 6. पिण्डवालुका The Com. is not very clear. But it seems this is the fine sand placed under the crucible to catch the liquid metal if the crucible breaks or overturns.

मूषभेदात् C. and Com. read मूषाभेदात्

Com. reads a stop after उद्विग्नयन्ते and takes पश्चाद्बन्धनम् with the next sentence. For the meaning of this the Com. is not clear at all.

l. 7. आचितकपत्रपरीक्षायाम्—प्रभूतघटितपात्रपरीक्षायाम् कृतायामिति वाक्यशेष: Com. S. translates "when examining the folded or inlaid leaves of an ornament."

रूप्यरूपेण—रूप्यमयेन भाण्डेन । Com.

l. 8. पिण्डवालुकानां लोहपिण्डवालुकाभि:—सुवर्णाकरसंभूतानां लोहवालुकाभि: ताम्रादिलोहकारण-भूताभि: । Com. Here evidently the meaning of पिण्डवालुका is

"metallic sand" or "sand containing particles of the metal." As said above, l. 6., the Com. on that passage is very imperfect.

l. 9. गाढश्चाभ्युद्वार्यः—गाधो (ढो ?) दृढा(का ?)वबन्धः । अभ्युद्वार्योऽष्टकावबन्धरहितः । Com. सयूह्यावलेप्य संघात्येषु—Com. says संयूभ्य(ह्य ?)अवलेप्य संघात्यानि कृतव्याख्यानानि. The first two occur at p. 88. ll. 4—5 and also at p. 90. l. 14. In each of these वासितकम् occurs as the third process, and very likely this is a synonym for संघात्यम्

l. 10. अष्टकेन—जतुसर्जरसादिना बन्धः । Com. This is a kind of resin or lac for firmly holding metals together. S. translates "wax."

l. 12. पत्रमाश्लिष्टं यमकपत्रम् वाऽवलेप्येषु क्रियते ।—सुवर्णपत्रमाश्लिष्टमेकपार्श्वेन यमकपत्रं वोभयतोऽवलेप्येषु क्रियते । Com.

C. has a stop after गर्भः which is quite needless.

ll. 13—14. शुल्बरूपं...चोत्तरवर्णकः S. translates "A copper piece may be covered over with gold leaf, the surface and edges being soothened; similarly a piece of any base metal may be covered over with a double leaf of copper or silver, the surface and the edges being smoothened." The Com. is not very clear in parts, still it may be better to give it in full, for this seems to be one of the obscure passages :

शुल्बरूपं ताम्रभाण्डम् । सुवर्णपत्रसंहतम् बहिः सुवर्णपत्रवेष्टितम् । बहिर्ग्रहणं च वक्ष्यमाण-यमकशब्दादवगन्तव्यम् । प्रमृष्टं प्रकर्षेणोज्व (ज्ज्वा ?) लितम् । सुपार्श्वं...शोभनमेकमेव बहिः पार्श्वं यस्य । तदेव शुल्बभाण्डम् । यमकपत्रसंहतम् बहिरन्तश्च सुवर्णपत्रावच्छादितम् । प्रमृष्टमिति द्विः प्रमृष्टग्रहणं बहिरन्तश्चप्रमार्जनार्थमिति केचित् । अपरे तु एकपार्श्वावलिप्तस्य (this word here evidently means "polished" and is not used in the technical sense of अवलेपन, as in l. 9. above and elsewhere) सुपार्श्वमिति संज्ञा उभयपार्श्वावलिप्तस्य प्रमृष्टमिति । प्रथमस्तु प्रमृष्टशब्दो द्वयोरपि संशुद्धिवचनं ताम्रतार रूपोत्तरवर्णक इत्यनेन न केवलं शुल्पं (ल्बं ?) तारं वा गर्हा (र्भं ?) सुवर्णपत्राण्येवाच्छादनं कर्तव्यम् । अपि तु कृष्णायस भाण्डस्यापि ताम्रतरा (तार ?)-रूपं ताम्रपत्रं रूप्यपत्रं च उत्तरावर्णकस्तदाच्छादनम् ।...। अथवा शुल्बरूपं सुवर्णपत्रसंहतमित्युक्तं तत्किमेकान्ततः ताम्ररूप्यं जात्यं सुवर्णपत्राच्छादितमेव कर्तव्यम् । नेत्याह । ताम्रतारूपं च ताम्रभाण्डस्य रूप्यपत्रमुत्तमवर्णकस्तदाच्छादनरूपं कर्तव्यमिति वाक्ययोजना ।

l. 15. निःशब्दोल्लेखनाभ्याम्—S. translates "absence of sound when rubbed," thus taking no account of the dual number. Com. says निःशब्देन शब्दरहितेन । छेदनेनेति केचित् । निःशब्देनोल्लेखनेनेत्यपरे । उल्लेखनं तीक्ष्णसुखले (मुल्ले ?) खनम् । Does the last mean "scratching by means of acids"? Cf. p. 92. ll. 13—15.

l. 16. साद्यन्ति Com. mentions the reading साधयन्ति also.

l. 17. सुवर्णमृन्मालुका Com. takes this as सुवर्णमृत् and सुवर्णमालुका. Probably this is a wrong reading for °वालुका, for in the next line explaining वालुकामिश्रम् the Com. says पूर्वोक्तसुवर्णवालुकासहितः। Probably this is the same as the पिण्डवालुका above, l. 8.

कल्कः Cf. p. 86. l. 4. It is probably a sort of paste.

l. 18 जतुगान्धारपंकः S. translates "the waxlike mud of Gandhara." Com. evidently takes जतुगान्धार to mean सीस; but the text of the Com. seems here to be corrupt for it reads पंदकः instead of पंकः. Most probably the word पंकः means much the same as कल्कः above l. 17. जतु is red lac. गान्धार means also "red lead" and is given as such in Lexicons.

l. 19. अवध्वंसनम् S. translates "hammering"; Com. is unintelligible. It says अपभ्यज इनन्तादानं वा (अपभज्य अन्यतोदानं वा ?)

l. 18. & P. 92. l. 1. सपरिभाण्डे वा रूपे S. takes it "In an ornament or a coin." This is absolutely untenable for the word रूप throughout this chapter means भाण्डम्. The Com. is again unfortunately corrupt here. It says तद्धित मणिबन्धे which probably stands for पृषितपरिभाण्डे, Cf. p. 88. l. 2.

l. 1. कटुशर्करया —Com. reads कटकशर्करया and explains मृदुषापाणजात्या सह।

ll. 1—2. क्वाथनम् Com. says बदराम्लोदकेन सह।

l. 2. अभ्रपटलम्—काचमणिः Com. S. says "mica."

द्विगुणवास्तुके—द्विगुणावगाढसंबन्धे रूपे Com. This refers evidently to the गाढपेटक and the यमकपत्रसंहति on p. 91. ll. 9, 12 and 14.

l. 3. काचकस्य Com. reads काचस्य

उदके—बदराम्लोदके Com.

एकदेशः सीदति —अभप (ट) लरहिता गुरवोऽवयवा अधोगच्छन्ति न सर्वेऽवयवा इति। Com.

l. 7. °पुद्गललक्षणानि Cf. p. 90., l. 3.

l. 9. प्रतिसंस्कारे—जीर्णस्य पुनर्नवत्वापादनेन Com.

l. 11. पृषितम्—क्षुद्रगुदिकम् Com. Cf. p. 88., l. 2.

गुणम्—शकटावयवम् Com. Meaning of the Com. uncertain. S. "thread."

पिटकाम्—बृहद्गलिताम् Com. This also seems inexplicable. S. "cups."

l. 11. परिशातयन्ति—Com. reads परिशातयति.

l. 13. द्विगुणं वास्तुकानाम्—Com. reads द्विगुणवास्तुकानाम् Cf. line 2 above.

l. 14. अवच्छेदनम् Cf. the alternative reading of the Com. for p. 91. l. 15.

l. 15. उल्लेखनम् Cf. p. 91. l. 15.

l. 16. कुरुविन्द—पाषाणविशेषः । Com. The Indian Lexicons translate this as "cinnabar." S. gives "black salt" which is also found in the Lexicons.[1]

l. 17. परिमृद्नन्ति Com. reads परिमृस्लाति (?) and explains परिघर्षयति. This is the process like that of "sweating" coins. &c., in England in the middle ages.

P.93. ll.1—2. अवलेप्यानाम् C. reads °लेख्यानाम्

l. 2. विरूपाणाम्—Com. says प्रभूतप्रक्षिप्तापद्रव्याणाम् । It is not quite clear.

l. 3. तापनमुदकपेषणम्—The Com. is here mostly very currupt, still the following explanation is fairly clear : तापनं तनुपत्रीकृत्य दहनं उदकपेषणं तप्तमुदके प्रक्षिप्य ।

l. 4. अवक्षेपः Com. reads अपक्षेपः
भांडिका—उपस्कराधिकारः । Com.
पिच्छः सूत्रम्—Probably the पिच्छः is a feather mop used for cleaning the place. सूत्रम् is of course thread. S. omits both these in translation.

l. 5. चेल्लमवेाल्लनम्—C. reads चेलं वेाल्लनम्—Com. reads चेलनं जोलनम् and explains नाराच (goldsmith's balance) कट्याचेलकं चेलनम् । जोलनं कथाव्याजेनाधिष्ठायिनां चित्तापहरणमिति केचित् । अपरे तु चेल्लजोल्लनमित्येकमेव पठन्तो वस्त्रपेट्टलिकाम् (folds of dress ?) आचक्षते ।
शिरः—केशसंयमनकण्डूयनादि । Com.
मक्षिका—तन्निवारणव्याजेन । Com.
स्वकायेक्षा—स्वेदमापार्जन (नं ?) पुलकादि निरूपणम् । Com.
दृति—ध्मानभस्त्रा । Com.

l. 6. काचम्—काचहरणोपायाः । Com.

l. 7. प्रस्तीनम्—Com. reads प्रस्तिनम् and explains कठिनम्
विवर्णम्—अपद्रव्ययोगादुपहतच्छायम् । Com.

ll. 9—10. Com. quotes the following verses :
बार्हस्पत्यै (त्यौ ?) चात्र श्लोकौ भवतः
अघोरश्चोरधर्माणो वणिजः कारवस्तथा ।
तस्मात्तेषु न विश्वासः कर्तव्यो भूतिमिच्छता ॥
प्रकाशतस्करानेतान्परद्रव्यापहारिणः ।
शिल्पिनो वणिजश्चैव राजा दण्डेन वारयेत् ॥

[1] It also means ruby. Perhaps कुरुविन्दचूर्णम् here means "emery powder" for rubbing off some of the metal.

CHAPTER 15.

P. 93. l. 15. सिंहनिक C. reads सिंहतिकां

व्ययप्रत्यायोपस्थानानि C. reads व्ययप्रत्ययोऽवस्थानानि.

l. 16 पिण्डकरः—कृप्रः । तद्यथा असुनाग्रा मेणैतावद्रान्यादिकं प्रतिवर्षं देयमिति । Com. पिण्ड in the Kharoshti inscriptions from Central Asia means "lump sum."

षड्भागः—राजभागः । षड्ग्रहणं प्रायिकत्वाद्रन्येषामपि यथादेशप्रसिद्धानां तृतीयचतुर्थादिभागानामुपलक्षणार्थम् । केचित्तु षड्भागमा (गा) धिकदेयभागमाचक्षते । Com.

l. 17. सेनाभक्तम्—सेनासमुद्योगकाले यथादेशप्रसिद्धं स्नेहतण्डुललवणादि । Com.

बलिः—षड्भागादन्यो यथादेशप्रसिद्धो दशविंशतिबन्धादिकः । Com. S. understands it to be a religious tax, and, though there is no warrant for this from the commentary, still it seems a good suggestion.

करः—प्रतिवर्षदेयः । Com. S. translates "taxes and subsidies that are paid by vassal kings and others." He gives in a footnote that these are collected every year during the months of Bhādrapada or Vasanta, under the names Bhādrapadika and Vāsantika. The Com. here says only भाद्रपदिकवासन्तिता (का) द्यं पादावम् (?) ।.

उत्संगः—राजपुत्रजन्मादौ पौरजानपददत्तमिति केचित् । Com.

पार्श्वम्—उचितकरादधिकग्रहणम् । Com.

पारिहीणिकम्—अकृष्टपच्यसस्यम् । चतुष्पदविनाशितसस्य दण्डाधिगम्यमित्यपरे । Com.; S. translates according to the second alternative. But he gives the first, "Crops that grow on uncultivated soil", in a footnote.

औपायनिकम्—तद् (*i.e.* राज्ञः) उपयोगिकौशलिकम् (gift) Com.

कौष्ठेयकम्—Com. reads कोष्ठेयकम् and explains राजस्थावरतटा कारामाद्यम् । अपरे तु कोष्ठेयं ग्रामोत्पन्नमाचक्षते । तदयुक्तम् षड्भागग्रहणेन तस्य सिद्धत्वादेव ।.

राष्ट्रम् At p. 60. ll. 5—6. the word seems to imply a different kind of revenue altogether. There are some, however, which are in common, *e.g.*, बलिः and करः This point is also noted by the Com. which says : ननु समाहृतसमुदयप्रस्थापनाध्याये (Ch. 6.) राष्ट्रान्तर्गत एव बलिरभिहितः । तथा पार्श्वपारिहारिणिकौपायनिका न्यन्यजातय एव विशेषे परिपठितानि । तेषां पुनरिह पाठस्तदुत्पादितानामपि कोष्ठागारप्रवेशयत्व-ज्ञापनार्थम् ।

P. 94. l. 1. कोशनिहारः Com. reads कोशनिर्भारः and explains हिरण्येन धान्यक्रयः

प्रयोगप्रत्यादानम् Com. says वृद्धिप्रयुक्तधान्यप्रवेशः । S. translates "collection of interest in kind on grain debts."

क्रयिमम् Com. reads क्रयमम्.

l. 2. अर्घान्तरेण should be translated, "with other commodities (अर्घ)." S. translates the sentence, "Profitable exchange of grains for grains is termed barter."

l. 4. C. omits this sentence altogether.

l. 5. कुट्टक...कर्म Com. says कुट्टकादिभिः पंचभिः प्रत्येकं कर्मशब्दः। ...। रोचककर्म मुद्गमाषादिदलनम्। सक्तुकर्म यवचोदभर्जनादिकम्। शुक्तकर्म इक्षुरसादिसंधानम्।

ll. 5—6. तैलपीडनसौरभ्रचाक्रिकेषु—C. reads तैलपीलनसौडुभूचाक्रिकेषु. Com. reads तैल-पीडनसौण्ठेषु चक्रिकेषु and explains ओष्ट्रेषु as दुर्दिसंज्ञां (?) मनुष्ययङ्गकर्मकरेषु. The word ओष्टकर्णका: occurs in Viṣṇu Purāṇa and also in Rāmāyṇa as the name of a people, evidently of a savage tribe. S. translates "extracting oil by employing shepherds (ओरभ्र) and oil-makers (चाक्रिक)." The word ओरभ्रिक occurs in Manu iii, 166 in the sense of "shepherd" and the word चाक्रिक occurs in Rājatarangiṇi vi, 272. in sense of an "oil-maker."

l. 6. इदूणाम्—C. reads इषूणाम् which is just as good.
चारकर्म—Com. explains पा (फा?) णितगुदसंगा(ज्ञा?)दि क्रिया। By way of explaining the whole sentence the Com. adds तज्जीवनेष्विति सर्वत्रानुवर्तते।
सिंहनिका—C. reads सिंहतिका—Com reads संहनिक.

l. 7. आदि—आदिशब्दादायुक्तदण्डादयः परिगृह्यन्ते। Com.
अन्यजातः Cf. p. 61. l. 12.

l. 8. °शेषम्—शेषशब्दः प्रत्येकम्। Com.
व्ययप्रत्यायः Cf. p. 61. l. 13., where, however, the reading is व्ययप्रत्ययः

l. 9. तुलामानान्तर...व्याजी. The word व्याजी also occurs at p. 61. l. 14. also at p. 84. l. 14. The Com. here is in places unintelligible. The meaning, however, as far as can be gathered is much the same as that given in the translation of S.: "That amount or quantity of compensation which is claimed for making use of a different balance or for any error in taking a handful is termed Vyājī."

l. 10. पर्युषितं प्राजितं चोपस्थानम्—पर्युषितमतीतसंवत्सरशेषम्। प्राजितं पुष्पतांबूलादिदानेन नैपुण्योत्पादितम्। अपरे तु पर्युषितं प्राज्जि (र्जि?) तस्यैकमेव पठन्तोऽतीतसंवत्सरोत्पन्न-मनुग्राहितं इदानीमुद्ग्राहितमाचक्षते। Com

l. 13. फाणित—C. and Com. read पाणित. The usual form, however, is फाणित. Mon. Will. in the Dict compares with this the

Arabic فانيذ and the Persian پانيذ. This is merely the inspissated juice of the sugarcane.

मत्स्यण्डिका—Com. says तत्र गुडखण्डशर्करयोर्मध्यमावस्था मत्स्यण्डिका

l. 14. बिड. This is probably विट्लवणम् See Dutt "Indian Materia Medica" p. 84.[1] Cf. also p. 84. l. 18., where the word विलवणम् occurs which may stand for विट्लवणम्

उद्भेदजम्—ऊषरलवणम् । Com.

l. 15. क्षौद्रम्—क्षुद्राभिः संचितम् । Com.

माद्वीकम्—मृद्वीकानां द्राक्षाणां रसो माद्वीकम् । Com.

l. 16. मधु—C. omits this word.

l. 18. °अवसुतः Com. reads अभिष्टुतः and explains मिश्रितः Cf. reading of Com. p. 120. l. 13.

P. 95. l. 2. अजाजि—C. reads अजाजी Com. explains जीरकम् "Cumin seed" S.

किरातिक्तकम्—Com. reads only तिक्तकम् and explains चिकित्सकप्रसिद्धम् कुस्तुंबुरु "Coriander seed" S.

l. 3. चोरकः Com. explains शतपुष्पानुकारि गुच्छः S. does not translate this. Mon. Wm. gives as an equivalent the name Trigonella Corniculata.

काण्डादि—काण्ड here as well as at p. 94. l. 18. means stalk. तन्मूलग्रहणार्थम् Com. The आदि is explained in the Com. thus: आदिग्रहणम् राजसर्षपा...द्यु पसंग्रहार्थम् ।

l. 4. शुष्क° Com. reads शुल्क° which is evidently a mistake. C. also reads शुल्क° Com. says that this word is to be taken with each of the following nouns.

l. 6. नवे Com. reads नवेन Cf. p. 56. l. 14.

l. 9. अष्टभागोनः—अर्धं सार इति वर्तते Com. "(Half) less by one eighth part" S.

l. 10. सारः After this C. reads (omitting the stop) नवभागवृद्धिश्च । उदारकस्तुल्यः । यवागोधूमाश्च द्वाण्णाः । तिलायवा मुद्गमाषाश्च पृष्टाः । पंचभागवृद्धिर्गोधूमः। सक्तवश्च । पादोना कला यवसी । Com. reads उदाकरस्तुल्यः and explains प्रियंगुतुल्यसारः । Instead of °कलायवसी Com. reads कलायचक्रसी (?)[2]. The Com. here is very inexplicable. Cf. p. 116. ll. 15—17.

चमसी C. omits.

---

[1] Also see Ray History of Hindu Chemistry, Vol. I. p. 134.

[2] At p. 116. l. 17. occurs कलायातसी which S. translates as कलाय (leguminous seeds) and अतसी (linseed).

शैव्यानामर्धसारः—शैव्यानां वल्कलस्य...धान्यानां अर्द्धसारः तुषरहितो भवति Com.

l. 12. पिष्टमासकुल्माषाश्च—C. reads पिष्टमासं (Raw flour) कुल्माषाश्च Com. reads °गुल्माश्च and adds मुद्गमाषादेः Hence it seems that गुल्म may be perhaps the flour of मुद्गमाषादि. The Com. here is very corrupt and practically useless.

l. 16. तिमितम्—आर्द्रीकृतम् Com.
विरूढाणम्—Com. reads विरूपाणम् (evidently a mistake) and explains अंकुरितानाम्

l. 17. भरुजाश्च—Com. reads भकूजाश्च and explains यवाश्च भृष्टाः ।

P. 96. l. 2. पलसूतम्—C. reads पलं सूतम्—Com. reads सूतपलम्

l. 4. व्यालः—आरोहघातकः । Com. Cf. p. 138. l. 7.
औपवाहानाम् Cf. p. 138. l. 4.
संग्राह्यानाम् Cf. p. 138. l. 1.

l. 7. अखण्डपरिशुद्धानाम् । Com. reads कुण्डपरि°

ll. 8—9. आर्यभक्तम् Com. reads आयुर्भक्तम्—and explains मध्यमप्रतिपत्तिक साधुपुरुषभोजनम् । The मध्यमप्रतिपत्तिक perhaps refers to prisoners of war taken from the enemy (प्रतिपत्तिक) of a middle rank (*i.e.*, not the higher officers of the enemy's army).

l. 13. मांस etc. Com. says संप्रति मांससंस्कारे स्नेहादीनां मात्रानियममाह ।

l. 18. पुलाकः—अर्धस्निग्धास्तण्डुलाः । Com.

P. 97. l. 3. आकण्ठकुण्डकम्—C. reads कणकुण्डकम्, which seems better. Cf. p. 96. l. 19., where S. translates "bran." Here, however, he omits the phrase द्विगुणं वा कणकुण्डकम्

l. 6. व्याळानाम्—S. translates this as "rogue elephants." But these are mentioned at p. 96. l. 4. These perhaps refer to tigers and other beasts of prey kept in the royal gardens.

l. 7. अंगारान्...हारयेत् S. translates (very likely correctly): "Charcoal and chaff may be given over for iron-smelting and for lime-kilns." The noticeable features in this sentence are the peculiar use of the genitive instead of dative and also the peculiar use of the causal, if the translation is correct. The Com. says तत्कर्मनिमित्तं (*i.e.* for iron-smelting and making of mortar or cement) संगृह्णीयात् ।...किंचिद्भस्मावस्कारादिकमपि तत्र तत्र फलवत्तामापादयेत् । अल्पमपि प्रयोजनमनुपेक्षणीयमिति ।

l. 10 °रोचकयन्त्र°—पेषणयन्त्रम् । तच्च त्रिविधम् । मनुष्यप्रावर्त्तितम् । बलीवर्दप्रावर्तितम् । सलिलप्रावर्तितं चेति । Com.

l. 11. °चालनिकाकण्डोळी Com. reads जालनिकन्धोडोरिका. The last word it explains as मृद्भाण्डविशेषः

l. 12. °रज्जक° Com. reads °आरज्जक°
धरक Com. reads धारक and explains तोलक
मापक—धान्यमानकृत् । Com. मापक—तद् (मायक) अधिष्ठाता । Com.
शलाकाप्रतिग्राहक: S. translates "those employed to receive compensation for any real or supposed error in measuring grains, &c." Cf. p. 84. l. 9. At that place in explaining उत्कर: the Com. says शलाकादि. The meaning of the word शलाका is doubtful, but most probably the translation of S. is correct.

l. 14. सूता:—S. translates "bound round in grass ropes." The idea is that क्षार (*i.e.*, गुड &c.) is packed up in grass mats, as is to be seen in places even to this day.
संहता:—घटना: । (Com.)

CHAPTER 16.

P. 97. l. 18. In the title Com. reads पण्याध्यक्ष:
l. 20. प्रियाप्रियताम्—शीघ्रमन्दविक्रयताम् । Com.
P. 98. l. 1. कालान् । Com. reads कल्पान् ।
l. 6. विक्रापयेत् Com. reads विक्रावयेत्
l. 8. अजस्रपण्यानाम्—क्षीरशाकपुष्पादीनां पत्रादीनां च । Com. This seems to mean commodities which are in constant demand.
कालोपरोधम्—विक्रयनिषेधम् Com. S. translates more literally, "restriction (as) to the time of sale."
l. 11. षोडशभागोमानव्याजी—राजपण्यप्रसंगेन वणिग्भ्यो राजादेयं सामान्यमुपदाविशेषमाह षोडशभागो... इति ।...। केचिदेतत्क्रेतृग्राह्यमित्याचक्षते । Com.
ll. 11—12. गण्यपण्यानाम्—पूगफलादीनाम् । Com.
l. 13. अनुग्रहेण—अन्तपा (पाल) दवीकवल्लभाद्यु पद्रवप्रतिषेधेन षोडशभागमोक्षेण चाश्वस्य । Com.
l. 14. अनभियोग:—उत्तमर्णादिभिरर्थे घृणादिषु विषयभूतेषु । Com.
ll. 14—15. सह्योपकारिभ्य:—C. reads, सद्भ्योपकारिभ्य:—Com. reads सभ्योपकारिभ्य: and explains—तत्सेवककर्मकरादिभ्योऽन्यत्र । तेषांतु परस्पराभियोगाप्रतिषेध:
P. 99. l. 2. आतिवाहक Com. reads °हिक and translates आयुधीय सहायवेतनम् ।
गुल्म—आटविकस्थानिकदेयम् । Com.

CHAPTER 17.

P. 99. l. 16. द्रव्यवनच्छिदां च—द्रव्यवनोपजीविनां कार्पटिकानाम् (woodmen) । Com.
l. 18. तिनिश—C. reads तिमिश

P. 100. l. 3. उटज—महासुषिरस्तनुकण्टकः कर्कशपृष्ठः । com.

चिल्लि Com. reads चमर and says it is निस्सुषिरो मृदुत्वक्कः

चव—C. and Com. read चाप .

भाल्लूक—Com. reads हाल्लक

l. 4. शीकवल्ली—Com. reads शोकवल्ली

l. 10. बालक—Com. reads पलागम्, which seems more reasonable.

हैमवतम्—हिमवत्प्रभवम् Com.

कालिंगक—कलिंगप्रभवम् । Com.

दारदक—दरदप्रभवम् । Com. दरद is the country above Peshawar. Cf. Manu x, 44. The word also occurs in Mahābhārata, Rāmāyaṇa, Harivaṁśa, and other works. Ray in his History of Hindu Chemistry mentions it as the land where cinnabar and mercury are to be found. It lies in the north-west, about Kashmir.

कोलसारक्रोष्टृक—C. reads कोलसारक्रोष्टृक Com. reads कोलसारकोष्टृक . The reading of the Com. is the best of the three.

l. 11. विषाणि—Refers to the vegetable poisons enumerated above. The commentary calls them स्थावराणि विषाणि and says अनुक्तैः सह ...पंचाशीतिदशाश्रयाणानि । तथा च ।

त्वक्कुन्दपुष्पपत्राणि फलंनिर्यासमेव च ।

मूलं सारस्तथाधातुर्बीजं चेति दशाश्रयाः ॥

C. omits the stop after विषाणि

सर्पाः.....विषवर्गः—Com. calls these जंगमानि

l. 12. सेरक—Com. only says गौरत्वक्, but does not mention what animal it is.

सृमर Com. explains it to mean शरभ. This latter is a kind of deer reputed to be stronger than the lion and the elephant.

l. 16. विदल—वंशवेत्रादिमयम् । Com.

l. 17. °व्याळीवाटाः C. and Com. read °व्यालवाटाः and Com. explains वाटाः as places where these animals are preserved.

°तृणवाटः here वाटाः is explained by Com. to mean समूहः

P. 101. l. 1. बहिरन्तश्च—बहिर्द्रव्यवनसमीपे जनपदे च तथा अन्तश्च दुर्गाभ्यन्तरे । Com.

l. 2. कुप्योपजीविना—कुप्याध्यक्षेण । Com. C., however, reads कुप्योपजीविनाम्

CHAPTER 18.

P. 101. l. 6. दौर्गकर्मिकम्—Com. reads दौर्गणिकम् and explains स्वदुर्गरक्षणसमर्थम्

l. 7. तज्ज्ञात° Com. reads तज्ज्ञात°

कारु—Com. says स्थूलकर्मकृतः

शिल्पिभिः—Com. says शिल्पिनः सूक्ष्मकर्मकृतः

l. 9. स्वभूमौ—C. reads स्वभूमिषु

l. 10. बहुशः—त्रिचतुर्दिनानन्तरम् Com.

l. 11. क्रिमि°—C. reads कृमि°

l. 13. सर्वतोभद्र—शकटचक्रप्रमाणं तीक्ष्णनेमि.....भ्रमणात्सर्वत्र पाषाणान् क्षिपति । अपरे तु सिद्धं भूमिरिकायन्त्रारख्यं लघुतरपाषाणक्षेपणमाचक्षते । Com.

जालद्वन्द्य—हर्म्यरन्ध्रनिहितमहाशरयन्त्रम् । Com.

बहुमुख—प्राकारोत्सौधाधिगश्च सन्निविष्टश्चर्मावृतः त्रिचतुस्तालो धानुषाधिष्ठानं च अट्टालको (a tower) भवति । तत्रस्था धन्विनो नराः सर्वतोशरान्क्षिपन्ति । Com.

विश्वासघाति—तिर्यगवस्थितो नगरस्य बहिः परिघ यन्त्रविश्लेषणेन हन्ति Com.

संघाटी—Com. reads °टि and explains दीर्घकाष्ठसंघटिकाऽट्टालकादिप्रदीपनार्थमग्नियंत्रम् ।

यानक—Com. reads यानिक and explains चक्रारूढदण्डः ।

पर्जन्यक—अग्निप्रशमनार्थमुदकयन्त्रम् । अन्येतुपंचाशद्धस्तायतं बहिः प्राकारस्य संतत यन्त्रविश्लेषणेन समीपगतं व्यापादयतीत्याचक्षते । Com.

l. 14. अर्धबाहूर्ध्वबाहूनि—C. reads बाहूर्ध्वबाहूनि—Com. evidently reads as in A. अर्धबाहु it explains thus : पर्जन्यकार्यं (धं ?) प्रमाणं स्तंभद्वयं परस्पराभिमुखं यंत्रविश्लेषणेन मारयति । ऊर्द्धबाहु is explained as ऊर्ध्वस्थितः पर्जन्यप्रमाणः स्तंभः समीपगतानि यंत्रविश्लेषणेन हंन्ति ।

l. 15. पंचालिक Com. explains this to be a sort of board covered with sharp spikes which is placed outside the fort in the ditch in order to obstruct the passage of the enemy through it. The Com. here is difficult to understand in parts.

देवदण्ड—कीलाहितो महास्तंभः ।...। प्राकारस्योपरि स्थाप्यते । Com.

सूकरिका—सूत्रचर्ममयी कार्पासोर्णादिपूर्णशय्या, महाभस्त्रा प्रमाणतो गोपुराट्टालकदेवपथादीनां प्रच्छादिनी बाह्यपाषाणनिवारणाय क्रियते इति केचित् । वेणुमयी चर्मावृता सूकरप्राकारग्रहणनिवारणाय क्रियत इति अन्ये । Com.

मुसलयष्टि—खदिरशूलः । Com.

हस्तिवारक—द्विमुखस्त्रिमुखो वा महादण्ड इति केचित् । हस्त्याघाताय हस्तिपरिघे (Cf. p. 53. l. 16.) इति अपरे । Com.

l. 16. स्फक्ला—Com. reads स्त्वकतुवा which is most probably a mistake, and explains सैव कण्टकनिचिताकारा ।

आस्फाटिम्—Com. reads आस्फोटम् and explains चर्मावृतं सगोष्पणष्ट्युपेतं मृत्पाषाणक्षेपणयंत्रम्

उद्घाटिम should be उद्घाटिम (udghâṭima) as in the Com. प्राकाराट्टालकोद्धारणाय क्रियते । Com. C. reads उत्पाटिमोद्घाटिम. Com. has उत्पाटिम

उत्पाटिम following the उद्घाटिम, and explains स्तंभादीनां भूमिनिखातानामुत्पाटनयंत्रम् ।

शतघ्नी—Com. says कीलाचितो महास्तंभः

l. 18. शक्ति—सर्वलोहमयी चतुर्हस्ता करवीरपत्राकृतिमुखा (the blade of the shape of a karavîra leaf) गोस्तनाकृतिरधस्तात् (handle) Com.

प्रास—चतुर्विंशत्यंगुलः । स च द्विपाटः (double-handled ?) सर्वलोहमयः । Com.

कुन्त—The Com. quotes a verse enumerating three kinds of kunta, *viz.*, of seven, six and five hands in length.

हाटक—त्रिमुखम् (with three blades) Com.

भिण्डिवाल—C. and Com. read °पालः and Com. says it is like kunta but thicker.

शूल—एकमुखमनियतदण्डप्रमाणम् Com.

तोमर—शराकारमुखः त्रिप्रमाणः । And the three lengths are given to be 4, $4\frac{1}{2}$, and 5 hastas, Com. This is a lance.

वराहकर्ण—प्रास एव । वराहकर्णाकारफलः । Com.

कणय—सर्वेतो लोहमयः । उभयतः शृंगाटकाकारफलो मध्यमुष्टिः (a grip in the middle ?), Com. Three lengths for this are given to be 20, 22 and 24 angulas.

कर्पण—तोमरतुल्यदण्डो हस्तक्षेप्यः । Com. This is a javelin. It also has three lengths 7, 8 or 9 karṣhas in length.

l. 19. त्रासिका—प्रासप्रमाणा सर्वलोहमयी । Com.

च हलमुखानि Com. reads बहुलमुखानि. S. translates "weapons with edges like a ploughshare," and proposes reading च हलमुखानि

P. 102 l. 1. चाप—वेणुविशेषमयम् Com. Cf. p. 100. l. 3., according to reading of C.

शार्ङ्ग—शृंगमयम् । Com.

l. 5. निस्त्रिंश—वक्राग्रः Com.

भण्डलाग्र—ऋजुवृत्ताग्रः । Com.

असियष्टिः—पृथुफलश्च...तनुदीर्घात् । Com.

l. 6. खड्ग—गण्डकः । Com.

त्सरवः—मुष्टयः । Com.

l. 7. परशु—सर्वलोहमयः । चतुर्विंशत्यंगुलोऽर्धचन्द्राकारफलः । Com.

पट्टस—उभयान्तं त्रिशूलो लोहदण्डः । परशुरेव त्रिशूलयुक्त इत्यपरे । Com.

चक्र—Com. reads क्रकच and explains करपत्रः ।

l. 8. यन्त्रगोष्पणमुष्टिपाषाणाः—यंत्रादीनां त्रयाणां पाषाणशब्दः प्रत्येकम् ।...। गोष्पणाख्ययष्टिविशेषः ।...। हस्तक्षेप्याः मुष्टिपाषाणः । Com. The गोष्पण is a catapult. Gujarâti गोफण

l. 9. लोहजालिक...सूत्रकम्—लोहशब्दश्चतुर्णां प्रत्येकम् । लोहजालं प्रावरणी । सशिरस्त्राणा । जालिका मुण्डसन्नाहः । पटो(ट्टो ?)विबाहुसन्नाहः । लोहभ(प ?)ट्ट घटित इत्यपरे ।

l. 10. C. inserts a stop after वर्माणि which is better.
After शिरस्त्राण the Com. inserts the word पत्रः and explains it to be पृष्ठमात्रावरणम्
कूर्पास—अर्धबाहुकः । Com. S. translates "cover for the trunk." Probably the explanation of the Com. is "a sleeveless coat of mail," *i.e.*, "a cuirass."
कंचुक—जानुप्रमाण । Com.

l. 11. वारवाण—गुल्फप्रमाण । Com.
पट्ट—पटो(ट्टो ?)पि(वि ?)बाहुः । Com. "A coat without cover for the arms."
नागोदरिका—करांगुलित्राणम् । Com. "Gloves" S.
From शिरस्त्राण up to नागोदरिका should be one compound word and with वेरि begins another.
वेरि—C. reads पेठि—Com. reads वेनि—Com. explains कोष्टवल्लीमयं खेटकम् (shield).
हस्तिकतालमूल C. and Com. read हस्तिकर्णतालमूल and Com. says हस्तिकर्णोऽवकुण्ठनफलकम् । तालमूलं काष्ठखेटकम् ।
धमनिका—Com. unintelligible सूत्रकिटिकट(?)। S. translates "trumpet" which is very doubtful in this context.

ll. 11—12. कवाट—Com. reads कपाट and translates काष्ठफलकम् ।

l. 12. किटिका—चर्मवंशदलमयी Com.
अप्रतिहत—S. translates "An instrument to drive back elephants." Com. is very corrupt here. S. seems very probable.
बलाहकान्ताः—स एव (अप्रतिहत एव) लोहपट्टवेष्टितपर्यन्तः । Com.
आवरणि—Com. has correctly आवरणानि

l. 15. ऐंद्रजालिकमौपनिषदिकम्—अल्पसैन्यस्य बहुसैन्यप्रदर्शनम् । अनग्नावग्निदर्शनमित्यादि । मायागतं औपनिषदिकं च । Com.
कर्म—Com. reads चर्म. Evidently a slip.

l. 16. व्याधिमद्द्वयम्—C. reads व्यासिमुभयम्—Com. reads व्याजमुद्देयम् and explains thus : व्याजं दोषम् । अपरे तु व्याजीमिति पठन्तो राजपण्यविक्रयेऽन्तरग्रहणमाचक्षते । उद्देयम् लाभम् । The reading adopted in A. is not explicable. A suggested reading based on the sense given by the Com., but at the same time not disturbing the verse is व्याजमुद्गमम् ।.

CHAPTER 19.

P. 103. l. 14. प्रदोहाभ्याम्—C. and Com. read प्रदेहाभ्याम्

l. 16. यंत्रमुभयतः शिक्यं वा—सर्वासामुभयतः शिक्यं मेयमानयोर्युगपद्धारणार्थम् । वाशब्दादेकतः शिक्यं वा पर्यायेण विधारणसंभवप्रदर्शनार्थम् । Com.

l. 18. समकरणम्—उन्नतावनतोभयान्त चिह्नम् । Com.

ll. 20—21. अन्तेषु नान्दिपिनद्धम्—अन्तेषु पंचमदशमादिषु (multiples of five) नांदिपिनद्धं स्वस्तिकम् । Com.

P. 104. l. 2. तस्याः is evidently a misprint for तस्याः, which is also the reading of C.—Com. reads तस्माद्

l. 4. विंशतितोलिको भार—पलशतप्रमाणं तुला । Com.

l. 7. पंचपलावरा...भाजिनोच—पंचनवतिपलधारिणी व्यावहारिको लोकक्रयविक्रयार्थं तु भवति । तस्या अपि पंचपलावरानवतिपलधारिणी भाजनि हृत्यदेयी (भृत्यादेयी ?) पयोगिनी तुला भवन्ति (ति ?)। ततोऽपि पंचपलावरा पंचाशीतिपलधारिणी । अन्तःपुरभाजिनी देवी कुमारादिदेयीपयोगिनी भवति । Com.

l. 8. तासामर्धधारणावरं पलम्—व्यवहारोत्यादीनामर्धधारणावरं पलं...भवति । तद्यथा—आयमान्याः समवृत्तलक्षणायाः दशधरणिकं पलं व्यावहारिक्याः सार्धनवधरणिकं भाजन्या नवधरणिकमन्तःपुरभाजन्याः सार्धाष्टधरणिकमिति । Com. The following two sentences about the पल and the आयाम are to be taken similarly, the first decreasing each time by two and the latter by six angulas.

l. 10. पूर्वयोः—संवृत्तपरिमाण्योः । Com.

पंचपलिकप्रयामः—पलशते तुलिते पंचपलमधिकं देयम् । Com.

l. 11. पदवती—कृतपलादिपदा । Com. "With measuring marks (such as 1, 2, 3 palas, &c.)" S.

प्रतिमानवती—प्रतिमानपाषाणोपेता । Com.

ll. 11—12. मयूरपदाधिष्ठिता—From the word itself one may think it to be a tripod, but the Com. says स्तंभद्वयतोरणोपनिबद्धा ।

l. 13. काष्ठ...साधनम्—तावतैन्धनेन तण्डुलप्रस्थापाकनिष्पत्तिः । Com. "25 palas of firewood will cook one prastha of rice" S., who also says in a footnote that in the Daśakumāracharita Ch. viii[1], Daṇḍin makes sarcastic remarks about this and other points of the Arthaśāstra.

प्रदेशः—प्रकारः पदर्शनमिति यावत् । Com.

---

[1] इयत ओदनस्य पाकायैतावदिन्धनं पर्याप्तमिति मानोन्मानपूर्वकं देयम् । Cf. also A. Hillebrandt Über das Kautilîya śāstrau. Verwandtes, pp. 8—9.

l. 20. तेषा...वरा:—तद्यथा द्रोणस्याढकश्चतुर्भाग: । आढकस्य प्रस्थ: । प्रस्थस्य कुडुब इति । Com. C. and Com. both read कुडुब instead of कुडुम्ब in A.

P. 105. l.—34. शुष्क...ऋंत:शिखं वा ।—शुष्कदृढदारुघटितम् । समं सदृशमूलाग्रम् । चतुर्भागशिवं (खं ?)

l. 4. भागत्रयेण सुखसमं हृतस्य चतुर्भागेन यथा शिखा भवति तथा शिखां (मानं ?) कारयेत् । ऋंत:शिखं वा सुखसमम् हृतशिखाचतुर्भागं वा । Com.

l. 5. रसस्य तु—ऋंत:शिखमिति वर्तते । Com.

l. 6. द्विगुणोत्तरा वृद्धि:—सुरादीनांषण्णां भागत्रयेण सुखसमं हृतस्य शिखायां भागद्वयं भवति । ततश्चैषां पंचभि: कुडुबै: प्रस्थो भवति । सुरायास्त्वन्त:प्रविष्ट (*i.e.* ऋंत:शिख) पंचकुडुबं कर्तव्यम् । द्रव्याणां (liquids) शिखाभावात् । Com.

l. 14 प्रातिवेधनिकम्—"for stamping the weights and measures" S. This is of course in order to show that they are of the required standard.

l. 17. तप्तव्याजी—"Compensation for decrease in quantity of ghi owing to its liquid state" S.

l. 18. मानस्रावः—This is also a sort of extra measure given as compensation "for diminution in quantity (of the liquid) owing to its overflow or adhesion to the measuring can" S.

l. 21. अनयो:—Of the v ā r a k a either of g h i or of oil: hence 21 k u ḍ u m b a s make one g h a t i k a of g h i, but 16 k u ḍ u m b a s make one ghatika of oil.

CHAPTER. 20.

P. 106. l. 3. रथचक्रविवृत्—चक्रोद्धृतं चक्षुर्ग्राह्यं यद्रज: । Com.

l. 7. The sense would be clearer if a stop were put between ऋंगुलं and मध्यमस्य.

l. 11. द्वादशांगुलो वितस्ति:—C. reads द्वादशांगुला वितस्ति: and puts a stop after that.

छाया पौरुषं च—शंकुप्रमाणम् । Com. शंकु is the pin or the gnomon of a sundial which is usually 12 a n g u l a s in length.

l. 12. शम: &c., शमादयश्चतस्र: संज्ञा । Com.

l. 13. प्राजापत्योहस्त:—सामान्योहस्त: । Com.

l. 14. पौतववितस्तिमानम्—तयोर्हस्तप्रमाणम् । तत्र पौतवं काष्ठतुलादि । वितस्तिं प्रतीतम् । Com. (Cf. Ch. ii. P. 49. l. 7. and also elsewhere)

l. 15. किष्कु:—C. reads किष्क: ।

कंस:—Com. reads कुंस: and says तस्यैव संज्ञान्तरम् ।

l. 19. खातपौरुषम्—खातस्य कूपादेः पुरुषमानमप्येतदेव । Com. The word व्याम or the modern form वाम is used in India now to mean a fathom or six feet which is very close to a पुरुषमानम् .

P. 107. l. 1. गार्हपत्यम्—गृहपतिना विश्वकर्मणा दृष्टम् । Com. S. translates "a measure used by carpenter called gṛhapati."
C. puts a stop after धनुः
पञ्चिप्राकारमानम् Cf. Ch. iii. of this Book pp. 51 ff.

l. 2. षट्कंसः—Com. has षट्कुंसः From here commence evidently square measures.

l. 6. निवर्तनम् —This name occurs in Hemādri's Caturvarga Cintāmaṇi, but there it represents another measure 40,000 hastas square.

l. 7. एकतो द्विदण्डाधिको बाहुः—तदेव चतुरश्रान्निवर्तनमेकत एकस्मिन्पार्श्वे दण्डद्वयाधिक्याद्बाहुर्भवति । Com. This is an area 30 daṇḍas by 32.

l. 8. धनुःसहस्रम्—C. and Com. both read द्विधनुःसहस्रम्

l. 12. तुटः—C. reads तुटः—Com. reads त्रुटिः

ll. 19—20. सुवर्ण...नाळिका—सुवर्णमाषकाश्चत्वारश्चतुरंगुलयामाः । तावत्प्रमाणशलाकीकृताः (drawn out in a wire) तावत्प्रमाणकछिद्रमाढकमंभसोवा कुंभगतं यावत्तेन छिद्रेण गलतीतिवाक्यशेषः । Com. The time taken for one āḍhaka of water to pass through a hole, whose diameter equals that of a wire of gold four angulas in length made out of four māṣhas of gold. S. translates also the same way.

P. 108. l. 4. छायायाम्.....छेदः—पण्णवत्यंगुलायां (Cf. p. 106. l. 11.) छायायां दिवसस्याष्टादशभागच्छेदः । अष्टादशभागोऽपवगतो (अपगतो ?) मंतव्यः । सप्तदशावशेषाः । Com.
C. reads भागच्छेदः instead of भागश्छेदः

ll. 4—5. चतुर्दशभागाः C. inserts a stop after this.

l. 5. C. has a stop after षड्भागः

ll. 5—6. C. has a stop after चतुर्भागाः

l. 6. त्रयोदशभागाः—Ought to be printed separately, for the Com. says दशधाविभक्तस्य तत्त्रयोभागाच्छेदः । सप्त शेषाः ।
चतुरंगुलायामष्टभागाः—C. and Com. both read चतुरंगुलायां त्रयोऽष्टभागाः. This is a much better reading.

ll. 6—7. अच्छायो मध्याह्नः This evidently refers to the months of Caitra and Āśvayuja. But a few lines later (l. 9.) it is said that in Āṣhāḍha there is no shadow at midday and according to the sentence following (ll. 10—11.) there should be a shadow six angulas long in Caitra as well as in Āśvayuja.

ll. 10—11. माघादीनां द्वयंगुलावरा—द्वादशांगुलानि ततो माघे । Com.

P. 109. l. 2. प्रोष्ठपदः—C. and Com. both read प्रौष्ठपदा and Com. translates भाद्रपदः

l. 7. ज्येष्ठामूलीय—C. reads ज्येष्ठा—Com. reads ज्येष्ठामातियः

l. 14. अर्धतृतीयानाम्—"In the middle of every third year" S. त्रिंशतोमासानाम् । Com. This is a very strange expression, an exact parallel to the German "Halbdrei."

CHAPTER 21.

P. 109. l. 19. ध्वजं—तत् (शुल्कशाला) चिह्नम् । Com.

प्राङ्मुखमुदङ्मुखं वा—इति द्विग्रहणं मंगलार्थम् । Com. S. translates प्राङ् as "south."

P. 110. l. 2. अभिज्ञानमुद्रा—अंतपालकृत (ता ?) । Com.

l. 5. कूटमुद्राणाम्—Com. reads कृतमुद्राणाम् explaining स्वयंकृतमुद्राणाम् । S. translates in accordance with this.

l. 6. चटिकास्थाने—(अ ?) वेलायामागंतूनां स्थानसन्निरोधेन । यदि वा शुल्कशालायां सन्निरोधमेकमहरवस्थानम् । Com.

l. 7. राजमुद्रावरिवर्तने—Com. reads मुद्रातिवर्तने

नामकृते—Com. seems to read नामपरिवर्तने कृते

वहनं—भाण्डहरकम् Com. This seems to mean to free each load which has been confiscated. S. seems to agree with this rendering.

l. 10. क्रेतृसंघर्ष—Competition among the buyers.

l. 15. प्रतिक्रेतृभयात्—अयमपि क्रे (क्रो ?) ष्यति (shall bid) इति (भयात्) । Com.

l. 18. C. has a stop after कार्यः which seems needed.

l. 19. अनुग्राहिकाणां च—The Com. is very corrupt here. S. translates "those (commodities) which are to be let off free of toll." This seems very likely. Cf. p. 111. ll. 2—4. C. reads °ग्रहिका°.

P. 111. l. 1. पथिक्रोत्पथिकाः—S. translates "Those who pass to and from the city"—Com. reads वेधिक and translates सुखचारिणो वैदेहकव्यंजनादयः । उत्पथिकाः त्र (?) काष्ठाहारगोपालादयोऽनुमतात् (ताः) पथसंचाराः । This evidently refers to spies. Cf. p. 144. l. 16.

l. 2. अन्वायनम्—परिणीतायाः पितृगृहादानीतम् । Com.

औपायनिकम्—कौशलिकम् । Com. "Intended for presentation" S.

l. 5. °वाहिनः—C. reads °वादिनः Both make good sense. Com. agrees with C.

l. 6. एकमुद्रया—C. reads एकमुद्राया—Com. has एकमुद्रणया and explains एकस्य मुद्रयासमान अन्यं पण्यपुटं निर्वाह्यतः

l. 6—7. भित्वा पटम्—Com. reads भित्वा वा पण्यपटम्. This seems rather more clear. Having broken open the cover of the goods in order to pretend that it has already been examined.

l. 8. गोमयपलालं प्रमाणं कृत्वा—"(Falsely) swearing by cow-dung." Com. reads गोमयं पलालं प्रमाणं कृत्वा. The explanation given by Com. is, however, not very clear: गोमयं पलालं वाऽग्नितप्तसारभवि (सिव ?) प्रमाणं कृत्वा

l. 10. अन्यतमानिर्वाह्यम्—C. reads अन्यतमं निर्वाह्यम्—suggested correction अन्यतमनिर्वाह्यम्

l. 11. यथावघुषितः S. takes this to be an adjective qualifying दण्डः and translates, "He shall be punished as laid down." The पण्यनाशः however, put down with this does not seem quite to agree with the उच्छुल्को विक्रयः of the next line. Besides, the form अवघुषितः is very strange grammatically. A suggestion is to read अन्यथाघोषयतः "making a false declaration." The अनिर्वाह्य articles are to be destroyed if the man makes a false statement, and he is to be punished. But if he declares the value correctly even then they are not to be allowed into the city but sold outside the दुर्ग, but free from tax. Of course this only refers to foreign merchants who come into the city.

ll. 13—14. It would be better to take both lines as one sentence, omitting the stop after गृह्णीयात्. The अन्तपाल is to charge a road-cess of one p a ṇ a and a quarter on each पण्यवहन, on one-hoofed animals one p a ṇ a, &c.

l. 15. पण्यवहनस्य—शकटादेः। Com. It reads पण्यवाहिनः वहनम् here as also at p. 110. l. 7., means a load, *i.e.*, a cart-load of goods.

P. 112. l. 7. सहोपकारम्—व्रीह्यादिधान्यं हरीतक्यादि भेषण(ज ?)म्।
उच्छुल्कं कुर्यात्—शुल्कं तस्यानुगृह्णीयात्। Com. Cf. above p. 110. l. 19.

CHAPTER 22.

l. 11. बाह्या...आतिथ्यम्—बाह्यं स्वजनपदोत्पन्नम्। आभ्यन्तरं स्थानीयादुत्पन्नम्।...। परदेशागत-वैदेहकोत्पन्नमातिथ्यम्। Com.

l. 14. पल्लिक्य—C. and Com. read वल्लिक्य and Com. explains वल्लिफलम्।
तज्ज्ञातपुरुषैः—Com. reads तज्ज्ञात

l. 16. °कारयेत्—शुल्कं कारयेत्। Com. C. puts a stop after this.

l. 18. क्षौम—स्थूलवल्कलम्। Com.
दुकूल—सूक्ष्मं (वल्कलम्)। Com.

क्रिमिनितान—चीनपट्टः । Com. C. reads कृमि.

कंकट—सूत्रसन्नाहः । Com S. translates "armour."

हिंगुलुक—Com. reads instead अंजन.

ll. 18—19. लोहवर्णधातु—S. takes लोह (metals) and वर्णधातु (colouring minerals). Com. takes लोहवर्ण and धातु.

P. 113. l. 4. द्वारादेयशुल्कपंचभागम्—यस्य शुल्कं मुक्तं तस्य पंचभागो द्वाराध्यक्षेण ग्राह्यमिति । Com. C. puts a stop after °पंचभागम्, so also Com.

आनुग्राहिकम्—C and Com. read अनु° Cf. p. 112. l. 7. also p. 110., l. 19.

यथादेशोपकारम् Cf. p. 112. l. 7.—यथा स्वदेशस्योपकरोति । Com.

l. 7. पण्यादानेषु—C. and Com. read °दाने.

अत्ययः—सचात्ययो विक्रेतुरप्यवगन्तव्यः । Com.

l. 11. पणोऽध्यर्धपणश्च—क्रेतुर्विक्रेतुश्च यथाक्रमंपणोऽध्यर्धपणश्च । Com. S. explains in a footnote that this charge was always levied on all sale of corn or of agricultural produce, irrespective of any offence committed. C. reads only अध्यर्धपणश्च.

CHAPTER 23.

P. 113. l. 17. तज्ज्ञातपुरुषैः—Com. reads तज्ज्ञातपुरुषैः

l. 18. There is no need of a stop after च.

l. 19. दण्डाप्रतिकारणी—Com. reads दण्डप्रतिकारिणि and explains कर्मणा दण्डस्य प्रवेशयित्री । This means doing work in lieu of paying a fine. Cf. also p. 115. l. 14.

l. 20. व्युपरतोपस्थान°—संगीतकाद्ययोग्या । Com.

P. 114 l. 3. तैलामलकोद्वर्तनैः—चक्षुःप्रसादार्थमन्यासामपि यत्नातिशयार्थं च । Com.

l. 5. तिथिषु—अकर्तनदिवसेषु पौर्णमास्यादिषु । Com.

प्रतिपादनमानैः—Com. reads प्रतिपादनैः and explains उच्छिष्टादिदानेन (by giving them left off things)।...। अथवा...गन्धमूल्यभद्र्यादिप्रतिपादनेन ।

l. 6. C. puts a stop after वेतनह्रासः and takes द्रव्यसारात् with the next sentence.

द्रव्यसारात्—द्रव्यसाराधीन सूत्रप्रमाण(णो ?) मूल्याधीनः कल्पनीयः । Com.—S. translates, "making allowance for the quality of the raw material." Perhaps a better translation would be—"If the strength of the thread is inferior to the quality of raw material then the wages shall be reduced."

l. 8. प्रतिसंसर्गम्—तैरेकैकेन स(सह ?) सं(स ?)ख्यम् । Com. and by way of explanation it adds तत्करणं (*i.e.*, this close association) तद् (सूत्रादेः) हरणोपायपरिज्ञानार्थम् ।

l. 9. रांकव—रंकुमृगरोमजम् Com.

l. 12. कंकट Cf. p. 112 l . 18

तज्जात°—Com. has तज्ज्ञात°

l. 14. सोपग्रहम्—सप्रश्रयम् । प्रीतिपूर्वकं च । Com.

ll. 15—16. भाण्डवेतनविनिमयम् कारयेत्—सूत्रं गृहीत्वा मूल्यं दद्यात् Com.

P. 115. l. 1. अंगुष्ठसंदंशनं दापयेत्—C and Com. read अंगुष्ठसंदंशम् Com. explains दक्षिणहस्तांगुष्ठं मध्यमांगुल्यग्रं च ।

l. 4. रज्जूवर्तकैश्च पूर्वाकारैश्च—C. reads रज्जूवर्तकैश्चवर्माकारैश्च—Com. reads रज्जुवर्तकैश्चवर्माकारैश्च. The reading of the Com. is supported by the word कंकट above p. 114. l. 12.

l. 5. वरत्रादीनि—Com. reads परत्रादीनि. A. is better वरत्र meaning a strap ; see also next line.

CHAPTER 24.

P. 115. l. 11. कृषितन्त्र—वृद्धपराशरादिप्रणीतं कृषिशास्त्रम् । Com.

गुल्मवृक्षायुर्वेद—सीराज्ञानं (knowledge of agriculture) दशाशलादि वृक्षायुर्वेदोऽग्निवेश्यादिप्रणीतः Com.

l. 12. पाल्लिक्य—C. reads वाल्लिक्य Cf. p. 112. l. 14.

l. 17. सर्पग्राह Com. reads सर्वग्राह and explains शबरादिः

l. 18. कर्मफलविनिपाते—विलंबादिकृते कृषिकर्मफलविनाशे । Com.

l. 19. जांगलानाम्—मरुप्रायाणाम् Com.

वर्षप्रमाणम्—Cf. p. 58. l. 15.

अनूपानाम्—C. reads आत्रवानाम्—Com. reads आक्रपानाम् and explains जलप्रायाणाम्

P. 116. l. 1. अश्मकानाम् Com. reads अश्वकानाम् and translates महाराष्ट्राणाम्

अपरान्तानाम्—कोंकणविषयाणाम् Com.

l. 2. हैमन्यानाम्—हिमवत्प्रदेशानाम् । Com. This seems to go with अपरान्तानाम् as regards the अमित (unmeasured) rainfall. Perhaps it may be just as well to put a full stop after हैम्यानां च. The explanation by the Com. of the next sentence seems to support this suggestion.

कुल्यावापानां च कालतः—सारणि (canals) पेयतोयानां कालतः स्वर्तुतः सस्यनिष्पत्तिर्न वर्षोदकप्रमाणतः । Com.

l. 3. l. 4. वर्षत्रिभागः.....सुषमारूपम्—यस्य देशस्य यावत्पूर्णवर्षं तत्त्रेधा विभज्य पूर्वापश्चिमसमानयोः श्रावणकार्तिकयोरेकत्रिभागं वर्षति । मध्यमयोः प्रो(प्रौ ?)ष्ठपदाश्वयुजयोः द्वै(द्वौ ?) त्रिभागौ च यदि वर्षति तदा तत् (सस्यम्) सुषुमरूपं शोभनसंपत्परूपं भवति । Com.

l. 10. सप्ताहिकाः—सप्तरात्रमनवरतवर्षकराः । Com.

l. 15. प्रियंगुदारक—This should be प्रियंगूदारक. For उदारक cf. the passage as found in C. (but not in A.) which has to be inserted at p 95. l. 10.

l. 17. कलायातसी Cf. the passage mentioned above. S. translates "कलाय (leguminous seeds) and अतसी (linseed)." कलाय is a sort of pea.

l. 19. वापातिरिक्तम्—Com. reads वापादतिरिक्तम् and explains प्रभूतत्वात्कृष्टंक्षेत्रमशक्यं वप्तुम्

अर्धसीतिका Cf. Yâj. ii. 49. अर्धेन भागेन कर्षन्तो ग्राम्यकुटुंबिनः कुर्युर्वपेयुः । Com. Cultivate for half the share of the produce.

l. 20. स्ववीर्योपजीविनो वा चतुर्थपंचभागिकाः—यदा तु बीजबलीवर्दादिकमस्ति न कर्मकरः(राः ?) ता(तदा ?) स्ववीर्योपजीविनः बीजाद्यभावेन कायक्लेशमात्रोपजीविनः चतुर्थेन पंचमेन वा बीजभक्तादि व्यवविशुद्धेन वपेयुः । Com. The Com. also puts a stop after this sentence.

ll. 20—21. यथेष्टं.....कृच्छ्रेभ्यः C. puts a stop after कृच्छ्रेभ्यः and takes स्वसेतुभ्यः with the following sentence. So also the Com. The Com. explains यथा (दा ?) अर्धसीतिकाः स्ववीर्योपजीविनो वा अभ्युपगम्य प्रमादान्न भवन्ति तदा यथेष्टं यथाभिप्रेतं अनवसितभागं अकृष्टसस्यभागं दद्युः । अन्यत्र कृच्छ्रेभ्य इति । बलीवर्दादि साधकरेभ्यः (?) ।

P. 117. l. 2. स्कंधप्रावर्तिमम्—बलीवर्दप्रवर्तितयंत्रोदकसेकनिष्पादितम् । Com. These water rates, &c., are to be paid to the king, for, as is quoted by the Com. :—

राजाभूमेर्पतिर्दृष्टः शास्त्रज्ञैरुदकस्य च ।
ताभ्यामन्यत्तु यद्द्रव्यं तत्र स्वाम्यं कुटुंबिनाम् ॥

l. 9. फेनाघातः—सलिलपर्यन्तः । Com.

परिवाहान्तः—तटाकाद्युच्छ्वासपर्यन्तः Com. "Lands that are frequently overflown by water" S.

हरणीपर्यन्तः—तटाकादेः रिक्तीभूत आर्द्रप्रदेशोहरणी । Com.

ll. 10—11. पाल्योलपानाम्—पाल्यः मूलः । Com. उलप means a shrub. The Com. also goes on to say शैवलवानां (उलपानां) लूनानां इक्वादीनाम् । Does this mean "Shrubs with (edible) roots"? S. translates as if he took this to be पाल्यः उलप "Shrubs in (lit. of) the furrow (पालि)," but this would be bad sandhi at least.

l. 12. स्थाल्याश्च—स्थलभूमिषु । Com.

अनूप्याश्च—अनूपभूमिषु । Com. S. takes this to be an adjective to ओषधीः and translates "Plants that grow in marshy soil."

l. 14. कोशीधान्य—मुद्ग and similar grains says the Com.

l. 15. काण्डबीजानाम्—इक्वादीनाम् । Com.
अस्थिबीजानाम्—कार्पासादिबीजानाम् । Com.

l. 16. दौहृदम्—Com. reads दोहदम् and explains it to be गर्भाधानम् S. translates "manuring."

l. 17. अशुष्ककटुमत्स्यांश्च—Com. says अयं च सर्वेषां सामान्यक्रिमिकीटोपघातप्रतिकारः ।

ll. 18—19. The burning of old cotton rags is practised to-day to keep off serpents.

P. 118. l. 2. C. has a stop before अमुम्

l. 3. धनेषु चण्डवाटहो—This makes no sense whatever. The reading of C. is much better. The mantra ends with धनेषु च and there is a stop after that. The remainder joins on to the next sentence thus: षण्डवाटगोपाल° &c.

l. 5. मांसम्—S. translates as if it were मासे (per month). This is certainly to be preferred.

l. 7. प्रशीर्शम्—स्वयंपलि (ति ?) तम् । Com.
व्रीहियवमाग्रयहणार्थम्—Com. reads व्रीहियवंचाग्रयणार्थम् and explains नवस्येष्ट्यर्थम्

l. 9 राशिमूलम्—क्षेत्रखलगतराशिमूलदेशक्षिप्तधान्यकणिशादिकम् । Com.

CHAPTER 25.

P. 119. l. 4. C. has a stop after विक्रयक्रयवशेन वा which is needed.

l. 5. अनिर्शयनमसंपातं च—अनिर्शयनम् बहिर्निःसरणम् । असंपातं च गृहाद्गृहान्तरगमनं चासंकुलदोषं । Com.

l. 9. असंचारिणः—यावन्मद्कालमसंपातिनः । Com.

l. 10. °पहूतादीनाम्—C. reads °पहूतानाम्

l. 12. अनायतिव्ययं च—विनैवायेन व्ययकारिणम् । Com.

l. 13. नचानर्घेण कालिकां वा सुरां दद्यात्—S. translates "No fresh liquor shall be sold below its price." Com. says अनर्घेण हीनार्घेण । कालिकं (कां ?) वा धारणिकेभ्यः सुरां दद्यात्. Suggested emendation न चानर्घेणकालिकां वा सुरां दद्यात् (And no liquor is to be sold below its fixed price nor at improper times.)

l. 18. प्रकृत्यौत्पत्तिकी—प्रकृदौत्पत्तिकी is the reading of Com., and it explains it as नित्यनैमित्तिकी

P. 120. l. 3. वणिजः—सुराध्यक्षाः Com.
संवृतेषु—गूढेषु । Com.

l. 4. आगन्तूनामवास्तव्यानाम्—C. and Com. both read आगन्तूनां वास्तव्यानाम् Com. explains देशान्तरागतानाम् ।.....तत्रत्यानां च ।

l. 8. पुत्रक—कामरूपेषु वृक्षविशेषः

l. 9. प्रसन्नायोग:—Com. adds इह उदकप्रमाणमनुक्तमपि पूर्वत्र तण्डुलाढकस्य उदकद्रोणोपदेशात् पिष्टाष्टगुणमुदकं (ग्रा)ह्यमिति ।

l. 13. Before क्वाथ Com. adds पिप्पलीमूल

अभिषुत—Com. reads अभिष्टुत Cf. p. 94. l. 18. where instead of अवसुत Com. reads अभिष्टुत. Here Com. translates कृतप्रतिबन्धान: । संभार—तत् (*i.e.* (पिप्पली, &c.) चूर्णावकीर्ण: । Com.

l. 14. त्रिफल—In the Dict. there are three groups of fruits, mentioned which go under this name. 1. Terminalia chebula, T. Bellerica and Phyllanthus emblica (these are medical plants and occur in Suśruta) 2. the three sweet fruits—grape, pomegranate and date (Nighaṇṭuprakâśa) and 3. the three fragrant fruits—nutmeg, areca-nut, and cloves. S. gives the first of these alternatives, but the third seems most probable. Cf. also line 15.

l. 15. There ought to be a stop after त्रिफलासंभार:

l. 16. तस्य स्वदेशेाव्याख्यानं कापिशायनं हारहूरकमिति—S. translates very literally, "Its own native place is the commentary on such of its various forms as kāpiśāyana and hārahūraka." The Com. is not quite clear. तस्य मधुन: स्वदेशे(स्वदेश ?)व्याख्यान(नं ?) तदुत्पत्तिभूमिनिमित्ताख्याद्वयं भवति । तत्र कपिशे यवन्तिनेषु (?) परिजा नाम नन्दिनगरं च । तत्रैव हारहूरकम् । तत्प्रभवं कापिशायनम् । हारहूरकमिति । तद्ग्रहणमुत्तमत्वप्रदर्शनार्थम् । नान्यनिवृत्यर्थम् । ततश्च कामिरादपि (काश्मीरादपि ?) मधु भवति । The meaning of the sentence seems to be: "Its native land is indicated by its (various) names themselves—kāpiśāyana and hārahūraka. For this purpose we should read स्वदेशव्याख्यानम्. कापिशायन is mentioned in Pâṇ. IV. 2. 99. as meaning coming from the land of Kāpiśa (*e.g.*, such substances as honey and grape). Kāpiśa is also mentioned (Pâṇ. ib.) as name of a liquor. The Com. mentioning यवन्तिनेषु (यवनेषु) seems to point to Greece and to Greek wines which were found in the ancient world. The name हारहूरकम् is evidently a loan word and probably was the word used by the producers of the wine themselves [1]

[1] Another suggestion is that it is a Persian word. Hurā has been used in Avesta to mean wine and in middle Persian to mean an intoxicating drink made of mare's milk (vide Bartholomae Iranisches Wörterbuch). Hence probably the word corresponds to the Sanskrit सारसुरा (best wine).

l. 17. माषकलनी—माषकल्कं (paste) Com.

ll. 17—18. नोरट also occurs at p. 121. l. 6., where it is explained b Com. to be वज्रवल्लीविशेषः ।

l. 20. C. omits stop after भेदकस्य and reads प्रस्रावायाश्च on the nex page with this sentence. Com. also supports this.

P. 121. l. 1. There should be a stop after प्रसन्नायाश्च
मधुकं ।—यष्टिमधुक Com.
निर्यूहं— Com. reads निग्रहं and translates कषाय

l. 2. चोच—Bark of cinnamon (cf. Suśruta).

l. 6. वत्तुर—Com. reads पत्तुर—C. reads वत्कुर—S. in translatio reads दत्तुर

l. 9. कुंभीम्—चतुःषष्ठिपलान् Com.
राजपेयान्—'Fit for the king's drink—" S. translates "pay able (sic) by the king."

l. 11. कृत्येषु—विवाहादिषु । Com.

l. 13. सैरिकः—सुरापानकाले (लः ?) Com. S. translates "night of manu facture of liquor."

l. 14. प्रहृणान्तम्—C. reads पवहणान्तम् (at the end of the festival).

l. 15. विचयम्—समुत्स्वे (त्से ?) दनशोषणमर्दनादिकम् । Com.

l. 17. मानहिरण्ययोः—षोडशभागो मानव्याजी पंचकांशतं हिरण्यव्याजो । Com.

CHAPTER 26.

P. 122. l. 2. C. adds सूनाध्यक्षः before प्रदिष्टा°, so also the Com.

ll. 2.—11. Com. seems to omit all these from कुटुंबिनां up to प्रमुंचेत्

l. 2. कुटुंबिनाम्. Is this because a poor man with a large family may break the law in order to provide food for them?

l. 7. प्रदृत्तहिंसानामपरिगृहीतानाम् S. translates as if it were परिगृहीतानाम्.
षड्भागम् Sixth part of the fine above-mentioned ($26\frac{3}{4}$ paṇas)? S. translates the whole sentence, "Of beasts o prey that have been captured he (the Superintendent) shall take one sixth." Perhaps it is better to take प्रदृत्तहिंसानाम् t mean "those whose slaughter is permitted" as opposed t अप्रदृत्तवधानाम् (l. 5) or प्रदिष्टाभयानाम् (l. 2) above. Hence the sentence would mean: "If those animals which are no specially protected are captured, he shall take (from the man who captures them) a sixth (of the above fine, viz. a sixth of $26\frac{3}{4}$ paṇas)." As for the list of specially pro tected animals, see below ll. 11—15.

l. 8. मृगपशूनां here as well as at l. 6. seems to mean animals other than beasts of prey.

शुल्कम्—A fine equal in amount to the toll on these animals, cf. p. 111. l. 10. and p. 113. l. 1.

l. 10. जीवत् C. omits this word, but it seems necessary. If the animals are captured alive, a sixth part of these have to be let loose in the अभयवन

l. 12. C. omits stop after वा. This is better, for the fishes also are included under those specially preserved animals which are not to be captured at all on pain of heavy penalties. These are the प्रदिष्टाभय animals.

दात्यूह—चातकः Com.

ll. 13—14. विहारपक्षिणः—लाभाकु(राभ ?)कुक्कुटादयः , (fighting-cocks or game-cocks?), Com.

मंगल्याः—अध्वाजादयः (animals for sacrifice?) Com.

l. 18. एषाम्—पशूनां वध्यानामपि Com.

l. 19. घातः is a form formed on the false analogy of घातयतः It should be घ्नतः C. reads घाते, which is better.

P. 123. l. 1. परिसूनम्—सूनास्थानं वर्जयित्वाऽन्यस्मिन्देशे निहत्य । Com.

पादास्थि—S. takes as two words legs and bones. Better take it to mean "legbones."

l. 3. व्याळ seems to be used here in the general sense of "a beast of prey." S. translates "elephants."

CHAPTER. 27.

P. 123. l. 8. C. adds गणिकाध्यक्षः before गणिकान्वयान्, so also the Com.

ll. 8—9. सहस्रेण—कोशात् सहस्रं (p a ṇ a s) दत्त्वा । सहस्रग्राहिणी गणिकेयमिति प्रसिद्ध्यर्थम् । Com.

l. 10. कुडुबार्धेन प्रतिगणिकाम्—Com. reads कुटुंबार्धेन प्रतिगणिकाम् । प्रतिगणिकाम् is explained as तां प्रति गणिकां द्वितीयाम् S. translates: "A rival prostitute on half the salary (कुडुंब salary?) shall also be appointed." In the first place the translation of गणिका by the word "prostitute" is not very happy, at least in this context. Throughout this chapter they appear to be राजदास्यः, and as such far removed from the ordinary sense of the word. Also the high pay they got (सहस्रेण) seems also against the idea of their being ordinary "public women." The king seems to have had a personal

body-guard of women. They indeed were bound to obey him in all particulars (Cf. p. 123. ll. 13., 18.; p. 124. l. 6.; p. 125. ll. 1. ff). The word प्रति गणिका may be taken here to mean "a substitute" not "a rival." It is also proposed to read कुटुंबार्थेन instead of कुटुंबार्थेन. This would mean "an allowance to maintain her family." Thus the king would never be without the required number of women attendants. Sometimes, in the absence of one, her daughter or sister would take her place. Cf. l. 11.

l. 12. तन्माता—C. reads माता. Her mother may appoint some one else to take her salary and thus maintain the family.

l. 13. राजाहरेत्—तद्विषयं...हरेत् । Com. and adds अनेन गणिकानां पुत्रा अदायादा इत्याख्यातं भवति ।

l. 14. सहस्रेण वारं कनिष्ठं मध्यमसुत्तमम्—वारं नियोगम् । ..... । यत्र तु सहस्रेण कनिष्ठस्तदा द्वाभ्यां मध्यम: त्रिभिरुत्तम: । Com.

l. 18. निष्क्रय: Because they were completely the property of the king.

P. 124. l. 5. अविशन्ती···दद्यात् Com. seems to omit अविशन्ती altogether; and says: अभग्नभोगा तु सैव अवरुद्धा नियतैकपुरुषगामिनी सपादपणं मासवेतनं गणिकायै (प्रतिगणिकायै ?) दद्यात् । Perhaps this means: "If she prefers to live with another man (against the king's wishes), she forfeits her month's salary and a fine of $1\frac{1}{4}$ paṇas to the गणिका (who takes her place)." S. takes मासवेतनम् to mean a monthly fine (of $1\frac{1}{4}$ paṇas). This, however, is too inadequate a punishment in proportion to the others mentioned in this chapter.

l. 6. आयतिम् Com. omits. S. translates "future earnings." This means "other earnings". Cf. p. 125. l. 8.

l. 9. स्वापतेयम्—अलंकारातिरिक्तम् Com.

l. 10. These and other punishments following may be for people who ill-treat the गणिका: and not for the गणिका: themselves. S. takes these up to l. 13. in the latter way. Com., however, agrees with S., for it says before commenting on l. 14. गणिकादण्डमभिधाय पुरुषस्याह अकामाया इति

l. 13. पणोऽर्धपणश्च—सपादपंचाशत्पणो राज्ञ: पणार्धपणश्च गणिकाध्यक्षस्य

l. 15. प्राणविदारणेन—C. reads व्रणविदारणेन, which seems better. Com. agrees with A., but explains नखदशनादिक्षतेन । Cf. p. 195. l. 18., where the same variation of readings is found.

l. 19. रूपदासी—गन्धर्व(सा ?)ल्यादिग(क ?)र्मकरी । Com.

P. 125. l. 3. भोगोपहारे—भोगरात्रौ...अनुपचारणे कथादिव्याजेन कालातिगमने वा Com.

l. 8. आयतिं—भोगनिमित्तमायतिम्

l. 9. वाग्जीवन—कथकचारणाद्यः । Com. "Buffoon" S.

प्लवक—वरत्रारोहकाः । Com. "Rope Dancers" S.

सौभिक—ऐंद्रजालिकाः । छायाग्राहिण (holders of the umbrella ?) इत्यपरे Com. May छायाग्राहिणः also mean "astrologers"?

l. 10. चारण—षिड्ग...धूर्ताद्यः । Com. षिड्ग is a profligate person. One of the many sturdy beggars that flock round royal courts.

l. 11. तूर्यनागन्तुकम्—तूर्यं नगादिपेटकम् (the boxes containing their instruments) । आगन्तुकमन्यदेशागतम् । Com.

प्रेक्षावेतनम्—"license fee" S.

l. 12. रूपाजीवा—These are the ordinary prostitutes as distinct from the गणिकाः of the royal court.

l. 13. पाठ्य—S. translates "reading." A better rendering would be "elocution" or "the art of reciting."

परचित्तज्ञान—इंगिताकारवेदनम् । Com. Knowing the language of signs. Cf. संज्ञाभाषान्तरज्ञानः l. 17 below.

l. 14. संयूहन—ग्रथनम् । Com.

संपादनम्—Com. reads संवादनम् "Art of conversation."

संवाहन—अंगमर्दनम् । Com. "Shampooing" S.

With the list given here compare that given in Daśakumāracharita, Ch. V.

l. 16 सर्वतालोपचाराणांच—Com. reads सर्वतालावचारांश्च and says वक्ष्यमाणेन श्लोकेन सह । So the stop after च should be removed and there should be one after निष्पादयेयुः. तालापचार means a dancer (Cf. Rāmāyaṇa II. 3. 17.)

l. 17. अनात्मसु—अजितेन्द्रियेषु । Com. This refers to the चाराः

CHAPTER 28.

P. 126. l. 3. स्थानीयादिषु Cf. p. 51. l. 7.

l. 5. नौकहाटकम्—S. translates "fishing license." This seems to be the fees for royal boats if they are used. Com. reads नौविभागकम् and explains राजनावप्रक्रयम्. Cf. also l. 8., where also Com. reads नौविभागकम्. The Com. has certainly a better reading.

l. 9. रथाम्—शंखादीनाम् । Com. Cf. p. 84. l. 11.

l. 10. °चारित्रम्—Com. reads °चरित्रम्. Cf. also l. 15., where Com. reads again °चरित्र.

l. 11. °हतां ताम्—C. reads °हतानाम्—Com. reads हताम्.

उदकप्राप्तम्—समुद्रोदक...दूषितम् । Com.

l. 12. तया—Com. reads यथा, which is better.

l. 14. संयातीनावः क्षेत्रानुगताः शुल्कं याचेत—"Ships that touch the harbour on their way may be requested to pay the toll" S. The Com. where intelligible supports this translation.

l. 16. शासक—नियाता । Com.

नियामक—सर्वमार्गाभिज्ञः । Com. C. reads निर्यामक

दात्र—Boat-hook (?). S. translates "Sickle," which is manifestly out of place.

l. 18. बद्धतीर्थाः—Whose fords are closed (*i.e.*, guarded).

P. 127. l. 2. संभाव्यदूतपातिनाम्—संभाव्यपातिनां तस्करापहृतान्वेषणायानुपातिनाम् । दूतानुपातिनां कार्यशेषेण राजदूतमनुप्रेषितानाम् । Com.

l. 6. सुद्राभिस्तरेयुः—न वेतनं दद्युः । Com.

l. 7. सार्थप्रमाणाः—Com. reads सार्थप्रमाणः and explains अकृतप्रवेशा अपि कृतप्रवेशसार्था विदितविशेषत्वात् ।

l. 16. गोलिंगम्—मध्यमगन्तृ । Com. A cart with medium speed.

l. 17. शकटम्—महागन्तृ । Com. A cart capable of great speed.

P. 128. ll. 3—4. असत्कृतायाम्—C. and Com. read असंस्कृतायाम्. Both mean the same "unseaworthy."

ll. 4—5. अभ्याभवेत्—Shall compensate.

CHAPTER 29.

P. 128. l. 13. पिण्डारक—महिषीपालक । Com.

लुब्धक—S. "hunter"—व्याघ्रादिव्यालप्रति विधीयते । Com.

l. 14. हिरण्यभृताः—हिरण्यवेतनाः । (being paid in cash) Com.

l. 16. प्रष्ठौही—वृषाभिलाषिणी । Com.

वत्सतरी—परित्यक्तस्तनपाना । Com.

l. 17. वारका—चतुरशीतिकुडुंबप्रमाणाः । Com.

l. 20. तज्जातिकम्—घृतादिराजभाव्य(ग ?)म् । Com. Payment in kind.

P. 129. l. 1. अनुप्रविष्टानाम्—राजव्रजं प्रवेशितानाम् । Com.

पालनधर्मेण—रक्षास्वभावेन । विनावेतनं रक्षा न भवतीति । Com.

l. 2. दद्युः—धनिनो गोऽध्यक्षाय दद्युः । Com. This is the arrangement by which private owners of cattle may have their cattle looked after by the royal office and give in return a part of the produce.

l. 3. वत्साः—स्तनंधयाः । Com.

वत्सतराः—अतीतवत्सभावाः । Com. Cf. p. 128. l. 16.

बृषाः—सेक्तारः । Com.

उक्षाणः—जरद्गवाः । Com.

पुंगवाः—C. omits.—कदथाः (र्थाः ?) । द्वितीयवर्षजाताः । Com. Bulls in their second year.

l. 4. सूनाः—मांसैकोपयोगिनः । Com.

l. 5. अप्रजाता—गोकुमारी । Com. A cow that has not yet conceived.

l. 6. उपजाः—"Those still younger" S.

l. 8. पर्युषितम्—प्रणष्टस्वामिविषये वेदितव्यम् । Com.

l. 10. अवलीनम्—स्वयूथाद्भ्रष्टम् । Com.

l. 11. तोयाधारा—C. reads तोयाहारा

l. 12. प्रमादाद्भ्याभवेयुः—If through negligence they should pay compensation, so the Com. S. translates, "Cowherds shall endeavour to keep them away from such dangers" For अभ्याभवेयुः cf. p. 129. ll. 4—5., also several times in book III.

l. 13. रूपाग्रं—चतुष्पदप्रमाणम् । Com.

l. 15. रूपस्य—एकैकस्य । Com. (for each animal thus treated).

l. 17. पणितं रूपम्—S. translates "promised reward." रूप throughout in this chapter seems to mean animal (Cf. p. 128. l. 16. p. 129. ll. 13, 15.) So it seems this "reward" is also one of the animals. It may mean the money value of the animal. The Com. only says about this सुबोधम्.

P. 130. l. 1. ऋतुविभक्तम्—कालोचितभक्षणोदकम् । Com.

l. 3. गोचरानुपातज्ञानार्थम्—अदर्शनेपि शब्देनानुमानार्थम् । Com.

l. 9. वाल—Hair as Com. translates. S. takes it to be "if a young one." Com. is certainly preferable.

l. 12. उदश्चित्—तक्रम् । Com.—"Buttermilk" S.

l. 14. किलाटः—रोचिकोदकम् । Com. (inspissated milk).

घाणपिण्य—S. "Oil-cakes," *i.e.*, the stuff that remains from oil-seeds &c. after the oil is extracted. It is largely used in India as food for cattle.

l. 20. नस्य—नासिकाच्छेदनम् । Com.

विगन—Com. reads विंगन and explains दान्तेन सहादान्तस्य संयोजनम् । वर्तनम्—मेधिनिबन्धनबन्धनम् । प्रातःप्रचारणमित्यपरे । Com.

P. 131. l. 5. दशतीरक्षा—पशुदृश्यवर्गाणां रक्षणं करणीयम् । Com.

l. 6. उपनिवेशदिग्विभागे—पूर्वस्यां दिशि गोचरो (cattle pasture) भवति । पूर्वद्वारस्य उपनिवेशः कर्तव्यः । Com.

बलान्वयते—C. reads बलान्वयतः, which is better. Com. explains: तद्बलाबलतो गवां यदि गावो दूराद् गन्तुं न शक्नुवन्ति तदागोप्रचारसमीपे उपनिवेशः कार्यः ।

l. 7. रक्षासामर्थ्याच्च—यदि दक्षिणस्यां दिशि चोरादिभयं भवति तदा उत्तरस्यां दिशि गोचर उपनिवेशो वा कार्यः । Com.

l. 10. नस्याश्वभद्रगतिवाहिनाम्—"Which are provided with nose-strings and which equal horses in speed and in carrying loads" S. नासाव्यसनसमनन्तरकालमेव अश्वैः सह भद्रांगतिं वहतीति ।

l. 15. प्रतिपानम्—आपराह्णिकमेषां च यवादीनां किंचिन्नित्यं किंचिन्नैमित्तिकं वैकल्पिकम् । Com. Does this mean that some of the things are to be given on alternate days?
There ought to be a stop after महिषोष्ट्राणाम्. S.'s translation follows this arrangement.

l. 16. S. in translation has no stop after च. This is quite correct.

l. 19. शक्य—C. and Com. both read शत्यम् which is quite correct. Cf. p. 128. l. 13.

CHAPTER 30.

P. 132. l. 2. आजातम्—"of local breed" S. which seems correct. Com. is corrupt here.

l. 4. अगम—यतोलब्धः । Com.
आवादयेत्—C. and Com. read आवेदयेत्

l. 5. मासलाभम् Cf. p. 108. l. 21.—पंचत्रिंशद्दिवसपरिव्ययम् । Com.

l. 6. अश्वविभवेन—अश्वसंख्याभिरूपेण । Com.
अश्वायाम see below l. 19.

ll. 6—7. चतुर्द्वारोपावर्तनमध्यान्—Com. reads चतुर्द्वारमुपावर्तनमध्यान्. The latter is explained thus: उपावर्तनं प्रलुठनस्थानम् । But the commentator is not quite sure as to the meaning, for he quotes this verse after quoting various renderings:

केचिदाहुर्युगायामं रथचर्येतिचापरे ।
हयायामं समं कैश्चिदुपावर्तनमिष्यते ॥

l. 7. सम्प्रग्रीवान्—सुखशालोपेतान् । Com.

l. 8. आकीर्णान्—विषप्रतीकारार्थम्. See Book I. Ch. 20 p. 40.

l. 9. अश्वायामचतुरश्र—S. translates "four times as broad or long as the length of a horse." चतुरश्र means "square." Hence, the rendering should be: "square, having each side equal to the length of the horse."

l. 11. शालावशेन वा दिग्विभागं कल्पयेत्—Com. quotes from p. 55. ll. 15—16.—उत्तरपूर्वं ...गवाश्वं च, and says if there the place is not big enough for the stables, they may be built in another more suitable locality.

किशोर—षण्मासादूर्ध्वमातिवर्षादिति । Com.

प्रतिपानम्—C. reads प्रतिपादनम्

पुलाकः—अर्धसिद्धयवादिः । Com.

यवसम्—भ(ह ?)रितं शुष्कं वासस्यम् । Com.

P. 133. l. 1. त्रयं गुलावरम्—Com. reads द्वयं गुलावरम्

l. 7. अनुवासनम्—S. gives correctly "giving enema."

l. 8. नस्यकर्मणः—S. "rubbing over the nose"—नासिकादानस्य । Com.

परिक्षेपः—For bedding of the horse, as S. explains.

l. 9. पुंजीलग्राहः—तृणस्य भुजद्वयपरिष्वंगग्राह्यः । Com.

l. 11. पारशनानाम्—वेसराणाम् । Com. (Mules.)

l. 13. प्रतिस्वादभाजः—विधा संभाजः । Com. "Have a share in the rations" S.

l. 14. पिण्डगोचरिकाः—उदरपूरणमात्रलाभिनः । Com.

C. omits stop after °योग्याः which is better than having it.

l. 15. वाडवास्त्वायोज्याः is an evident misprint for वाडवास्त्वायोज्याः

l. 16. प्रयोग्यानाम्—युद्धयोग्यानाम् । Com.

l. 18. सांग्राह्यम्—सांग्रहादिकम् । Com.

औपवाह्यकम्—क्रीडासुखद्रुतयानप्रयोजनम् । Com.

P. 134. l. 1. चतुरश्रं कर्माश्वस्य साग्राह्यम्—चतुरश्रं युद्धक्रीडासौष्ठवसामर्थ्यलक्षणम् । कर्माश्वस्यसाग्राह्यम् भवति । तच्च विशेषतः शालिहोत्राद्भुनुर्वेदादिभ्यश्चावगन्तव्यम् । Com.

l. 3. उपवेणुकः—हस्तमात्रमण्डलः । Com.

वर्धमानकः—तावन्मात्रमंडलपंक्तिपरिपाटिवल्गनः । Com. "Advancing (while) keeping to the circular movement previously (described)" S.

यमक—युगपदुभयमण्डलल्गनः । Com.

आलीढप्लुतः—"Running and jumping simultaneously S.

पृथगः—Com. reads वृथाट् : and translates " पूर्वार्धवल्गनः

तृवचाली—पश्चार्धवल्गनः । Com.

l. 5. स एव—वल्गन एव । Com.

शिरःकर्णविशुद्धौ—तद्विकाररहितः । Com.

ll. 5—6. प्रकीर्णः—सर्वगतिसंकीर्णः । Com.

l. 6. प्रकीर्णोत्तरो—स (प्रकीर्णः) एव एकगतिप्रधानः । Com.

निषण्णः—निष्कंपपृष्ठगतिः । Com.

पार्श्वानुवृत्तः—तिर्यग्गतिः । Com.

ऊर्मिमार्गः—निम्नोन्नतगतिः । Com.

ll. 6—7. शरभक्रीडितः—तत्तुल्यगतिः । Com. शरभ may be a grasshopper.

l. 7. शरभप्लुतः—तत्तुल्योत्पतनः । Com.

त्रिताल:—चरणत्रययायी । Com. (moving on three legs).

बाह्यानुकृत:—सव्यापसव्यवल्गनगतिः । Com.

पंचपादिगः—चरणद्वयं सकृदवस्थाप्यन्ते (तदनन्तरं) द्विरवस्थापयति । Com.

सिंहायतः—(तत्) तुल्यगतिः Com.

ll. 7—8. स्वाधूतः Com. reads व्याधूतः and explains अत्यन्तदीर्घगतिः ।

l. 8. क्लिष्टः—विवहनविसम्बंधायायी । Com. "Moving straight without a rider" S.

श्लाघितः—वहताग्रयायी । Com. "Moving with the front portion of its body bent" S.

वृंहितः —उन्नताग्रयायी । Com. "Moving with the hind part of its body bent" S.

पृष्ठाभिकीर्णः —गोमूत्रिकागतिः । Com.

l. 9. एकप्लुतः—"Sudden jump" S.

एकपादप्लुतः—संकुचितपादत्रय एकेन पादेन यः प्लवते । Com.

उरस्यः—संकुलितसर्वपादः उरसैव यः प्लवते । Com.

l. 11. कांकः—Movement like a vulture (कांकः) S.

वारिकांकः—Movement like a water-duck S.

मयूरोर्ध्वमयूरः—C. reads नायूरोर्ध्वमायूरः which is better.

l. 13. संज्ञाप्रतिकारः—कृतसंकेतस्य प्रतीकारः । तदनुरूपं चेष्टितम् । Com.

l. 14. रथ्यानाम्—रथवाहिनामश्वानां त्रिविधानामुत्तमादीनाम् । Com.

l. 16. विक्रमो...मार्गाः—त्रिविध गतिभेदमाह । विक्रमः शनैर्गमनम् । भद्राश्वासो मध्यमः । हारयूह्य (भारवाहाः) द्रुतगमनम् "Trotting according to strength, trotting with good breathing, and pacing with a load on its back are the three kinds of trot" S.

l. 17. धाराः । In Śiśupālavadha v. 60. धारा is mentioned in the sense of "the pace of a horse." Five are enumerated धोरित, वल्गित, प्लुत, उत्तेजित and उत्तेरित

P. 135. l. 3. नीराजन—The ceremony of waving lights S.

l. 5. अवरोधेन—Com. reads अपराधेन and explains क्रियाभेषज्यदोषेण ।

वैलोम्ये—अप्रसरणे । Com. "When...the result becomes quite the reverse" S.

पत्रमूल्यम्—"The value of the animal" S.

l. 11. अवयाने—Com. reads अवसाने and explains यात्राप्रतिनिवृत्तौ ।

CHAPTER 31.

P. 735. l. 17. अनीकस्थ—हस्तिशिक्षाचार्यः Com. Cf. p. 45. l. 10.

ll. 17—18. औपस्थायुक वर्गम्—Com. reads औपस्थायिक and translates हस्तिकर्मकरसमूहः

P. 136. l. 1. विष्कंभ—Here it signifies "width." The Com. gives the measurement as 18 hastas.

l. 2. सप्रग्रीवां Cf. p. 132. l. 7.—The Com. mentions that the सुखशाला should be 9 hastas.

कुमारी—आलानस्तंबो(भो ?)पबिन्यस्ता तुला कुमारी । Com. (a sort of beam or post connected with the tying posts). तुला in the sense of a beam occurs in Varāhamihira's Bṛihat Samhita, liii. 30.

l. 4. हस्त्यायामचतुरश्र Cf. p. 132. l. 9. Here, however, S. translates correctly "a square, one side of which is equal to the length of an elephant."

l. 6. अर्धपाश्र्वयान्—अर्धपंचमहस्तोन्नतैकपार्श्वान् । Com.

l. 10. ग्रीष्मे ग्रहणकालः—Com. explains ग्रीष्मे ग्रहणं क्षीणबलत्वात्सुखग्रहणम् ।

l. 12. विकृः—Com. reads भिक्षुः and translates स्तनंधयः । and adds भिक्षुक्रीडार्थमेव ग्राह्यो न कार्यार्थे । Cf. p. 137. l. 7.

मूढः—C. and Com. read मोढः S. translates "infatuated." Com., however, seems more correct when it says हस्तिनीतुल्यदंतः ।

सत्कुणः—Com. reads मकुणः and translates निर्दन्तः । C. reads मक्कुणः

ll. 14—15. C. reads them as one sentence, which is better. S. translates accordingly.

l. 19. अरत्नौ—प्रथमोच्छ्राय (i. e., 7 aratnis) प्रमाणविषय इति केचित् । आयामप्रमाणविषयइत्यन्ये । Com. S. translates according to the first alternative, in which case it were better to add the word सप्त before अरत्नौ to make the sense quite clear. See also p. 137. l. 6.

P. 137. l. 3. शष्पस्य—Com. reads शिष्टस्य and explains हरितदृणस्य.

अत्यराळ—S. translates "an elephant in rut."

l. 6. This seems to support the second alternative suggested by the Com. for understanding अरत्नौ above (p. 136. l. 19.) i.e., the rations are for each अरत्नि of height. Here the Com. says षडरत्नौ षड्द्रोणः पंचारत्नि (त्नौ ?) पंचेत्यादि सर्वं योजनीयम् ।

ll. 8—9. अप्यतिकीर्णमांसा—Com. reads (also C.) व्यतिकीर्णमांसा and explains मांसोपचयातिशयेन किंचिन्निम्नोन्नता ।

समतलपतला—वंशसमोत्पन्नमांसोदयपार्श्वा । Com. "Having an even surface on the back" S.

जातद्रोणिका—निम्नवंशा । Com.

l. 10. व्यायामम्—शिक्षाभ्यासम् । Com.

l. 11. मृगसंकीर्णलिंगम्—संकीर्णं भद्रादिसंयोगोत्पन्नम् (a mixture of the two breeds भद्र and मन्द्र)। Com.
मृग here is used in the general sense of an animal, of course, here the elephant.

CHAPTER 32.

P. 137. l. 15. स्कंधगतः—विसोढः स्कंधारोहणः। Com.
स्तंभगतः—अभ्युपगत (submitting to) आलानस्तंभबन्धनः। Com.
वारिगतः—वारिबन्धाख्यारण्यभागप्रवेष्टः। Com. S. translates "that which can be taken to water."

ll. 16—17. अपपातगतः—गर्तगतः। Com. (that which has been captured from pits ?)

l. 17. यूथगतः—हस्तिबन्धकाभिः (elephants already tamed who are used in taming the wild ones) सह विहारी। Com.
तस्योपचारोबिक्कुकर्म—तस्य दम्यस्य उपचारादिकर्म (this seems to be another reading) भिक्कुस्येव.....क्षीरयवसेक्षुकाण्डशर्करा.....दिभिरुपचरणम्। Com. उपविचार seems better. Cf. p. 138. l. 2.

P. 138. l. 1. उपस्थानम्—पूर्वापरावयवानां प्रतिमनो(नमो ?)ब्रमनादिकम्। तथा ध्वजोल्कावेणु रज्जवादिलंघनादिकं च। Com. S. translates "Drill."
संवर्तनम्—शयनोपवेशन(नं ?) रेखागतैर्विषमलंघनादिकम् भूमिकर्म। Com.
संयानम्—ऋजुवक्रगोमूत्रिकामण्डललाघवादिगतिविशेषः। Com.
वधावधः—हस्तदन्तगात्रैरश्वरथनरादेस्तत्प्रतिनिषेधे व्याघातः। Com.

l. 2. नागरायणम्—गोपुराट्टालकपरिखासंक्रमादिहं(भं ?)जनम्। Com.
उपविचार Cf. p. 137. l. 17. Com. also reads the same. S. translates "first steps (of the above training)."
कद्याकर्म—कद्याबन्धविज्ञानम्। Com.

l. 3. ग्रैवेयकर्म—ग्रीवासंबंधिकलाकादिज्ञानम्। Com.
यूथकर्म—According to the Com. it means keeping them among the hills with other elephants already trained and then slowly training the new ones. Cf. यूथगतः p. 137. l. 17.

l. 4. आचरणः—पूर्वापरोन्नतमध्यविनीतसमानां गरिचरादिसर्वैर्हस्तिनां गतानुविधायी। Com. This seems to mean "keeping the back level, but bending the fore and hind limbs, while moving over uneven ground, is taught to all elephants." S. omits this altogether.
कुंजरौपवाह्यः—S. puts in addition सांनाह्यौपवाह्यः as one of the औपवाह्य sort. But this is merely a synonym given in the Com. for कुंजरौपवाह्य. Com. explains उभयनिक्षेपक्रियायुक्तः (taught in

both ways of marching i.e., like a war-elephant and like an ordinary elephant used for riding).

धोरण: Cf. p. 134. ll. 11—12.— एकपक्षेण सर्वकर्माणि करोति । Com.

l. 5. आधानगतिक:— द्विलिपदयायी सर्वगतिसंपादकश्च । Com.

यष्टयुपवाह्य:—कण्टकवर्जितया यष्टयासर्वक्रियासंपादक: । Com.

तोत्रोपवाह्य:—कण्टकया उपवाह्य । Com. कण्टक is an elephant hook (S.)

ll. 5—6. मार्गायुक्त:—मृगयाकुशल: । Com.

l. 6. शारदकर्म—Com. mentions four kinds of शारद (autumnal sickness)[1] viz., स्थूल (fat), कृश (lean), लोहित (red i.e., "dyspeptic" S.) and प्रकृत । (diseased). These defects are to be remedied first.

हीनकर्म—व्यायामहीन हीन: । Com. The elephant who has deteriorated owing to want of exercise (व्यायाम). This has to be set right first.

नारोष्टकर्म Cf. p. 134. l. 13.

l. 7. आयस्यैकरज्ज:—आयस्य मंत्रौषधिभिर्वशीकृत्य बध्वा वा एकेन यंत्रा (keeper) रक्षणीय: । अथवा आयस्यैकरज्ज: दण्डैकप्रतीकार: । S. translates according to the latter alternative, "The only means to keep them under control is punishment."

ll. 7—8. कर्मशंकित:—शिक्षाकाले विसंवादशील: । Com. Gujarâti has a corresponding idiom काम(*i.e.* कर्म)चोर

अवरुद्ध:—निर्वेदपरित्यक्त: (utterly faithless) कर्मसु निरुद्ध इत्यपरे । Com.

विषम:—यदृच्छया विनीत: । Com.

प्रभिन्न:—मददोषेण व्यालीभूत: । Com.

प्रभिन्नविनिश्चय:—विषादिवैषम्यभेदात् व्यालीभूत: । Com.

ll. 9—10. C. and Com. (as well as S. in translation) take these two lines as one sentence. This makes much better sense.

l. 9. क्रियाविपन्न:—कर्मणा दूषित: । Com. "Whose training proves a failure" S.

l. 10. शुद्ध:—केवलं धातु(त ?)कोऽष्टादशदोषयुक्त: । Com.

सुव्रत—केवलं चालक (ready to run away" S.) पंचदशदोषयुक्त: । Com.

विषम:—प्रतिनियतघातकचालन: । शुद्धसुव्रतदोषैस्त्रयस्त्रिंशताभ्युपेत: । Com.

सर्वदोषप्रदुष्टश्च—This fourth kind of व्याल has 19 vices of his own and 33 of the previous ones, i.e., with 52 in all, says the Com.

l. 11. कक्ष्या—कंठबन्धनम्

---

[1] Wilson.

ll. 11—12. पारायण—Com. reads परायण and says they are the chains to bind the legs.

l. 12. परिक्षेप—पादपाशादिः । Com.

उत्तर—द्वितीयकट्याकलापादिकम् । Com.

l. 13. द्वारप्रमाला—नक्षत्रमाला । Com.

कुथ—वर्ण(ऊर्ण ?)केवलम् । Com. The felt covering put under the h o w d a h .

वर्म and तोमर. Cf. pp. 101—102.

ll. 13—14. शरावाप—तूणीरः । Com. Quiver.

l. 14. यंत्र—पांचालिकादनेकचलयंत्रम् । Com. Cf. p. 101 ll. 15—17.

l. 15. आघोरण—S. translates "grooms"—शास्त्रसंस्कारहितः क्रियाकुशलः । Com.

P. 139. l. 2. स्थले शयनम्—शय्यारहिते स्थले । Com.

अभागे—निर्निमित्ते प्रदेशे वा नमेर्दा । Com.

तरुषण्डे—वृक्षगहने वा अवतरणं प्रवेशनम् । Com.

l. 7. प्रोत्स्य कल्पयेत्—मुक्त्वा...तदधिकं छेदयेत् । Com.

CHAPTER 33.

P. 139. l. 15. दशपुरुषः—S. explains "10 purushas in height." This is the chariot of the largest size.

l. 17. पुण्यरथ—अभिषेकदिवसमंगलादावा वव रोहनार्थः ।

परपुराभियानिकः—शत्रुदुर्गाभियोगार्थः । Com.

ll. 17—18. वैनयिकः—अभ्यासार्थः । Com.

P. 140. l. 1. रथ्यानां—रथवाहिनामश्वानाम् । Com.

l. 2. कर्मस्वायोगम्—सौष्ठवम् सामर्थ्यम् । Com. The रथाध्यक्ष has to see to the efficiency of all the things mentioned इषु...रथ्यानाम्

आकर्मभ्यः—Com. says "till the work is finished."

l. 3. योग्य रक्षा—C. and Com. read योग्यारक्षा. Com. also puts a stop before this. Com. explains ये शिल्पिनामतिशयेन योग्यास्तेषां रक्षा... परोपजपादेः (Cf. pp. 24 ff).

अर्घमानकर्मसु—C. and Com. read अर्थमानकर्मसु Com. says अर्थकर्मसु अर्थदानम् । मानकर्मसु वस्त्रस्रगनुलेपनादिदानेन सत्कारकरणम् ।

l. 4. मौलभृतक—"Hereditary and hired troops" S.

l. 5. निम्नस्थल—In low and high grounds (?). S. translates "low grounds." Cf., however, p. 142. l. 4.

ll. 5—6. कूटखनक—खनकयुद्ध is "battle from under the cover of entranchments." S. takes कूट separately to mean "fraudulent attack," as if it were कुटिलयुद्धः Cf. p. 364.

l. 6. आकाश -S. translates "fighting from heights." Does this perhaps mean विमानयुद्ध: ?

l. 9. संपुष्ट—Com. reads संघुष्ट and says it is प्रसिद्ध:.
The सेनापतिप्रचार is treated of in detail, in Book X. pp. 361—375.

CHAPTER 34.

P. 141. l. 1. जनपद:—C. and Com. read जानपद: which is better.

l. 3. तिरोजनपदस्य—Com. reads °जान° and says अन्यदेशस्य.

l. 5. भयान्तरेषु च विवीतं स्थापयेत्—According to the Com. (which is very halting in places) the विवीताध्यक्ष is to exercise his power (विवीतम्) at any place where there is a suspected person to be found (भयान्तरेषु—शंकितपरपुरुषादय: सन्ति येषु प्रदेशेषु)[1] The business of this officer is to see that the lands are kept free from undesirable aliens ; and as lands bare of cultivation afford the most convenient hiding places for such, he has to look specially after these ; hence also his title. The Com. says that even if a suspected person is found in a ploughed field the विवीताध्यक्ष has to arrest him at once.

l. 7. उत्स—Fountain (Cf. R i g. V e d a) Com. say कूपश्च स्थिर:।

l. 8. लुब्धकश्वगणिन: Cf. p. 130. ll. 1—2.

l. 9. अग्राह्या—स्वयमग्राह्या:। तेषां (तस्करादीनां) अगोचरीभूता:। ...शंखादिशब्दकरणमंत-पालप्रबोधनार्थम्। Com.

l. 12. आजीवम्—यत्किंचिदुपादेयमित्यर्थ:। Com.

l. 13. सार्थातिवाह्यम् —सार्थानां च वणिजां भयप्रदेशेषु अतिवाहनम्।

CHAPTER 35.

P. 142. l. 1. परिहारकम्—परिहारोदयमोक्ष:। Com.

ll. 1—2. करप्रतिकर—S. translates correctly "in lieu of taxes"

l. 4. ग्रामाग्रम्—ग्रामपरिमाणम् (boundary) Com. In ll. 6., 17., 18. the word अग्र also occurs. In line 1. ग्रामागम् seems to mean also the same—village boundaries. Com. supports this view.
स्थलं—जांगलम्। Com. Cf. p. 140. l. 5.

l. 5. सेतुबन्ध—सेतुशब्देन कूपकुल्यादयोऽपि गृह्यन्ते Com.
सत्र—भक्तदानस्थानम्। Com.
प्रपा—पानीयस्थानम् Com.

[1] The obvious errors here have been corrected

l. 7. संप्रदान—यैर्येभ्यो यादृशानि दत्तानि । Com.
अनुग्रह—Cf. p. 110. l. 19.
l. 11. समुत्तिष्ठति—राज्ञ उत्पद्यत इति । Com.
l. 12. कलानाम्—C. reads कुलानाम् Com. has कुटुंबानाम्
ll. 12—13. परिमाणम्—इयत्ताम् (amount) । Com.
l. 14. स्थानिकः—S. translates "District officer."
l. 15. प्रदेष्टारः—कंटकशोधनाधिकृताः । Com. Cf. p. 200. l. 13. &c.
कार्यकरणम्—तत्रत्यानां कण्टकानमुद्धरणम् । Com.
बलिप्रग्रहम्—बलिनां राजभाव्यानां समुदयानां (taxes collected for the royal revenue) प्रग्रहम् । स्वयमप्रयच्छद्भ्यः (i.e., if the गोप or the स्थानिक do not give it up) प्रसह्योपादानम् । अथवा बलिनां बलवतां ग्रामराष्ट्रमुख्यानां (either the chiefs of the village council or royal personages resident in the village) प्रग्रहं नियमनम् गोपस्थानिकवशे स्थापनम् । Com. S. takes बलि to be a special religious tax, but this is unnecessary.
l. 18. जंघाग्रम्—जंघाशब्देन पादचारिणो मनुष्याः पशवश्च गृह्यन्ते । Com. Here अग्र seems to be used in the sense of संख्या
l. 20. अनर्घ्यानाम्—Com. reads अनर्थानाम् । and includes the rogues and vagabonds, mentioned at p. 125. ll. 9—10., among them.
चारप्रचारम्—चारपुरुषाणां प्रचारम् । Com.
P.143.ll.1—2. सेतु—सेतुजानि भत्यादीनि । Com. Cf. p. 142. l. 5.
l. 4. शुल्कवर्तन । etc. Cf. p. 99. ll. 1—2. etc.
भक्त—परिचारक पुरुषबलीवर्दादिपरिव्ययम् Com. (establishment charges).
पण्यागार—Warehouse charges, according to S.
l. 11. उत्थितः—नित्योद्युक्तः । Com.

CHAPTER 36.

P. 144. l. 4. धर्मावसथिनः—धर्मावसथा धर्मार्थाः सभामण्डपादयः । तदधिकृताः । Com.
पाषण्डान्—शाक्यभिक्षुकादीन् । Com. If this rendering of the Com. is correct, this word is perhaps the only reference to the Buddhist religion. The word, however, generally signifies any one holding heretical (i.e., non-Brahmanical) opinions.
पथिकान्—वैदेहकान् । Com.
l. 5. स्वप्रत्ययाः—स्वयमेव प्रतीत्य । Com. "Of reliable character" S.
l. 6. वैदेहकाः—स्वप्रत्ययाः (सन्तः) Com.
l. 9. शौंडिक—सुरादिव्यवहारिणः । Com.
आवासयेयुः—स्वेषु स्वेषु गृहेषु । Com.

l. 11. अपथ्यकारिणम्—अपथ्यानि प्राणिनां व्याधिजननमरणानि वा द्रव्याणि यः पृच्छन्कुर्वन् वा । He who asks about danger for certain diseases, etc., and then uses them (without calling a regular medical man).

l. 12. गोपस्या निवेद्य is an obvious repetition, probably a mistake of the scribe of Ms. B., from which the text A. is taken.

l. 14. निवेदयेत्—गृहस्वामीति वर्तते । Com.
रात्रिदोषम्—रात्रिकृतं चौर्यादिकमेतत्कृतम् (committed by the stranger) Com.

l. 16 पथिकोत्पथिकाः Cf. p. 111. l. 1. (पथिकाः) प्रसिद्धमार्गसंचारिणो वैदेहिकादयः । उत्पथिकाः काष्ठतृणादिहारकाः गोपालिकादयश्चानुमानाः पथसंचारिणः (seeming travellers) तद्व्यंजनाः पुरुषाः । Com.

l. 17. सव्रणम् &c. Cf. p. 127 ll. 10—11.

P. 145. l. 3. पादः पंचघटीनाम्—मध्यमासु पंचसु घटिकासु पादः पूर्वोक्तद्विगुणः Com. In the middlemost five g h a ṭ i k ā s of the time mentioned the fine is $\frac{1}{4}$ p a ṇ a .
कुंभद्रोणी—ग्रीष्मे कुंभादीनि गृहद्वारेष्वस्थापयतां च पणचतुर्भागो दण्डः । Com. Of course the k u m b h a and the d r o ṇ î are to be full of water.
शूर्पम्—Winnowing fan. तत्र निर्वापयतः प्रतिमुखधूमनिवारणाय । Com.

l. 7. It were better to have a stop after रात्रौ

l. 8. कटत्रजाः सहस्र तिष्ठेयुः—सोदकाः कुंभाः बहवः श्रेणीकृतास्तिष्ठेयुः । Com.

l. 10. विक्रयिणः—भागकेन वसतो (a tenant who rents the house) ऽ (नभिद्रवतः) । Com.

l. 13. पादाः—C. reads पादः

l. 14. पणोत्तराः—Increasing successively one p a ṇ a . Hence, for the राजपरिग्रह it is the highest. (Com.)

l. 19. मार्गविपर्यासे—ऋजुमार्गादन्यमार्गेण । Com.

P. 146. l. 1. विपण्याठिक्यमुभयतोयामतूर्यम्—यमनं यामसंचारनिरोध इत्यर्थः (prohibition to move about in the streets) तच्चिह्नं तूर्यम् । यामतूर्यम् । तदुभयतो रात्रं षण्णाडिकं कुर्यात् (the night extends six n ā ḍ i k ā s on each side of the यामतूर्य period) ! Com.

l. 2. अक्षणताडनम्—क्षणः अनुज्ञातः काल । ताडनं तेन च दण्डो लक्ष्यते । Com. (Fine for disregarding (the prohibition during) the prescribed time).
The stop after °ताडनम् ought to be removed and put after प्रथमपश्चिमयामिकम्
बहिः—नगराद् बहिः । Com. and it adds that the fine may even be five fold.

l. 3. पूर्वापदाने—पूर्वमपि तत्कृतचौर्यादिकर्मणि । Com.
अनुयुंजीत—वाक्यकर्मभ्यामनुयुंजीत । Com. (Examine by questions and by other evidence of his acts, &c.). The method of doing this is given in Book IV. pp. 218—220.

l. 6. नागरिकतूर्यप्रेक्षानिमित्तम्—निमित्तशब्दः प्रत्येकम् । Com. The Com. takes this in two parts नागरिकतूर्यं निमित्तम् (those who go out to the नागरिक, the city official, at the call of the trumpet) and प्रेक्षानिमित्तम् (राजानुमतमहानटादिदर्शननिमित्तम्)

l. 8. चाररात्रिषु—अनिषिद्धसर्वजनप्रचारासु च देवोत्सवादिरात्रिषु । Com.
प्रव्रजिताः—Exiled आज्ञया निष्कासिताः । Com.

l. 9. दोषतः—तेषु यस्य यो दोष उपलब्धः शंकितो वा तद्दोषानुरूपम् । Com.

l. 12. अधिमेहयताम्—बलाद्गच्छतां रक्षिणाम् । Com.
C. has a stop after पूर्वः साहसदण्डः which is needed.

l. 14. चेतनाचेतनिकम्—प्राण्यप्राणिसंभवम् । Com.

l. 16. भूमि—भूम(मि ?)पथां(था ?)जलनिःसरणमार्गः । Com. It is not clear why भूमिपथ should be a जलमार्गः

l. 18. जातनक्षत्र—राज्ञो जन्मनक्षत्रे । Com.

ll. 19—20. पुण्यशीला...दद्युः Com. says पुण्यशीला धार्मिकाः । तेषामपि यदि कदाचित्केनचिद्दोषेण बंधनागारप्रवेशः प्राप्तस्तदा ते समयानुबन्धा अ(न ?)पुनरेवं करिष्याम इति समयानुबंधं (a guarantee of good behaviour) प्रतिभाव्य...दोषनिष्क्रयं...दोषानुरूपं हिरण्यदण्डं दद्युः ।

P. 147. l. 1. दिवसे—वीप्सालोपो द्रष्टव्यः । Com. Everyday.
पंचरत्रे—C. and Com. read पंचरात्रे. Every five nights (i.e., days.)

Printed by Apurva Krishna Bose, at the Indian Press, Allahabad.

LEBENSLAUF.

Ich, Irach Jehangir Sorabji, wurde als ältester Sohn von Jehangir Sorabji und seine Ehefrau, Shirinbai, am 22ten Juli 1884, in Haiderabad (Südindien) geboren. Mein Vater war damals Staatsbeamter Seiner Hoheit des Nizams von Haiderabad. Von Konfession bin ich Parsi. Von Jahre 1893 bis 1898 studierte ich in der New High School (Bombay), und von 1899 bis 1904 im Elphinstone College Bombay. Im Februar 1904 erreichte ich den Grad B.A. (Bachelor of Arts) der Universität Bombay. In Bombay hatte ich Sanskrit bei dem Herrn Prof. S. R. Bhandarkar M. A., dem verstorbenen Herrn Prof. A. V. Kathvate, M.A., und dem verstorbenen Herrn Prof. Dr. Peter Peterson studiert. Darnach kam ich nach Europa, wo ich von 1904 bis 1909 hauptsächlich in London studierte. Während dieser Zeit trieb ich besonders Englisch, Französisch, Deutsch und Sanskritsprache, die letzte bei dem Herrn Prof. E. J. Rapson, M. A. Im Januar 1909 wurde ich in den Advokatenstand als Utter Barrister von Gray's Inn, London, aufgenommen. Nachher fuhr ich nach Indien zurück, und wurde kurz nach meiner Rückkehr als Professor der englischen Sprache und Literatur an dem Central Hindu College, Benares, ernannt. Im September 1911 bekam ich von der britischen Regierung in Indien ein besonderes Stipendium, um in Europa das Studium des Sanskrit und der vergleichenden Sprachwissenschaft weiter führen zu können. Ich studierte in Cambridge (England) die Sprachwissenschaft bei dem Herrn Dr. Peter Giles, M. A., Vorsteher des Emmanual College, und Sanskrit bei meinem alten und hochgeehrten Lehrer, Herrn Prof. E. J. Rapson, M. A., dem Professor des Sanskrit an der Universität Cambridge. Ich hörte Vorlesungen über Persisch und Arabisch von Herrn Prof. Dr. E. G. Browne, M. A., und Herrn Dr. R. Nicholson, M. A., über theoretische Pädagogik von Herrn C. Fox, M. A., von Men's Training College, Cambridge, und über experimentelle Psychologie von Herrn Prof. Dr. Myres, M. A. Im Juni 1913 erreichte ich den Grad B. A., (Bachelor of Arts) der Universität Cambridge. Während der

Ferienzeit des letzten Jahres las ich Awesta bei dem Herrn Prof. Dr. Chr. Bartholomae, in Heidelberg. In Würzburg studierte ich Awesta, vergleichende Sprachwissenschaft und besonders das Arthaśastra von Kautilya bei dem Herrn Prof. Dr. Julius Jolly. Auch hörte ich voriges Jahr im Sommersemester die Vorlesungen des Herrn Prof. Dr. Otto Stählin über Pädagogik. Im August 1912 fuhr ich nach Breslau, um dort während einiger zeit mit Herrn Prof. Dr. A. Hillebrandt über das Arthaśastra zu arbeiten. Die vorliegende Arbeit habe ich meistens in Cambridge geschrieben, der letzte Teil aber wurde in Würzburg fertig gemacht. Meinen beiden hochverehrten Lehrern, Herrn Prof. E. J. Rapson, M. A., von Cambridge und Herrn Prof. Dr. J. Jolly, von Würzburg, bin ich am meisten dankbar Auch den andern Herrn Professoren, mit denen ich gearbeitet habe, äussere ich meinen tiefsten Dank. Die mündliche Prüfung fand am 25sten Juli, 1913, statt.